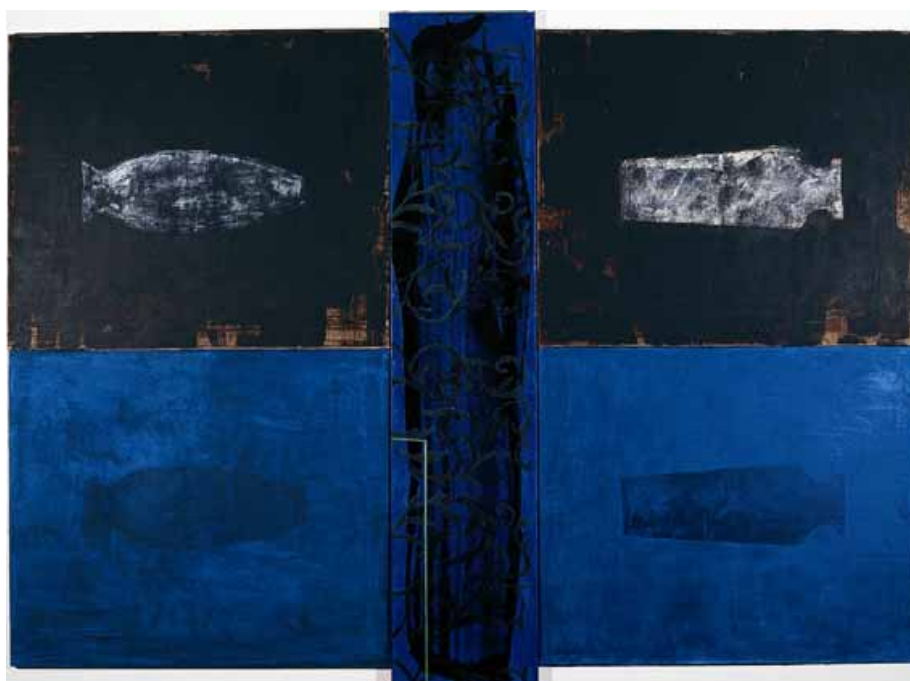

Tillit, mestring og selvoppfatning.

En oppgave med fokus på inkluderingsprosesser slik de møtes i arbeidet med metoden Fritid med bistand.

Kjell Nupen: Det andre havet (1998) © Kjell Nupen/BONO 2004.

**Mastergradsoppgave i sosialt arbeid
Anders Midtsundstad
Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap
NTNU, Trondheim
Våren 2005**

Innhold

Forord	4
1. INNLEDNING.	5
1.1 Innledning	5
1.2 Hva oppgaven handler om	8
1.3 Disposisjon av oppgaven	10
1.4 Endringer i synet på funksjonshemmede	12
1.4.1 Medisinsk forståelse	12
1.4.2 Relasjonell forståelse	13
1.4.3 Sosial forståelse	14
1.4.4 Forståelsesrammene sin betydning for enkeltmenneske	16
1.5 Idealer og realiteter på fritidsarenaen	18
1.5.1 Idealene på fritidsarenaen	18
1.5.2 Realiteter på fritidsarenaen	19
2. ARBEIDSMETODEN FRITID MED BISTAND	23
2.1 Bakgrunn for oppgaven – min forforståelse	23
2.2 Eksisterende kunnskap om bruk av støttekontakter	24
2.3 Forskning om bruk og effekt av støttekontakter	25
2.4 Inkluderingsprosesser	31
2.4.1 VSR-teori	33
2.4.2 Empowerment	36
2.4.3 Fra VSR-teori til empowerment	42
2.5 Valg av sentrale begrep i oppgaven.	43
3. TILLIT	46
3.1 Om tillit og tillitsrelasjoner	46
3.2 Introduksjon av tillitsbegrepet hos Luhmann	46
3.3 Introduksjon av tillitsbegrepet hos Løgstrup	51
3.4 Oppsummering av ulike tillitsvarianter	55
3.5 Drøfting av tillit sin betydning relatert til opplevd inkludering	56
3.6 Oppsummering	64

4. MESTRING	65
4.1 Om mestring	65
4.2 Introduksjon til mestringsbegrepet hos Antonovsky	66
4.3 Mestring – et element som gir innsikt i inkluderingsprosesser	69
4.4 Oppsummering	75
5. SELVOPPFATNING	76
5.1 Om selvoppfatning	76
5.2 Symbolsk interaksjonisme - en modell for forståelse av selvoppfatning i inkluderingsprosesser	78
5.3 Oppsummering	83
6. SAMMENFATNING.	84
6.1 Innledning	84
6.2 Hvilken innsikt i inkluderingsprosesser kan teoriene gi?	84
6.3 Nye forståelsesrammer for praksisfeltet i sosial arbeid	92
Litteratur	96

Forord.

Denne oppgaven setter fokus på sosial inkludering. Siden 1998 har jeg som ansatt i Kristiansand kommune fått lov til å utvikle og arbeide med metoden Fritid med bistand (FmB). Oppgaven søker å finne svar på om teorier knyttet til begrepene tillit, mestring og selvpoppfatning kan gi økt innsikt i inkluderingsprosesser slik de møtes i arbeidet knyttet til denne nye metoden.

Jeg vil takke deltakere og tilretteleggere gjennom prosjektene ”Fritid med bistand” og ”Rustet for fritid”. Samarbeidet med dere har gitt kunnskap og skapt en nygjerrighet til å finne flere svar i dette arbeidet. Jeg vil også takke mine kollegaer, og spesielt Arild, Rune, Tina og William for inspirasjon og støtte. Dere har underveis i arbeidet med oppgaven tatt inn nye teoretiske perspektiver i det praktiske arbeidet i prosjektet ”Rustet for fritid”. Vår praksiserfaring som har blitt inspirert av arbeidet med denne metoden kan en finne på nettstedet www.fritidmedbistand.no. Takk også til Svein Simonsen og Lars Dahlen for at dere hadde tro på visjonen bak metoden FmB og som helse- og sosialdirektører i dette tidsrommet ga stort rom for muligheten til å videreutvikle arbeidet som denne oppgaven tar utgangspunkt i.

Jeg må også takke dere mine nærmeste og viktigste i min tilværelse. Jorunn, Ole-Jørgen og Karoline. Takk for gode innspill under prosessen og tålmodighet med en ektefelle og far som til tider har sittet foran bøker og PC store deler av døgnet enten hjemme eller på hytta ved Oggevatn.

Takk også til førsteamanuensis Inger Marii Tronvoll for konstruktiv veiledning gjennom hele arbeidsprosessen. Du ga meg mot til å gå inn i det ukjente og oppmuntring underveis i hele prosessen.

Kristiansand, 16. mai 2005.

Anders Midtsundstad

Kapittel 1. Innledning.

1.1 Innledning.

Denne mastergradsoppgaven er et forsøk på å belyse elementer i inkluderingsprosessen gjennom begrepene tillit, mestring og selvoppfatning. Disse begrepene er valgt med bakgrunn i at de antas å være sentrale om en ønsker kunnskap om inkluderingsprosessen fra et brukerperspektiv. Det tas her utgangspunkt i funksjonshemmede som ønsker deltakelse på den ordinære fritidsarenaen. Oppgaven kan derfor sees på som et bidrag for å gi større innsikt i inkluderingsprosesser og medvirke til at vi i fremtiden kan bli i bedre stand til å møte denne utfordringen sammen med personer som ønsker å bli medlemmer på ordinære arenaer. Oppgaven bygger på erfaringer fra et utviklingsarbeid som er gjennomført gjennom to prosjekter med støtte fra Kulturdepartementet og Helse- og sosialdirektoratet i Kristiansand kommune. Det har gjennom dette utviklingsarbeidet blitt utviklet og prøvet ut en ny arbeidsmetode for å gi mennesker med ulike bistandsbehov "like muligheter" som andre i befolkningen på den ordinære fritidsarenaen. Vår praksiserfaring fra dette arbeidet er at det trengs mer enn politiske målsetninger for å nå det som i offentlige dokumenter blir beskrevet som "likestilling og like muligheter" (Midtsundstad 1998). De politiske målsetningene knyttet til sosial inkludering overfor funksjonshemmede og andre mennesker med ulike bistandsbehov på ulike livsarenaer synes å være klare, men erfaringer fra praksisfeltet og forskning viser at dette kan være vanskelig å realisere i praksis (Madsen 1998, Tronvoll 1999, NOU 2001, Askheim 2003).

Gjennom refleksjon over egen praksis ønsker jeg med utgangspunkt i Schön`s praksisforståelse å videreutvikle vår kompetanse. I sosialt arbeid står vi ofte overfor en kompleks og uklar situasjon. Hvordan vi kan medvirke til at enkeltpersoner skal oppnå sitt ønske om å bli inkludert på fritidsarenaer kan her stå som et eksempel. Schön er i denne sammenheng opptatt av at slike utfordringer for den profesjonelle kan fremstå som uoversiktlige. Han er opptatt av at vi må utforske situasjonen og definere problemer før vi kan finne frem til egnede løsninger. Schön benytter uttrykket "problem setting" for å beskrive den prosessen hvor en kan lage en oversikt ved å avgrense situasjonen og sette navn på eller definere de ulike elementene som en anser for å være viktige. Han ser dette som en interaktiv

prosess som preges av aspektene ”naming og framing” som gjør det mulig å gi spørsmål og svar som kan resultere i en løsning. En lineær tenkning kan ofte ikke gi svar og det krever etter hans oppfattelse en annerledes og mer reflekterende problembevissthet. Teori og teoretiske modeller som presenteres i denne oppgaven kan med Schön`s kunnskapssyn den enkelte profesjonelle saksbehandler lære seg, men kompleksiteten knyttet til utfordringene de møter gjør det umulig å finne frem til god anvendelse om en ikke samtidig kan reflektere i handlingen slik at unike løsninger kan utvikles. Felles for alle teoriene som presenteres i denne oppgaven er at de er generelt formulert og i møte med andre mennesker mener Schön at slike tilnærminger vil ha en begrenset betydning. Schön mener at en implementering av formulerte teorier alltid vil kreve en refleksjon til egne handlinger. Han beskriver dette med begrepene refleksjon-i-praksis og refleksjon-over-praksis som kan betraktes som en alternativ teoretisk tilnærming (Schön 2001). Oppgaven preges av en veksling mellom beskrivelse av teori og praksis hvor jeg har gjort et forsøk på å innta rollen som den reflekterende praktiker.

Målgruppen i oppgaven er barn, ungdom og voksne som får innvilget et støttekontaktvedtak. I enhetene som benytter metoden FmB (Fritid med bistand)¹ som bestillere eller utførere i Kristiansand kommune brukes ulike begrep for å benevne disse menneskene². Her kan nevnes benevnelser som pasienter, klienter, deltakere og medlemmer. En av oppgavens store utfordringer har derfor vært å finne frem til en betegnelse knyttet til å beskrive målgruppen som i realiteten er flere målgrupper. Jeg har forsøkt å finne frem til et begrep. Dette synes vanskelig og derfor benyttes begrepene funksjonshemmede og personer med bistandsbehov om hverandre. I det konkrete arbeid knyttet til metoden FmB er vi bevisste på å snakke om den enkelte som får et vedtak som deltaker, men i denne oppgaven oppleves det som nyttig å snakke om dem i en kontekst som funksjonshemmet. Dette har også vært en viktig forståelsesramme overfor målgruppen mennesker som står i fare for å bli eller som er rusavhengige. Underveis i arbeidet med FmB har vi fått stadig mindre fokus på diagnoser i vår arbeidspraksis. Bakgrunnen for dette har flere grunner. Dette kan knyttes til en økende tro på å møte det enkelte menneske som unikt med sine forutsetninger, ønsker, muligheter og drømmer. En diagnose knyttet til for eksempel tourette syndrom, down syndrom, en personlighetsforstyrrelse eller rusavhengighet gir i praksis svært lite nyttig kunnskap for en

¹ Metoden blir i denne oppgaven beskrevet med forkortelsen FmB for å skille selve metoden fra prosjektet Fritid med bistand som i dag er videreført som et fast tiltak i Kristiansand kommune.

² Metoden benyttes innenfor ulike enheter innenfor sosial, helse, omsorg, barnevern og ved fritidsetaten.

som skal søke å bistå personer med å bli inkludert i en ordinær fritidsorganisasjon. Vi erfarer at diagnoser i seg selv ofte gir så grove karakteristikk at de egner seg dårlig til å bli kjent med den enkelte. Vårt hovedfokus handler om hvordan vi skal bistå den enkelte med å redusere avstanden mellom der vedkommende er frem til deltakelse i en ønsket fritidsaktivitet. Vi har flyttet fokus i vårt arbeid fra personen til å se muligheter for den enkelte i omgivelsene. Sentralt i denne sammenheng er et fokus rundt å medvirke til at den enkelte får innflytelse, ressurser og makt som kan muliggjøre en verdsatt sosial rolle i tråd med intensjonene i empowerment. Det blir redegjort nærmere for bruken av det teoretiske fundament og sentrale begreper i oppgavens andre kapittel.

Den tradisjonelle måten norske kommuner har gitt støttekontaktvedtak på synes ikke alltid hensiktsmessig når målet er sosial inkludering på den ordinære fritidsarenaen. Flere barn, ungdom og voksne som har en livssituasjon som utløser rettigheter til et støttekontaktvedtak basert på lov om sosiale tjenester eller lov om barneverntjenester har behov og ønsker som i praksis innebærer at vi bør gi slike vedtak på alternative måter. For å møte denne utfordringen så Kristiansand kommune betydningen av å virkeliggjøre de sosialpolitiske målsetninger i tråd med brukeren sitt ønske. Visjonen var å gjøre kommunens kultur- og fritidsliv tilgjengelig for alle (Midtsundstad 2003). Dette arbeidet har vært i tråd med den relasjonelle forståelsesrammen som illustreres i gap-modellen hvor hovedmålsetningen er å redusere avstanden mellom individets forutsetninger og samfunnets krav (St. meld. 40 (2002-03):9).

Synet på funksjonshemmede har endret seg, og gjennom dette forståelsesrammer som påvirker det tjenestetilbudet slik det til enhver tid gis i kommunene. Disse endringene har også relevans for andre målgrupper som kan ha et bistandsbehov. Vi ser en språklig endring i bruk av begreper for å markere slike forandringer. Inkludering er et godt eksempel på et slikt begrep. Innen den offentlige omsorgen overfor funksjonshemmede kan vi se en rød tråd i etterkrigstiden som i store linjer kan beskrives slik. Det begynte med segregerte tilbud i store institusjoner. Etter dette fulgte et ønske om å normalisere institusjonene med normalsamfunnet som ideal (Nirje 1969). Senere ble det innenfor dette paradigmet lagt vekt på integrering ved å legge ned institusjonene og i dag er idealet at alle funksjonshemmede skal være inkludert i det samfunnet som de lever i. Gjennom bruk av disse begrepene har vi forsøkt å forklare det som er ønskelig. Begrepene som her er referert til har vært sentrale for å

synliggjøre kursendringer i den offisielle sosialpolitikken, men de har det til felles at de ikke inneholder et tydelig budskap som gir et grunnlag for en lik forståelse.

Et sentralt spørsmål er hvem det egentlig er som kan inkludere? I St. meld. 40 (2002-2003) bekreftes og understrekes målsetningen om ”full deltakelse og likestilling” for mennesker med nedsatt funksjonsevne på alle områder i livet. Forskning blir i denne stortingsmeldingen beskrevet som et viktig virkemiddel for å nå denne målsetningen. Forskning som tar for seg samspillet med omgivelsene og barrierene som skaper funksjonshemming blir videre beskrevet i overnevnte stortingsmelding som et forskningsfelt som er svakt dekket og som må styrkes i fremtiden.

1.2 Hva oppgaven handler om.

Opgaven har fokus på sosial inkludering på fritidsarenaen. Bruk av støttekontakter er et av de mest brukte virkemidlene overfor personer som trenger bistand for å delta i fritidsaktiviteter. Bruk av tradisjonelle støttekontakter synes for mange å være et godt tiltak, men kan i et kritisk perspektiv også sees som en tendens knyttet til at vi innretter tjenester slik at utfordringer barn, ungdom og voksne kan ha til sosial integrasjon flyttes til det offentlige tjenesteapparatet (Midtsundstad 2003). FmB ble utviklet som en alternativ metode med utgangspunkt i en slik erkjennelse.

Arbeidet med metoden FmB har blitt preget av å være en sammenhengende prosess hvor målet har vært å søke ny forståelse knyttet til det som skjer i inkluderingsprosessen³. Mastergradsoppgaven har gitt meg mulighet til å gå dypere inn i teori og utforske sentrale teoretiske begrep som kan gi innsikt i inkluderingsprosesser. Min drivkraft har vært å finne kunnskap rundt det jeg ikke ser eller har hatt forståelse for når enkeltmennesker søker medlemskap i nye nettverk. Tidlig i arbeidsprosessen med denne oppgaven ble tillit og mestring valgt ut som begreper jeg ønsket innsikt i. Underveis i denne teoretiske vandring har jeg tatt inn i oppgaven begrepet selvoppfatning. Det er et begrep som fikk fornyet forståelse underveis i arbeidet. Oppgaven har blitt en utforskning i teori knyttet til disse begrepene med håp om å finne kunnskap som kan gi ny innsikt i inkluderingsprosessen. Dette er en innsikt

³ I oppgaven snakkes det om inkluderingsprosessen og inkluderingsprosesser. Den første betegnelsen beskriver godt innholdet som et fenomen, mens det for det enkelte menneske underveis ofte vil oppleves som en vei med flere etapper slik at inkluderingsprosesser synes å være en mer dekkende betegnelse. I enkelte tilfeller benyttes også begrepet i flertall for å synliggjøre at ingen inkluderingsprosess er lik.

som har betydning for mitt praktiske arbeid som sosialarbeider og som grunnlagsforståelse knyttet til arbeidet med metoden FmB.

Erfaringer knyttet til bruk av metoden FmB har synliggjort en forståelse for at en ikke kan lykkes med å nå målsetningene uten at aktørene i inkluderingsprosessen har tillit til hverandre (Midtsundstad 2005). Et tillitsforhold som bare kan utvikle seg gjennom en interaksjon. Mestring synes i likhet med tillit å spille en sentral rolle i inkluderingsarbeid. Mange som søker et støttekontaktvedtak opplever at de ikke på egenhånd mestrer å finne en ønsket plass i det ordinære tilbud blant fritidsorganisasjoner. Molander snakker med inspirasjon fra Schön om kunnskap i handling og ønsker å sette den levende kunnskapen i sentrum (Molander 2000). Her legges det vekt på læreprosessen gjennom handling. I metoden FmB søker en å finne frem til en person som har kompetanse knyttet til den aktuelle fritidsaktiviteten. Denne personen får en sentral rolle med å sikre den enkelte det som trengs for å kunne få og ivareta en verdsatt sosial rolle som ordinært medlem i sin fritidsorganisasjon. Uten at den enkelte opplever mestring synes vi ikke å kunne nå målsetningen om at enkeltpersoner selv opplever å ha blitt inkludert i den valgte fritidsorganisasjonen. Mestring er derfor et begrep som med bakgrunn i erfaringene i prosjektene "Fritid med bistand" og "Rustet for fritid" det er naturlig å se nærmere på når en søker etter økt forståelse.

Underveis i arbeidsprosessen med oppgaven har det vokst frem en økende bevissthet på at den enkelte selv må inkludere seg. Dette tydeliggjør kommunens rolle med å tilrettelegge og veilede for å muliggjøre at den enkelte funksjonshemmede eller andre med et bistandsbehov kan klare dette. Kommunes saksbehandlere får dermed som sin viktigste oppgave å arbeid for å gi den enkelte "like muligheter" under hele inkluderingsprosessen. Denne refleksjonen over vår praksis førte til en bevisstgjøring som resulterte i at begrepet selvoppfatning ble tatt inn som det siste begrepet som det fokuseres på i oppgaven. Begrepet blir her avgrenset til den bevisste oppfatning som en person har av seg selv. Selvoppfatning kan sees på som en fellesbetegnelse for våre vurderinger, oppfatninger og forventninger som danner et viktig grunnlag for det enkelte menneske sine forutsetninger i en slik sammenheng (Skaalvik og Skaalvik 1998).

Opgaven preges av en gjennomgående "runddans" mellom praksiserfart kunnskap og søk i teori knyttet til de tre begrepene. Tillit, mestring og selvoppfatning er valgt ut med et ønske

og håp om å finne økt forståelse i inkluderingsprosesser. Teorier knyttet til begrepene synes også å gi økt innsikt i hva som kan føre til at enkeltpersoner opplever selv å bli inkludert, noe som er en sentral målsetning i arbeidet knyttet til metoden FmB. Oppgavens problemstilling har med bakgrunn i dette blitt:

Kan teori om begrepene tillit, mestring og selvforståelse bidra til økt innsikt i inkluderingsprosesser slik de møtes i arbeidet med metoden Fritid med bistand?

1.3 Disposisjon av oppgaven.

Denne oppgaven er delt inn i seks kapitler.

Kapittel 1 har i tillegg til en innledning og den korte beskrivelsen av hva oppgaven handler om en redegjørelse knyttet til endringer i syn på funksjonshemmede knyttet til ulike forståelsesrammer. Disse forståelsesrammene fokuserer på funksjonshemmede, men en kan se lignende skifter knyttet til forståelse innen rusomsorg. Hvordan samfunnet har betraktet funksjonshemmede gjennom nyere historie er et viktig bakgrunnstykke som er med på å beskrive det enkelte menneske sine forutsetninger. Kapitlet avsluttes med en redegjørelse knyttet til idealer og realiteter med utgangspunkt i oppgavens målgruppe knyttet til fritidsarenaen.

Kapittel 2 omfatter et historisk tilbakeblikk på bruk av støttekontakter og redegjør for forskning knyttet til bruk av slike vedtak. Metoden FmB som benyttes i utviklingsarbeidet som oppgaven relateres til beskrives, og det blir redegjort for denne metoden sitt teoretiske ståsted knyttet til VSR-teori og empowerment. Kapitlet avsluttes med en redegjørelse for metodiske valg knyttet til bruk av begreper og teori.

Kapittel 3 tar for seg tillit som et teoretisk begrep. Tillit drøftes både i forhold til personer og systemer. Etter en kort redegjørelse for begrepet presenteres tillit på grunnlag av Niklas Luhmann sin fremstilling av begrepet ut fra en systemteoretisk tilnærming. Luhmann fremstiller tillit som en sosial mekanisme som har en grunnleggende betydning for hvordan vi kan leve våre liv. Han mener tillit dannes i møte mellom mennesker og at slik tillit bare kan vinnes og opprettholdes i nåtid. Luhmann er opptatt av tillit som en sentral mekanisme som gjør det mulig å redusere kompleksitet. I kapitlets andre del beskrives Knud Eilert

Løgstrup`s fremstilling av tillit. Hans utgangspunkt er at vi som mennesker møter hverandre med en naturlig tillit hvor han tar utgangspunkt i en fenomenologisk analyse av dette begrepet. Dette gjelder både for personer vi kjenner godt, men også den som fremstår som helt fremmed for oss. Løgstrup legger vekt på at det skal helt spesielle omstendigheter til for at vi møter noen med mistillit. Løgstrup bringer tillit inn i strukturer som har status av å være en skaperordning. Kapittelet avsluttes med en drøfting av tillit sin betydning med bakgrunn i de presenterte tillitsvariantene hvor det fokuseres på inkluderingsprosessen basert på praksiserfaringer fra bruk av FmB i Kristiansand kommune.

Kapittel 4 redegjør for mestringsbegrepet. Kapitlet starter med en beskrivelse av forståelsen som her legges til grunn for begrepet mestring. Mestring blir deretter redegjort for med bakgrunn i Aaron Antonovsky sin teoretiske modell som tar utgangspunkt i et salutogent perspektiv. Avgjørende for hvordan det enkelte menneske skal klare seg er for Antonovsky noe som relateres til vår ”opplevelse av sammenheng”. Han peker i den sammenheng på viktigheten av å forstå sin situasjon, tro på at en kan finne frem til løsninger og finne en god mening i å forsøke på det. En drøfting av mestrings betydning knyttet til inkluderingsprosesser med utgangspunkt i erfaringer basert på metoden FmB avslutter kapittelet.

I kapittel 5 presenteres begrepet selvoppfatning. Begrepet er det siste som er valgt ut med håp om å finne økt forståelse rundt inkluderingsprosesser. Teoretisk tas det her utgangspunkt i symbolsk interaksjonisme. Her trekkes det inn kunnskap fra det som kan betraktes som ulike perspektiver gjennom bidrag fra flere personer.

Kapittel 6 er et avsluttende kapittel. Her presenteres et sammendrag hvor det også søkes å gi svar på om utforskningen av de teoretiske begrepene tillit, mestring og selvoppfatning kan gi svar på oppgavens problemstilling. Forståelsesrammene som kommer frem i oppgaven settes inn i en kontekst for hvordan disse kan benyttes i praksisfeltet i sosialt arbeid.

Om en ønsker å sette fokus på inkluderingsprosesser kan det være hensiktsmessig å se dette i en sosialpolitisk kontekst. Her følger derfor en redegjørelse for hvordan synet på funksjonshemmede har blitt endret med bakgrunn i ulike forståelsesrammer.

1.4 Endringer i synet på funksjonshemmede.

Synet på funksjonshemmede har endret seg mye om vi ser det over en tidsperiode på de 50 år hvor bruk av støttekontakter har blitt benyttet i Norge. Forståelsen en har knyttet til funksjonshemmede preger naturlig nok målsetningen og innretningen på det tjenestetilbud disse menneskene får, og reflekterer også hvilken plass og muligheter funksjonshemmede til enhver tid har i vårt samfunn (Soldal 2003, Tøssebro og Lundebj 2002). Den rådende forståelsen av funksjonshemming er derfor en viktig bakgrunnskunnskap for å forstå fortiden, men danner også grunnlag for å reflektere mot morgendagen. Her presenteres de tre sentrale forståelsesmåter som representerer en viktig dimensjon i mulighetsbetingelsene. Alle disse tre forståelsesrammene virker fortsatt selv om det i norsk sosialpolitikk er et relasjonelt forståelsessyn som er rådende. Forståelsesrammene som det her redegjøres for synes også å ha stor relevans for andre målgrupper som kan defineres inn i oppgavens målgruppe som her betegnes som personer med bistandsbehov.

1.4.1 Medisinsk forståelse.

Tradisjonelt har funksjonshemming i vårt samfunn vært sett som en egenskap ved den enkelte funksjonshemmede. Denne forståelsen har en klar forankring i den medisinske forståelsesrammen, der funksjonshemming ses som en konsekvens av sykdom, lyte eller andre biologiske avvik (NOU 2001:22). Oliver (1990) mener denne forståelsesmodellen historisk kan føres tilbake til fremveksten av det individuelle lønnsarbeidet. Bakgrunnen for dette var samfunnets behov for å skille mellom de menneskene som kunne arbeide og dermed tjene til livets opphold, og de som ville være avhengig av andres arbeid. En var opptatt av å sikre seg at kun de som var "verdige trengende" skulle få ytelser fra samfunnet. Dette fordelingsapparatet ble styrt av den medisinske profesjon og førte til et sterkt fokus på diagnoser og hvordan funksjonshemmede rent medisinsk kunne hjelpes. En slik forståelse førte til et sterkt fokus på individ og kroppsdel når en forsøkte å finne frem til problemformuleringer, årsaksforklaringer og mulige tilnæringsmåter (Kristiansen 1994).

Den medisinske forståelsen av funksjonshemming med sterkt fokus på forebygging og behandling hadde en fremtredende rolle i årene etter andre verdenskrig. Det arvehygiene perspektiv ble nedtonet etter siste verdenskrig, men var fortsatt til stede. Det rådende syn på

at funksjonshemming var egenkaper ved en person ga grobunn for å sette inn tiltak som sterilisering og internering overfor den gruppen mennesker som levde et liv utenfor de rammer som samfunnet tolererte. På 1950- og 1960 tallet var det en sterk utbygging av institusjonsplasser bl.a. overfor utviklingshemmede. I denne fasen endret institusjonenes formål fra internering og kontroll, til større vekt på behandling og utvikling (Sandvin og Söder 1998). Denne endringen kan også ses i andre land. Jones (2002) beskriver hvordan tilbudet til mennesker med psykiske lidelser på institusjoner i England allerede i 1940 årene la inn bruk av aktiviteter i behandlingstilbudet for å gi muligheter til å utfolde seg med bl.a. maling, litteratur, dans og idrett. En medvirkende årsak til denne endring var trolig den nye store gruppen pasienter som kom inn grunnet psykiske og fysiske krigsskader. En ble opptatt av å gi pasientene et liv i institusjonene som speilet utviklingen i samfunnet for øvrig.

Medisinsk forskning førte til at det ble utviklet flere nye kjemiske preparater som ga håp om å kunne kurere funksjonshemninger. Samfunnsøkonomiske betraktninger gjorde seg også gjeldende. Hovedårsaken blir regnet for å være den stadig økende skepsisen til institusjonsomsorgen. Dette var også årsaken til at mange begynte å sette spørsmålstegn ved det rådende synet på funksjonshemming (Kebbon 1993, Kristiansen 1994, Tøssebro 1996, Dyrendal 1997). Dette endrede fokus på omsorgen førte bl.a. til at den medisinske interessen for bl.a. åndsvakeomsorgen ble kraftig redusert.

1.4.2 Relasjonell forståelse.

Goffman beskrev i 1961 den ”totale institusjonen” som kan sees som et bidrag til ny forståelse av institusjonsomsorgen. Kritikken mot den rådende institusjonstenkningen på 1960- og 1970 tallet var i starten en motreaksjon mot rådende tenkning uten en felles forståelse for hva en var imot eller for (Kristiansen 1994). Underveis førte derimot dette til fremveksten av nye forståelsesrammer av funksjonshemming. Det ble vektlagt å få bort skillet mellom funksjonshemmede og den øvrige befolkning. Videre ble det også vektlagt å fjerne skillene mellom ulike funksjonshemmede grupper. Bengt Nirje som var ombudsmann for den svenske foreldreforeningen for utviklingshemmede og sentral i utviklingen av normaliseringsteorien har i denne sammenheng sagt følgende:

”I Skandinavia så vi ikke hvor elendig det stod til på institusjonene før vi hadde en ny måte å forstå det på: at det var medmennesker som bodde der” (Kristiansen 1994:86).

Det førte til et markert brudd og protest mot den medisinske forståelsesrammen. En bevegelse fra segregering til integrering kjennetegner tiden fra slutten av 1950 årene hvor integrering av funksjonshemmede ble presentert som en ny forståelsehorisont. Synet på funksjonshemming skiftet. Funksjonshemming ble ikke bare knyttet til personen og dennes egenskaper, men like mye til omgivelsene og situasjonen (NOU 2001:22).

Dette nye synet på funksjonshemming omtales som en relasjonell forståelse og ble første gang i Norge brukt i St. meld. Nr 88 (1966-67). Denne forståelsesrammen har etter hvert fått stadig større betydning. HVPU-reformen som førte til nedleggelse av institusjoner for utviklingshemmede og opprettelse av et nytt tjenesteapparat i kommunene basert på tankegangen i normaliseringsteorien er et eksempel på dette. En relasjonell forståelse av begrepet funksjonshemming har også endret definisjonen på begrepet funksjonshemming. I St.meld. nr. 8 defineres begrepet slik:

” Til grunn for denne meldinga ligg ei forståing av funksjonshemming som eit mishøve mellom individet sine føresetnader og krav frå miljøet og samfunnet si side til funksjon på område som er vesentlege for å etablere og halde ved lag eit sjølvstendig og sosialt tilvere” (1998-99:8).

Den relasjonelle forståelsesrammen har bidratt til at verdigrunnlaget i norsk politikk for funksjonshemmede skal være et samfunn for alle. I regjeringens handlingsplan for funksjonshemmede 1998- 2001 vektlegges målene om at samfunnet må utformes slik at det likestiller alle innbyggere og at politikken for funksjonshemmede må føre til at offentlige og private virksomheter ikke er funksjonshemmende. Full deltakelse og likestilling som dette synet uttrykker har vært en uttalt overordnet målsetning i norsk politikk siden 1981.

1.4.3 Sosial forståelse.

Den sosiale forståelsesmodell kom også frem i kjølevannet av kritikk mot den rådende medisinske forståelse av funksjonshemming. Den bygger bl.a. på Goffman sin teori om stigmatisering (1963). Å være stigmatisert innebærer å være forskjellig på en måte som oppfattes negativt og er et kjennetegn som gjør at vi kan skille ut individer (Grue 1999). Goffman sine tanker var med på å danne grunnlag for et nytt syn på funksjonshemming. En

gruppe unge funksjonshemmede samlet seg og startet bevegelsen "Movement for Independent Living". Sentralt i denne nye forståelsen av funksjonshemming var skillet mellom "impairment" og "disability"⁴ som ble presentert av organisasjonen "Disabled Peoples Internasjonal" (DPI). Denne forståelsen kom dermed i klar konflikt med det rådende synet på funksjonshemming basert på Verdens Helseorganisasjon sin klassifisering i "The International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps" (ICHIDH) som bygger på en medisinsk forståelsesramme fra 1980 og som møtte sterk kritikk fra mange funksjonshemmede og forskere. WHO har revidert ICHIDH som er det mest utbredte klassifiseringssystemet vi har for å møte den kritikken som spesielt har kommet fra tilhengere av en sosial forståelsesramme (Grue 2000, NOU 2001:22).

I den sosiale forståelsesmodellen tas ikke omgivelsene for gitt, slik som i den medisinske forståelsesrammen. Kretsen av samfunnsforskere som forfekter den sosiale forståelsesmodell (for eksempel Oliver 1990) tar også avstand fra at mennesker med funksjonshemninger skal behandles eller få en spesiell tilrettelegging slik at de bedre kan tilpasse seg det samfunnet de lever i. Oliver har bl.a. kritisert ICHIDH for manglende vektlegging av de relasjonelle og situasjonsbestemte elementene i det som konstituerer normalitet (Grue 1995). Det handler her om å tilpasse samfunnet til individene, ikke omvendt. Et slikt syn fører også til at denne forståelsesrammens tilhengere avviser mange former for tilføring av ressurser for å kompensere et funksjonstap og alle former for tilrettelegging av spesielle miljøer for funksjonshemmede. De krever at det alminnelige miljø skal være tilpasset hele den menneskelige variasjon. De underbygger dette synet med at dette vil være tjenelig også for befolkningsgrupper utover de som vanligvis blir oppfattet som funksjonshemmede (NOU 2001:21). Nettopp den sterke vektleggingen av at omgivelsene skal tilpasses den funksjonshemmede er den største forskjellen mellom en sosial og en relasjonell forståelse. Faren ved denne sosiale forståelsesrammen er at det kan føre til etablering av et "oversosialt" perspektiv på funksjonshemming slik at diagnosen får liten eller ingen betydning. Grue mener likevel faren er liten om vi klarer å opprettholde et skille mellom grunnlidelse og funksjonshemming og tilsvarende skiller mellom innsats som krever medisinske/ sosialmedisinske tiltak og innsats som krever politisk behandling (2001).

⁴ Kan til norsk oversettes til grunnlidelse og funksjonshemming.

I vårt samfunn kan en se eksempler som er i tråd med krav basert på en sosial forståelsesramme. Bruk av ordningen med brukerstyrte personlige assistenter (BPA), lavgulvbusser, trafikkllys med lydsignaler og lignende er eksempler på dette. I Norge spiller denne forståelsesrammen som av enkelte også betegnes som samfunnsmodellen en viktig rolle som en kritikk mot det rådende relasjonelle syn på funksjonshemming (Knøsen og Krokan 2003). Den overordnede politiske målsetningen overfor funksjonshemmede om ”full deltakelse og likestilling” er i tråd med både den relasjonelle og den sosial forståelsesrammen (St. meld. Nr.8 1998-99).

1.4.4 Forståelsesrammene sin betydning for enkeltmenneske.

Hovedforskjellene i de ulike forståelsene på funksjonshemming som her er presentert kan trolig best beskrives gjennom å se på tilbudet enkeltmennesker har fått i ulike tidsperioder. Her ønsker jeg å presentere Rolf sin historie⁵. Rolf ble født i Kristiansand i 1961. Hans foreldre var opptatt av å gi han de beste vilkår. I kommunen var det ikke noen tilrettelagte tjenestetilbud som kunne hjelpe dem i hverdagen. Uten muligheter for avlastning, barnehageplass, skolegang og med en omsorgstjeneste basert på store institusjoner hvor plassering ble avgjort på bakgrunn av diagnose tappes foreldrene gradvis for krefter. Når Rolf er 6 år innser foreldrene at de ikke klarer å gi alle sine 5 barn et omsorgstilbud. Rolf får et institusjonstilbud på Emma Hjort som ligger over 30 mil fra foreldrehjemmet. Denne institusjonen blir valgt fordi det her er en avdeling for blinde utviklingshemmede barn. På slutten av 1970 årene får foreldrene melding om at Rolf skal få plass i en mindre institusjon i hjembyen. Hit flytter Rolf inn i 1980 sammen med 6 andre utviklingshemmede. På denne nye institusjonen er det egne rom til alle. Videre får Rolf sin første arbeidsplass og tilbud om voksenopplæring. Her bor Rolf frem til 1992. Staten har nå satt i gang en avviklingsreform basert på normaliseringstankegang som medfører at han flytter inn i sin egen leilighet i en samlokalisert boenhet sammen med 3 andre utviklingshemmede. Den medisinske forståelsesrammen er byttet ut med en relasjonell. Rolf får rettigheter som alle andre i samfunnet. Selvbestemmelse over økonomi, frihet til å velge matvarer i butikken og egen bil for å kunne delta på ulike aktiviteter i lokalmiljøet osv. I 1999 ble den lokalbaserte omsorgen i bydelen tilført en bemanning som også gjorde det mulig for Rolf helt fritt å gjøre hva han ønsker hele døgnet. Tidligere hadde tjenesteytere rundt Rolf i stor grad styrt hva han kunne gjøre i sin hverdag med bakgrunn i mulighetsbetingelsene knyttet til bemanningsknapphet.

⁵ Bygger på en sann historie.

Dette førte ofte til utagerende adferd når bemanningssituasjonen førte til at han ikke kunne få gjøre det han selv ønsket. Etter at økte menneskelige ressurser ble satt inn forsvant den utagerende adferden. Den økte bemanningen kan sees i sammenheng med tankegangen bak den sosiale forståelsesrammen. Rolf vil aldri selv kunne administrere for eksempel en ordning som brukerstyrte personlig assistenter (BPA) slik den praktiseres i dag, men den økte bemanningen får en tilsvarende betydning i praksis.

Historien illustrerer at ulike forståelser legger føringer for livet til funksjonshemmede. I denne sammenheng er det viktig å se at forståelsesrammer legger grunnlag for et menneske- og samfunnssyn med egne årsaksforklaringer, målsetninger, løsningsforslag, språkbruk, arbeidsmåter, teorier, utdanningsinnhold m.m. Den relasjonelle forståelsen av begrepet funksjonshemming er i dag den rådende og støttes også som fremtidens syn i NOU 2001:22 som er en sentral utredning for nedbygging av funksjonshemmede barrierer i vårt samfunn. Dette innebærer ikke at de andre forståelsene ikke lenger vil bli brukt. Norsk velferdspolitik er bygget opp slik at enkeltmennesker må oppfylle krav som stilles for å komme inn under ordninger som for eksempel støtte til tekniske hjelpemidler og økonomiske stønader. Slike ordninger forvaltes i stor grad med bakgrunn i en medisinsk forståelse av funksjonshemming. Regjeringens handlingsplan for 1998-2001 for funksjonshemmede åpner opp for en dreining mot en tenkning basert på en sosial forståelse av funksjonshemming. Bakgrunnen for dette er vektlegging av innsats for å gjøre samfunnet og ulike samfunnsområder tilgjengelige for alle som en av de største utfordringene i fremtiden. Tøssebro beskriver disse forståelsesrammene som ulike måter å se et fenomen som kan ha ulike styrker og svakheter, mer enn at de er riktige eller gale (Tøssebro og Lundeby 2002:30)⁶.

Jeg har nå beskrevet i grove trekk hvordan forståelsen knyttet til funksjonshemmede har endret seg over tid, men også vist til at disse forståelsesrammene er virksomme i dag. Siden denne oppgaven har fokus på inkluderingsprosesser på fritidsarenaen vil jeg søke å presentere de sosialpolitiske målsetningene som her presenteres som idealene som det offentlige skal søke å medvirke til å realisere for hele befolkningen. Stilt opp mot dette presenteres kort

⁶ Vi kan innenfor rusomsorgen og psykiatrien se lignende endringer knyttet til forståelsesrammene til rusavhengige og mennesker med psykiske lidelser.

realitetene som funksjonshemmede og andre med bistandsbehov møter i sin hverdag. Her bygger jeg også på min egen praksiserfaring knyttet fra arbeidet med metoden FmB.

1.5 Idealer og realiteter på fritidsarenaen.

Stabile, mellommenneskelige relasjoner og sosial tilknytning gir tilhørighet som har betydning for alle mennesker sin tilværelse og livssituasjon. Som mennesker har vi behov for slike sosiale nettverk. De gir enkeltmennesker en sosial forankring som dekker grunnleggende behov hos det enkelte menneske. Forskning viser at mangel på mellommenneskelig kontakt og sosial involvering kan føre til mistriivsel og tilpasningsproblemer (Schiefløe 1995).

1.5.1 Idealene på fritidsarenaen.

En målsetning i norsk politikk har siden 1981 vært å legge forholdene til rette for full deltakelse og likestilling for alle innbyggere på ulike arenaer. I forslaget til dagens sosialtjenestelov ble denne målsetningen knyttet slik til normaliseringsbegrepet:

”Prinsippet om normalisering bør i praksis innebære at all offentlig og privat service gjøres tilgjengelig for hele befolkningen. Funksjonshemmede og eldre bør derfor ikke være henvist til å nytte aktivitetstilbud som er tilrettelagt kun for bestemte persongrupper (Ot. prp. nr. 60 (1988-89):65).

I St. meld. nr. 8 (1998-99) ble dette konkretisert slik at målet var å gi funksjonshemmede samme mulighet til å delta i kulturlivet som andre. Det ble her synliggjort at dette kunne realiseres enten gjennom individrettede tiltak eller ved at samfunnet endret sine krav.

I Regjeringens strategiplan for barn og unges psykiske helse, ”sammen om psykisk helse”, synliggjøres dette gjennom å fokusere på et samfunn med plass til alle:

”Et tolerant samfunn er et samfunn med evne til å inkludere alle mennesker. Uavhengig av årsak er det belastende og lite helsebringende å oppleve negativ stigmatisering og utestengelse. Det er viktig at barn og unge får delta i aktiviteter og samvær med andre. Å delta i meningsfulle og utviklende aktiviteter i barnehage, skole og i fritiden bidrar til å styrke selvfølelse, mestringsevne og

derved også psykisk helse. Respekten for menneskeverdet, solidaritet, likeverd og demokrati er verdier som må vektlegges på alle arenaer der barn og unge deltar” (2003:18).

Inkluderingsstrategien som det vises til her fikk økt oppmerksomhet i forbindelse med NOU 2001:22. Her ble retten til deltakelse i samfunnslivet sett på som en menneskerett og som en forutsetning for et demokrati. Frem til på begynnelsen av 1990 årene var vi opptatt av integrering. Nå har vi kommet et steg lenger og har satt inkludering som målsetningen. I NOU 2001:22 defineres dette som et perspektivskifte som er viktig for å skape et samfunn for alle:

”Inkludering handler om å endre helheten slik at alle finner en plass der. På denne måten er det en forbindelse mellom inkluderingsbegrepet og den moderne forståelsen av funksjonshemming. Der pekes det nettopp på relasjonen mellom person og omgivelser, og at en strategi for å redusere funksjonshemmende forhold er å endre omgivelsene med sikte på at de skal passe inn” (s. 33).

En utfordring blir å realisere målsetningene knyttet til inkludering. Dette kan synes å være vanskelig ettersom mange vil kunne være enig i at vårt samfunn ikke er utformet for alle. Det blir derfor viktig å finne frem til hva som binder sosiale fellesskap sammen. Denne kunnskapen er viktig for å sette inn tiltak som kan føre til at mennesker som står utenfor kan bli en del av et sosialt fellesskap (Sandvin 1993, Midtsundstad 2000, NOU 2001:22). Inkludering forutsetter endring. Vi må få til et samspill mellom flere aktører i arbeidet med å gi enkeltmennesker mulighet for å finne sin plass i sosiale fellesskap gjennom det som kan beskrives som en inkluderingsprosess.

1.5.2 Realiteter på fritidsarenaen.

Funksjonshemmede og andre med bistandsbehov blir ofte omtalt og behandlet som en gruppe mennesker. Dette kan skape store problemer om en ikke hele tiden er bevisst på at det innenfor slike betegnelser finnes mennesker som har ulike behov, ønsker og forutsetninger på fritidsarenaen. Om vi skal arbeide for å følge opp de politiske målsetningene om at mennesker med funksjonshemninger og bistandsbehov bør ha levekår på lik linje med andre, er utfordringen å fjerne misforholdet mellom nedsatt funksjonsevne og samfunnets krav.

Frivillige organisasjoners evne til å inkludere medlemmer med funksjonshemninger har det blitt forsket lite på (Ibsen 1992, Lorentzen 1997). Om en skal arbeide for å medvirke til at funksjonshemmede som trenger bistand skal få muligheter til deltakelse i frivillige organisasjoner er det nyttig å ha kjennskap til mekanismene som påvirker deltakelse og utestengelse. Dette er et viktig forskningsfelt. I Kristiansand kommune har det med ulike virkemidler blitt arbeidet for å oppnå målsetningen om å inkludere barn og ungdom med ulike bistandsbehov inn i ordinære frivillige organisasjoner. Dette arbeidet ga få resultater. Målsetningen var inkludering, men resultatet ble mange segregerte tjenestetilbud i tidsperioden som startet i forbindelse med HVPU-reformen (Madsen 1997).

Smith er opptatt av at tiltak som utvikles påvirker oppfatninger av behov. Tiltakene som settes i gang kan skape sosiale konstruksjoner som kan føre til at en kategoriserer enkeltmenneskers ønsker inn i tiltakene (Smith 1980). Smith var en av de første som drøftet sosiale behov slik med bakgrunn i et sosialkonstruksjonistisk perspektiv (Tronvoll 1999). Bernler og Johansson (1988) har satt opp fire punkter som kan være viktige å avklare i denne sammenheng:

1. Det som klienten medvetet vill ha.
2. Det som han tror at behandleren kan ge.
3. Det som han tror sig kunna få.
4. Det som han omedvetet önskar.

(1988:111)

Mange som søker om et støttekontaktvedtak har vanskeligheter med å uttrykke konkrete behov. Betydningen av å gjennomføre en grundig kartlegging er derfor stor. God informasjon om hva som kan gis av tjenester og i hvilken grad tjenestemottaker kan påvirke utformingen av disse tjenestene er nyttige opplysninger som bør gis. Om vi for eksempel kun har tro på og anbefaler segregerte tjenestetilbud på fritidsarenaen som tjenesteytere, vil også etterspørselen og ønskene bli primært rettet mot slike tilbud. Gode kartleggingsrutiner kan

sikre at saksbehandlerne opprettholder fokuset på hva søkeren ønsker seg (Midtsundstad 2003, Midtsundstad m.fl. 2005).

Brukergruppenes medvirkning er viktig i forhold til utforming av hjelpetilbudene og velferdspolitikken mer generelt. I St. meld. nr. 27 (1977-78) ble dette slått fast som et viktig prinsipp. I dag er utfordringen i større grad rettet mot å bidra til at den enkelte funksjonshemmede skal ha reelle muligheter til å bestemme i forhold som angår en selv (St. meld nr 8 1998-99). Målsetningen knyttet til at den enkelte selv skal få si sin mening om hva slags type tiltak og tjenester som er ønskelig og i hvilken form de skal gis er en stor utfordring bl.a. overfor mange funksjonshemmede som ikke selv kan gi informasjon om eget liv. Som et eksempel på dette kan pårørende være nyttige informanter selv når personen er voksen og bor i egen leilighet (Midtsundstad og Midtsundstad 1996). Forskning om svakere stilte brukere viser at disse har vanskelig med å få tilgang på aktuelle goder. Årsaken kan forklares med at de kanskje mangler ferdigheter i å synliggjøre sine behov på en måte som passer med fordelingsinstitusjonenes regler (Madsen 1998:53).

Det er ikke alltid at standardiserte tjenestetilbud knyttet til fritid dekker behovene til tjenestemottakere. Statens råd for funksjonshemmede reiser i tråd med dette bl.a. spørsmål om innholdet ved bruk av fritidsassistanse og støttekontakt i et notat utarbeidet i 1999 etter oppdrag fra Sosial- og helsedepartementet:

”Har disse tjenestene et innhold som svarer til behov og ønsker hos dem som bruker dem ? Er det noen som har behov for denne type tjenester som ikke bruker dem, fordi de ikke synes at innholdet er tilfredsstillende eller de ikke har kunnskap om at det er mulig å nyttegjøre seg denne type tjenester ?” (Bergh 1999:25).

I lov om sosiale tjenester (Ot. Prp. nr. 60 (1988-89)) vektlegges individuelt tilpassede tjenester i § 4.2, og i følge § 1.1 er formålet med loven at den enkelte får mulighet til å leve og bo selvstendig og å ha en aktiv og meningsfylt tilværelse i fellesskap med andre. Vi vil bare kunne få dette til om vi tar utgangspunkt i brukeren sine behov. Bruk av tjenester som mange mennesker vil oppleve som enten fremmede, sjeldne, merkelige eller ukjent bør vi være svært varsomme med å bruke. Vi har et ansvar for å reflektere over hvordan innholdet i et vedtak

vil virke inn på tjenestemottaker og omgivelsene⁷. For 10 år siden gjennomførte jeg en behovskartlegging blant funksjonshemmede for en kommune i Vest-Agder. En mann på 26 år sa følgende i denne sammenheng:

”Jeg ønsker meg venner på min alder. Min støttekontakt er 19 år (tårene triller) og vi går på en ungdomsforening hvor ingen andre er over 20 år. Forstår du at jeg synes dette er krenkende?”

Dette eksempelet har jeg referert til på kurs for brukerorganisasjoner ved flere anledninger. Ofte har deltakere på slike kurs kommet med egne erfaringer som har synliggjort for meg at dette ikke er et enkeltstående eksempel. Følgende historie bygger på en slik erfaring som ble presentert av en mor til en funksjonshemmet ungdom som hadde behov for bistand for å kunne delta på aktiviteter på fritiden. I henvendelsen til kommunens kulturkontor ble det skrevet at han var interessert i kampsport. Under samtale senere med en saksbehandler ble det presentert ulike aktiviteter fra en brosjyre med segregerte fritidstilbud. Det ble spurt om de hadde noen tilbud om trening i karate eller judo. Saksbehandler beklager at de ikke har noe slikt tilbud i kommunen, men spurte om det kunne være av interesse å bli med i en bowlinggruppe eller turgruppe⁸.

Dette enkle eksempelet illustrerer hvordan brukeren uten å ha spurt om det blir presentert konkrete aktiviteter han ikke har bedt om. Saksbehandler tar ikke hensyn til ønskene som blir presentert, men arbeider et sted hvor de har utformet tjenestetilbud for brukere i grupper. Det oppstår en konflikt fordi disse verdenene står for forskjellige verdier, og fordi det er lite forståelse mellom disse. Konsekvensen blir derfor lett at menneskelige verdier og opplevelser får liten betydning i utvelgelse av et konkret tjenestetilbudet (Midtsundstad 2003).

I det neste kapittel redegjøres det for bakgrunn for oppgaven, rammene rundt bruk av støttekontaktvirksomhet og metoden FmB (Fritid med bistand).

⁷ I denne sammenheng bør det også fokuseres på utformingen av teksten i vedtaket.

⁸ Det må presiseres at eksemplet ikke er knyttet til Kristiansand kommune.

Kapitel 2. Arbeidsmetoden Fritid med bistand.

2.1 Bakgrunn for oppgaven – min forforståelse.

I norsk sosialpolitikk har ”full deltakelse og likestilling” blitt brukt for å signalisere den ønskede retningen for hvordan offentlige tjenestene overfor befolkningen skal tilrettelegges (rundskriv 1-1/93, NOU 2001:22). Funksjonshemmede og mennesker med ulike bistandsbehov kan beskrives som grupper av mennesker hvor velferdsstaten har mange målsetninger for å sikre den enkelte samme muligheter som andre. I St. melding 40 beskrives strategier, mål og tiltak for å redusere barrierer som hindrer like muligheter til aktivitet og deltakelse i vårt samfunn (2002-03). Utfordringen knyttet til hvordan disse målsetningene skal la seg realisere på fritidsarenaen er ofte ikke beskrevet som noe konkret praksisfeltet kan forholde seg til. Målsetninger om full deltakelse og likestilling for alle handler i stor grad om å finne konkrete virkemidler som kan virkeliggjøre idealene i de sosialpolitiske målsetningene som de bygger på. I Kristiansand kommune brukes støttekontakter som er lovhjemlet i lov om sosiale tjenester og lov om barneverntjenester som et virkemiddel for å gi mennesker med ulike bistandsbehov en meningsfull fritid. Tiltaket har blitt brukt som et 1:1 forhold. Bruk av tradisjonelle støttekontakter synes i liten grad å medvirke til at mennesker på denne måten har fått medlemskap i ordinære organisasjoner (Midtsundstad 1992, Midtsundstad 1998). Økt fokus på målsetningen om å gi funksjonshemmede og andre som har behov for det, mulighet til å bli inkludert i organisasjoner på den ordinære fritidsarenaen førte til at Kristiansand kommune med støtte fra Kultur- og Kirke departementet gjennomførte et prosjekt for å utvikle og prøve ut en alternativ arbeidsmetode til dagens tradisjonelle bruk av støttekontakter. Vi erkjente at ulike behov hos mennesker med bistandsbehov krever ulike arbeidsformer, og metoden FmB ble utviklet som en alternativ arbeidsform når den enkelte ønsket deltakelse i organiserte aktiviteter innen idrett, speider, kor, filmklubb, ungdomsklubb osv. Kristiansand kommune tok på denne måten oppfordringen om å utvise nytenkning og kreativitet med sikte på å finne frem til nye virkemidler knyttet til bruk av støttekontakter i tråd med den enkelte sitt behov slik det oppfordres til i formålsbestemmelsen til lov om sosiale tjenester (Rundskriv

1-1/93:98). Metoden har nå blitt prøvet ut og viser seg å gi gode resultater for mennesker med ulike bistandsbehov (Stalsberg Mydland 2004)⁹.

Min nærhet til arbeidet knyttet til metoden FmB har gjort det vanskelig å kunne ha et ønskelig kritisk blikk. Veien fra å være en pådriver for denne måten å arbeide på til å kunne se kritisk på metoden gjennom praksiserfaringer har vært mer vanskelig enn jeg på forhånd hadde sett for meg.

2.2 Eksisterende kunnskap om bruk av støttekontakter.

Arbeidsmetoden Fritid med bistand bygger på erfaringer med bruk av støttekontakter. I Norge ble betegnelsen støttekontakt benyttet første gang i 1955 på personer som skulle gi barn og ungdom som trengte spesiell hjelp og støtte. Tiltaket ble drevet av Skolepsykologisk kontor i Oslo som så behov for nye arbeidsmåter utover det de selv kunne tilby overfor barn og ungdom. En var opptatt av at støttekontakten ikke skulle være psykolog eller sosialarbeider. Ofte ble lærere forespurt, og bedt om å gi aktuelle barn og ungdom kameratskap, kontakt og ellers være til hjelp i forbindelse med problemer på skolen (Soldal 2003). Inspirasjonen til denne støttekontaktvirksomhet i Norge ble hentet fra USA. Før andre verdenskrig ble det her satt i gang et prosjekt hvor en koblet kriminelle gutter mot mannlige collage-studenter. I årene etter andre verdenskrig ble det i USA iverksatt flere prosjekter for å koble voksne menn til jødiske gutter som hadde mistet sine mannlige slektninger i krigen. Blant målsetningene i disse kontaktetableringene var ønske om at guttene skulle få flere opplevelser ved å delta på ulike aktiviteter (Jåtten og Furevik 1980).

Betegnelsen støttekontakt har blitt brukt i ulike sammenhenger overfor barn og ungdom (Rosenlund og Wrådal 1983). Fra 1970-årene ble bruken av støttekontakter utvidet i tråd med de sosialpolitiske reformene med økt fokus på å legge forholdene til rette for økt deltakelse i samfunnet for funksjonshemmede. Det ble i flere stortingsmeldinger fra 1970 fremhevet at integrering i nærmiljøet og det vanlige kulturlivet var et overordnet og langsiktig mål for funksjonshemmede (Soldal 2003). Først i 1993 ble bruk av støttekontakt nevnt i norske lover. Lovbestemmelsene om støttekontaktvirksomhet kom inn i lov om sosiale tjenester og lov om barneverntjenesten. Det ble med dette et hjelpetiltak som kommunene ble

⁹ Det gjennomføres også en større følgeevaluering av Agderforskning knyttet til prosjektet "Rustet for fritid" som vil være ferdig desember 2005.

pålagt å ha, og har blitt et av de mest brukte tiltakene etter disse lovene. I 2003 mottok 21.480 mennesker støttekontakt etter lov om sosiale tjenester og 3.245 mennesker etter lov om barneverntjenester (SSB 2004). Støttekontakt har blitt et tiltak som benyttes overfor barn, ungdom, voksne med psykiske lidelser, innvandrere, personer med sammensatte problem og rusavhengige.

Tjenesten støttekontakt har en relativ kort historie. Bergh peker på tre sammenvirkende samfunnsendringer som kan danne et bakgrunnsteppe for å forstå fremveksten av tiltak som bruk av støttekontakt i Norge:

- Kvinners overgang fra hjemmearbeid til yrkesarbeid fra slutten av 1960-tallet.
- Gradvis nedbygging av institusjonene for funksjonshemmede. En prosess som overfor utviklingshemmede har ført til avvikling av institusjoner.
- En ny forståelse av funksjonshemmede menneskers demokratiske rettigheter som likeverdige samfunnsmedlemmer.

(Bergh 2000:8)

Denne endringen kan settes inn i en større samfunnsendring som kan beskrives som et paradigmeskifte fra antroposentrisme til polysentrisme¹⁰ (Qvortrup 2002:29).

Tiltaket støttekontakt synes å ha utviklet seg i takt med denne samfunnsutviklingen. Støttekontakten er som oftest ansatt i forhold til en bruker. Vi ser derimot en stadig økende bruk av støttekontakter overfor flere brukere enkeltvis eller i gruppe. De siste årene har det kommet nye ordninger som brukerstyrte personlige assistenter og bruk av fritidskontakter som kan dekke samme behov som bruk av støttekontakter (Soldal 2003). Kommunene blir videre i økende grad oppfordret til å samarbeide med frivillig sektor, og i denne sammenheng må en sammen med frivillige organisasjoner søke mer kompetanse (Fagerlie og Morisbak 2003). Bruk av støttekontakter synes å være et sentralt virkemiddel for å nå disse

¹⁰ Antroposentrisme betegner et fokus på mennesket eller menneskelig perspektiv. Polysentrisme er den tilstand et hyperkomplekst samfunn befinner seg i og betegner hvordan det betrakter seg selv. Ethvert objekt kan betraktes fra flere forskjellige vinkler og det er ikke på forhånd gitt hvilken eller hvilke av disse betraktningene som er riktige eller sanne (Qvortrup 2002:63)

utfordringene, og arbeidsmetoden "FmB" som er utviklet i Kristiansand kommune kan her sees på som et bidrag i en slik utvikling knyttet til bruk av støttekontakter.

2.3 Forskning om bruk og effekt av støttekontakter.

Selv om bruk av støttekontakter er et tiltak som har vært mye brukt over flere år finnes det lite forskning rundt slik virksomhet (Soldal 2004). I NOU 2000:12 stilles det spørsmål knyttet til det som beskrives som svak forskerinteressen rundt bruk av slike hjelpetiltak. Samme tendens har blitt registrert i Sverige. Andersson og Arvidsson har laget en oversikt over det som finns av forskning om tilsvarende hjelpetiltak for barn i Sverige. De stiller spørsmål ved om manglende forskningsinteresse handler om at tiltaket er altfor "hverdaglig" i sitt innhold (2001).

Samtidig som vi i Norge fikk en lovfestingen ble støttekontakter nevnt som et satsningsområde i Regjeringens handlingsplaner for funksjonshemmede for tidsrommet 1990 - 1997. Dette stimulerte kommunene til rekruttering og opplæring av støttekontakter. Videre kom det i stand videreutdanningstilbud for fagfolk. Den økende satsning og bruk av støttekontakter har ikke blitt fulgt opp med forskning. For å illustrere det som kan tolkes som manglende faglige interesse kom den første norske lærebok innenfor dette fagfeltet på 20 år ut i 2003 (Soldal 2003).

Metoden FmB (Fritid med bistand)¹¹ ble utviklet med bakgrunn i erfaringene knyttet til utviklingen av voksenkontaktmodellen som ble utviklet som et alternativ til bruk av støttekontakter hvor det ble tatt utgangspunkt i allerede eksisterende ordinære nettverk (Midtsundstad 1992). Inspirert av Wolfenberger sin rolleteori i VSR søkte vi å finne frem til en ny metode. Vi så behov for et metodeverktøy som ga både tjenesteyter og tjenestemottaker forutsigbarhet og trygghet i inkluderingsprosesser frem mot deltakelse på fritidsarenaen. Metoden fikk form som en problemløsningsmodell inndelt i klare faser. Metoden bygger på metodikken i "Supported employment" som i Norge er bedre kjent under navnet "Arbeid med bistand" (Midtsundstad 1998, Midtsundstad 2000). Målet var å bidra til å gi funksjonshemmede som ønsker det muligheter til å få en verdsatt sosial rolle i ordinære fritidsorganisasjoner.

¹¹ Metoden ble lansert under navnet Fritid med bistand i 1998. Fra 2004 brukes ofte forkortelsen FmB.

Gjennom prosjektet "Fritid med bistand" ble metoden videreutviklet og prøvet ut¹². Ønsket var å utvikle en systematisk metode som kunne gi de funksjonshemmede som ønsker det, en mulighet til å bli inkludert i ordinære fritidsaktiviteter med bakgrunn i sine ønsker, behov og forutsetninger (Midtsundstad 2003, Midtsundstad 2004a).

FmB har i Kristiansand kommune har blitt et ordinært tjenestetilbud som tilbys som et alternativ til bruk av tradisjonelle støttekontakter. Metodens arbeidsprosess har endret seg lite siden den første gang ble beskrevet i 1998 på bakgrunn av de første erfaringene gjennom bruk av metoden (Midtsundstad 1998). I prosjektet "Fritid med bistand" ble metoden presentert slik:

1. Uforpliktende informasjonsmøte med den enkelte bruker hvor prosjektet informerer om hva det kan tilby.
2. Kartlegging av interesser, ønsker og erfaringer gjennom samtaler/ observasjoner med den enkelte og samtaler med familienettverket.
3. Kartlegge aktuelle fritidsaktiviteters innhold, rutiner og struktur.
4. Gjøre et valg av fritidsaktivitet.
5. Samtaler med ansvarlige i organisasjonen for å diskutere muligheter for en sosial inkludering.
6. Lage en plan for inkluderingen hvor forventninger avklares. En person i organisasjonen får oppgaven som tilrettelegger og gis en godtgjørelse for denne arbeidsinnsatsen.
7. Tiltaket evalueres jevnlig.
(Christensen og Midtsundstad 2002)

¹² Prosjektet ble gjennomført som et 3 årlig prosjekt (2001-2004) med støtte fra Kultur- og kirke departementet. Etter prosjektperioden har tilbudet blitt videreført som et fast tiltak.

Metoden har beholdt sin faseinndeling, men erfaringene fra prosjektene ”Fritid med bistand” og ”Rustet for fritid”¹³ har videreutviklet metodens innhold og tydeliggjort behovet for å differensiere slik at arbeidet knyttet til metoden FmB gir rom for brukermedvirkning og mulighet til å skreddersy arbeidet etter deltakeren sin opplevde utfordring (Midtsundstad m.fl. 2005)¹⁴.

Dagens politiske målsetninger må sees i lys av endringer i de ideologiske strømningene som påvirker tjenestetilbudet rettet mot funksjonshemmede og andre bistandstrengende. For å kunne arbeide for å inkludere enkeltmennesker ble det i prosjektet ”Fritid med bistand” vektlagt at det er nyttig at alle aktører kjenner til innholdet i normaliseringsteorien og VSR-teori. Begrunnelsen for dette var å gi den enkelte aktør en forståelse for hvorfor dette inkluderingsarbeidet er viktig. I prosjektet ”Fritid med bistand” ble dette forsøkt gjennom på ulike måter å sikre at deltakeren, aktuelle pårørende, sentrale personer i organisasjonene og saksbehandlere i kommunen kunne få kunnskap om normaliseringsteori, VSR-teori og metoden FmB. På denne måten forsøkte en å sikre at aktørene blir mer bevisste på sin oppgave, og gjøre det lettere å jobbe mot et felles mål. Som respons på en innføring i normaliseringstankegangen sa en mannlig leder i en ungdomsklubb det slik:

” Vi har tidligere tatt i mot mange ungdom med ulike problemer, men vi har ikke fått vite noe på forhånd. Det er første gang vi blir spurt av kommunen og fått en slik henvendelse. Opplever dette som en verdsetting av arbeidet vi gjør. Slik som dette er lagt opp gir det oss en bedre mulighet til å hjelpe han. Vi vil satse 100 % på at gutten skal trives og gli inn i gruppa” (Midtsundstad 2003:47).

Metoden FmB er et bidrag i målsetningen om å gi funksjonshemmede og andre bistandstrengende et likeverdig fritidstilbud med befolkningen for øvrig. Vi legger vekt på at idealer om inkludering og normalisering på fritidsarenaen kan realiseres gjennom fornyelse av

¹³ I prosjektet ”Fritid med bistand” som ble gjennomført i tidsrommet 2001 – 2004 var målgruppen alle som gis rett til et støttekontaktvedtak. I ”Rustet for fritid” er hovedmålgruppen mennesker som har en legemiddelstyrt rehabilitering (LAR). Prosjektet har videre mennesker over 15 år som enten står i fare for eller som er rusavhengige som en sekundær målgruppe.

¹⁴ Det arbeides nå med å videreutvikle metoden slik at den blir tilgjengelig for alle som innvilges et vedtak om støttekontakt ved å dekke enkeltpersoners behov i et kontinuum mellom tidsbegrenset bistandsbehov og varig bistandsbehov.

dagens virkemidler og utvikling av nye¹⁵.

I prosjektet ”Rustet for fritid” ble det lagt vekt på ny informasjon som kan danne en forståelsesramme for å nå målsetningene med dette arbeidet. Teorigrunnlaget er endret slik at vi har fått et nytt fokus gjennom empowerment. Oppmerksomheten er videre blitt knyttet til suksessfaktorene i erfaringene gjennom bruk av metoden FmB i prosjektet ”Fritid med bistand”. I denne sammenheng har begrepene tillit, mestring og selvforståelse fått en sentral betydning. Gjennom å sette oss inn i teorier knyttet til disse begrepene søker vi å komme frem til større forståelse knyttet til hva som skjer underveis i inkluderingsprosessen. Teorier knyttet til begrepene tillit, mestring og selvforståelse har underveis i arbeidet med denne oppgaven gitt metodens arbeidsfaser et nytt innhold. Vi opplever at anvendelsen av teoriene som presenteres i denne oppgaven knyttet til nevnte begreper er virkestoffer som er med på å muliggjøre opplevd inkludering som er et sentralt mål å nå for den enkelte deltaker i arbeidet med metoden FmB.

Metoden FmB er under en kontinuerlig endringsprosess. Arbeidet med denne oppgaven har vært et bidrag blant flere. Metoden har også fått viktige tilbakemeldinger fra deltakere, tilretteleggere og saksbehandlere. Viktige bidrag har også kommet fra andre miljøer utenfor kommunen. Den eksterne interessen utfordrer oss til å kunne utarbeide gode verktøy som gir andre en god anvisning i bruk av metoden.

Vår praksiserfaring har synliggjort at om vi skal arbeide for å bistå enkeltmennesker med å bli inkludert inn i ordinære fritidsorganisasjoner må vi være bevisste på motstridende interesser. Alle organisasjoner utvikler sin spesielle kultur. I metoden FmB vektlegges betydningen av kartlegging av organisasjoners innhold, rutiner og struktur. Dette er helt avgjørende for å finne frem til alternativer som innfrir deltakerens forutsetninger, ønsker, behov og drømmer.

¹⁵ I vårt individualistisk orienterte samfunn velger ingen mennesker i absolutt frihet. De fleste velger ut i fra det som er vanlig og ansett som akseptabelt (Kristiansen 1994). Idealer knyttet til målsetningen om full deltakelse og likestilling synes å bygge på integrasjonsteorier som legger vekt på et verdifelleskap i samfunnet. Når norsk sosialpolitikk legger så stor vekt på at alle skal få delta på de ordinære arenaene knyttet til kultur- og fritidsaktiviteter, handler dette om at ikke alle i samfunnet har like muligheter til selvrealisering av ønsker og behov på dette felt. Noen mennesker synes alltid å bli undertrykket og vi må erkjenne at samfunnet preges i ulik grad av interesseforskjeller. Metoden FmB ønsker å møte denne utfordringen.

Sentralt i dette arbeidet er avklaring av om personen vil ha muligheter til å få en verdsatt sosial rolle¹⁶.

Det handler hele tiden om å finne muligheter og løsninger på utfordringer knyttet til den enkelte deltaker i aktuelle organisasjoner. I forhold til enkelte deltakere kan det være vanskelig for eksempel å finne frem til hva de ønsker seg eller personen mangler tro på at dette kan lykkes. Vi erfarer derfor at arbeid etter denne metoden for enkelte ikke gir det rette tjenestetilbudet. I en arbeidsprosess frem mot inkludering i en frivillig organisasjon, kan vi ikke organisere oss bort fra det faktum at deltakeren selv må delta aktivt i prosessen. For noen fører kartleggingsfasen frem til en bevissthet om at en ønsker seg en tradisjonell støttekontakt eller ønske om å gjennomføre hele inkluderingsprosessen selv uten vår bistand.

Vi lykkes ikke alltid. Deltakelse og inkludering i ulike frivillige organisasjoner blir ikke alltid slik vi har forventet det. En far til en jente uttalte følgende i en evaluering:

”Hørselshemmingen har vært problematisk for henne i klubben. Hun ser at hun faller utenfor og ikke får med seg alt. Hun trenger at folk er tydelige når de snakker, men det er vanskelig for de andre også når de er usikre” (Mydland 2004:25).

Evalueringer fra deltakerne er viktige. En stor utfordring handler i denne sammenheng om å lære av tilbakemeldinger fra de som opplever at inkluderingsprosessen ikke gikk slik vi hadde tenkt. Den samme faren som i sitatet ovenfor uttalte følgende som kan stå som et eksempel på slik kunnskap:

¹⁶ Et eksempel på en slik prosess er Stian på 7 år med Tourette syndrom og ADHD. Han hadde av flere interesser lyst til å begynne å kjøre motorsykel. Kartleggingen avdekket at foreldrene delte denne interessen og at de hadde de økonomiske forutsetningene til at sønnen kunne delta i denne kostbare aktiviteten. Vi kom frem til at Stian trengte en individuell opplæring og et strukturert opplegg hvor målsetningen hele tiden måtte knyttes opp mot opplevelse av mestring. Videre måtte aktiviteten ikke ha et sterkt fokus på konkurranse. Med disse ønskene startet vi kartleggingen av ulike klubber. Vi kom frem til at motorsportsgrenen trial passet Stian best, og valget av klubb ble gjort med bakgrunn i ønskene vi hadde avdekket i kartleggingen for å gi Stian best mulig forutsetninger for å oppnå en verdsatt sosial rolle i en aktivitet han kunne trives og lykkes i (Midsundstad 2005). De fleste barn, ungdom og voksne er inkludert i fritidsorganisasjoner som krever mindre kostnader til innkjøp av utstyr. Det må i denne sammenheng også tas med i vurderingen foreldre sine muligheter til å stille opp tidsmessig på treninger og ellers at det ikke blir startet opp aktiviteter som kostnadsmessig blir vanskelig for familien selv å følge opp. Eksemplet med inkluderingen i en trialklubb kan her stå som et godt eksempel. Dette er en sport som krever store kostnader til utstyr som foreldre flest ikke ser seg økonomisk i stand til å dekke. Videre krever en slik aktivitet aktive voksenpersoner som må bli med på treninger for å følge opp sine barn. Vi har lett for å tenke at for eksempel gutten med ADHD kan få et godt tilbud i en fartsfylt idrett. De fleste gode eksempler vi har på gode sosiale inkluderinger er knyttet til mer ordinære aktiviteter som speider, ungdomsklubb, kor og lignende. Vår erfaring er at disse aktivitetene ofte er å foretrekke.

”Hun er ikke aktiv i fritid med bistand lengre, og skal også flytte utenbys til høsten. Vi var interessert i å være med i denne evalueringen siden det kommer andre etter oss. Fritid med bistand har sin misjon, men det må være gode oppfølgingsrutiner. Prosjektet er avhengig av det. Det er viktig å justere underveis dersom en ser at ting ikke går så bra. Men hun har lært av å være med, at hun må ta ansvar for å utvikle det sosiale. Og hun har skjønnet at hun må gjøre dette fremover” (Mydland 2004:30).

2.4 Inkluderingsprosessen.

Metoden FmB bygger på en forståelse av sosial inkludering hvor det vektlegges at ingen andre enn den som faktisk søker seg mot et nytt nettverk kan virkeliggjøre en slik handling. Det kommunale tjenesteapparatet kan ikke inkludere noen på ordinære arenaer, men legge forholdene til rette med målsetningen om å arbeide for å medvirke til å gi ”like muligheter”. Metoden bygger på et teorigrunnlag som bygger på elementer fra VSR-teori og empowerment. Disse tilnæringsmåtene fremstår som sentrale i den nasjonale politikken som har rettet seg mot funksjonshemmede og andre med bistandsbehov de siste tiårene. Utviklingen av metoden FmB startet gjennom et ønske om å utarbeide et praktisk arbeidsredskap basert på VSR-teori (Midtsundstad 1998). Underveis i arbeidet med metoden FmB har empowerment fått økt oppmerksomhet. Økt fokus på tjenestebrukerne sin rolle har ført til at empowerment uten å se dette som en egen tilnæringsmåte først ble trukket inn i vår forståelse knyttet til VSR-teorien. Senere i prosessen har vi blitt bevisst på at dette handler om to atskilte teoretiske retninger. De har flere likhetstrekk, men det finnes også flere motsetningsforhold. Disse teoriene angir begge prinsipper som arbeidet må innrettes etter og gir bare indirekte kunnskap til den profesjonelle hjelperollen (Askheim 2003). Arbeidet har på mange måter blitt preget av at veien har blitt til underveis gjennom refleksjon over handling og aktiv søking etter relevant teori.

Metoden FmB har gitt flere mennesker med ulike bistandsbehov muligheter til å velge deltakelse i en av de flere hundre fritidsorganisasjoner som i Kristiansand tilbyr ulike aktivitetstilbud. Oppgaven retter søkelys på fellesskapene som det er ønskelig at funksjonshemmede inkluderes inn i. Et sentralt spørsmål er om vi bygger vår politikk på et syn på fellesskap i idrettslag, speider, menigheter osv. som ikke lenger eksisterer. Dette

utløser et spørsmål om hvilke redskap praksisfeltet trenger i arbeidet for å gjøre kultur- og fritidstilbud tilgjengelig for alle. Vårt samfunn endrer seg. Tidligere ble vi født inn i et fellesskap, mens det i dagens samfunn kan være grunn til å snakke om at fellesskap skapes av de som er aktører i et mangfold av slike. En slik forståelse skaper nye utfordringer i det Qvortrup med inspirasjon av Luhmann betegner som det hyperkomplekse samfunn (Qvortrup 2000). Vi kan som profesjonelle sosialarbeidere og kulturarbeidere ikke reversere samfunnsutviklingen, men bør føle oss forpliktet til å skape nye alternativer som gir funksjonshemmede en mulighet til å nå personlig målsetningen om ”likestilling og full deltakelse” på fritidsarenaen. Samfunnsutviklingen krever derfor en kontinuerlig fornyelse av arbeidsmetoder om sosialpolitiske målsetninger skal bli realiserbare.

I denne oppgaven tas det utgangspunkt i inkludering som en prosess. Inkludering er noe enkeltmennesker kan oppleve når en opplever tilhørighet, delaktighet og medansvar. For å kunne nå dette målet må den enkelte spille en aktiv rolle i sitt eget liv i samspill med andre. I det praktiske arbeidet knyttet til metoden FmB bygger vi på den enkelte sin subjektive oppfattelse (Tronvoll 1990). Denne oppfattelsen har blitt forsterket gjennom teoriskiftet fra VSR-teori til empowerment som har synliggjort seg som hensiktsmessig i forbindelse med arbeidet knyttet til denne oppgaven og praksiserfaringer knyttet til bruk av metoden FmB.

Mitt ønske er å forstå sentrale aspekter ved det mellommenneskelige liv som utspiller seg i en prosess hvor målet er sosial inkludering på fritidsarenaen¹⁷. Når jeg startet arbeidet med denne oppgaven forklarte jeg min datter på 10 år oppgavens tema, og spurte henne samtidig om hva hun mente var viktig å gjøre for at mennesker som ikke er en del av et fellesskap skulle få del i det. Hennes svar var, sitat:

”Det handler egentlig om å bli med”.

Dette svaret har fulgt meg i arbeidsprosessen med denne oppgaven hvor ønsket har vært å få bedre innsikt i inkluderingsprosesser med utgangspunkt i den enkelte deltaker sine egne opplevelser. Under forberedelsesprosessen for fremleggelse av et paper ble det helt

¹⁷ I forsidebildet, Mellom to hav, symboliserer kunstneren Kjell Nupen oppgavens tema. Bildet er benyttet med kunstnerens tillatelse i forbindelse med arbeid knyttet til prosjektet Rustet for fritid som fokuserer på sosial inkludering for mennesker som enten står i fare for å bli eller er rusavhengige. I likhet med deltakerne i prosjektet ”fritid med bistand” er dette mennesker som ikke opplever å være en del av ønskede fellesskap.

nødvendig for meg å finne frem til mer klargjørende svar for vårt arbeid. Jeg formulerte fire spørsmål som for meg tydeliggjorde min forståelse knyttet til inkluderingsprosessen, og min videre refleksjon rundt disse spørsmålene har preget vår praksis knyttet til metoden FmB og forståelsesrammen denne oppgaven bygger på. Disse spørsmålene som førte til dette vendepunktet var følgende:

- Hva er det vi ikke ser i inkludering/ integreringsdebatten?
- Hva trenger brukerne hjelp til?
- Inkludere – er det andre som skal gjøre dette?
- Hvem er det eventuelt som må lykkes?

Arbeidsmetoden FmB kan betegnes som en problemløsningsmodell hvor den enkelte gjennom veiledning og opplæring i en prosess gis hjelp til å inkludere seg selv. Inkludering handler kanskje i bunn og grunn om retten til å få bli med og det vi ikke ser i inkluderingsdebatten handler kanskje om at vi ikke er bevisst på at det bare er personen selv som kan gjennomføre sin egen inkludering. Andre kan bidra til å gjøre det mulig, men deltakeren må delta aktivt.

Under prosessen med å finne frem til viktige elementer i inkluderingsprosesser med bakgrunn i dette forståelsesgrunnlaget fikk jeg en ny forståelse. Min vandring gjennom teoretiske analyser som startet med tillit og ledet meg inn i litteratur knyttet til mestringsbegrepet ble også et teoretisk vendepunkt for metoden FmB. Dette teoretiske skifte som har medført at metoden FmB skiftet sitt teoretiske fundament fra VSR-teori til empowerment har gitt retning for oppgavens tema og innhold. Jeg finner det derfor nødvendig å trekke frem min refleksjon rundt dette valget mellom teorier som danner et viktig bakgrunnstappe for min forståelseshorisont for oppgaven.

2.4.1 VSR-teori.

Begrepet normalisering har gjennom tiden det er blitt brukt vist seg å være et ord som lett blir misforstått (Kristiansen 1994). Wolfenberger ønsket å finne frem til et uttrykk som bedre kunne formidle og ivareta innholdet i rolleoppfatninger som hadde stått sentralt i hans arbeid

siden 1969. Han lot seg inspirere av den Skandinaviske normaliseringstradisjonen som hadde sitt utgangspunkt i å bedre utviklingshemmede sine livsvilkår (Wolfenberger 1999b).

Wolfenberger hadde en større visjon og ønsket å utvikle en systematisk teori som kunne være gyldig overfor alle grupper i samfunnet som utsettes for lav samfunnsmessig verdsetting (Askheim 2003). I 1983 introduserte han begrepet, Social Role Valorization (SRV), som erstatning for normalisering. Dette begrepet er i Norge oversatt av Kristiansen som

verdsetting av sosial rolle (VSR). Wolfenberger definerte i 1992 VSR slik:

”Muliggjøring, etablering, forsterkning, vedlikehold og/ eller forsvar av verdsatte sosiale roller for mennesker som står i fare for devaluering, så langt det er mulig, ved bruk av kulturelt verdsatte virkemidler” (Kristiansen 1994:93).

Nirje som var den første som utarbeidet en systematisk tilnærming av normalisering som begrep og prinsipp har vært kritisk til VSR og mener denne bygger på et annet verdisyn og menneskesyn enn den skandinaviske tradisjonen. Videre uttrykker han skepsis til hvordan en ser på og nærmer seg funksjonshemmede i VSR-teorien (Perrin og Nirje 1989).

Wolfenberger lot seg inspirere av sosial rolleteori i tråd med Persons og Goffman sine teoretiske modeller. Sentralt i hans teori er forståelsen av de sosiale prosessene som skjer når svake grupper i samfunnet blir utestengt fra normal velferd og deltakelse i aktive sosiale roller. Denne prosessen beskriver Wolfenberger som sosial devaluering. Sosial devaluering retter fokus på de sosiale relasjonene i samfunnet. Devaluering er ikke noe som finnes i hver enkelt person. Når en person er devaluert er det en beskrivelse av noe som andre gjør (Kristiansen 1994:43). Devalueringprosessen må forstås og aksepteres for at det kan arbeides etter intensjonene i VSR teorien. Utslag av sosial devaluering er avvising, symbolsk merking og negativ avbildning, segregering, kongregering, tap av autonomi, mangel på kontinuitet, tap av frivillige relasjoner, fattigdom, devaluert selvoppfattelse og systematisk livsforkortelse (Kristiansen 1994:58).

I den skandinaviske tradisjon med Nirje og Bank-Mikkelsen som kjente foregangsmenn var det aldri noen intensjon om å bygge en omfattende teori slik Wolfenberger senere gjorde gjennom VSR teorien. De satte normalisering inn i det de oppfattet som en utvidelse av den velferdsstaten som var under utvikling. De la vekt på enkeltmenneske sin rett til normale levekår og tjenester som muliggjør deltakelse i samfunnet. I 1968 beskrev Nirje følgende om

normalisering som begrep og prinsipp:

”Å gjøre tilgjengelig for psykisk utviklingshemmede et dagligliv med mønster og levekår så nært opp til normer og mønster som de fleste i samfunnet som det er mulig.”

(Nirje 1969:181 min oversettelse)

Nirje har ved flere anledninger uttalt seg kritisk til Wolfenberger sin forståelse av normalisering som han har videreutviklet i VSR teorien. Nirje tar avstand fra denne teorien sitt fokus knyttet til det som kan beskrives som personlig normalisering etter standarder og verdier valgt av andre. Nirje fremholder i denne sammenheng at et grunnleggende prinsipp for funksjonshemmede handler om retten til å leve i samfunnet med sin funksjonshemning på lik linje med andre uavhengig av kjønn, hudfarge, livssyn osv. For Nirje handler dette om det enkelte menneske sin rett til å bestemme over eget liv eller som han selv uttrykket det:

”(…) å gje psykisk utviklingshemma høve til å leva eit liv så langt opp mot det normale som mogelig”. (Norsk oversettelse hentet fra St. meld. nr. 67 (1986-87))

Wolfenberger tilbakeviser Nirje sin kritikk. Deres faglige diskusjon over flere år synliggjør for meg at det her også handler om ulike samfunnssyn og menneskesyn i Skandinavia og USA. Det er flere ulikheter, men for oppgaven så synes de ulike forståelsene knyttet til sosial integrasjon å være av stor betydning. Mens Wolfenberger tar til orde for at flest mulig bør integreres mest mulig med verdsatte personer i det verdsatte livet i samfunnet finner vi i den Skandinaviske modellen et mer pragmatisk forhold til dette hvor fokus er mer rettet mot den enkelte sin rett til en integrert tilværelse. (Askheim 2003:55)

Wolfenberger plasserer seg inn i en kulturkritisk tradisjon som ser profesjonene som en ny herskerklasse. Han har derfor liten tillit til tjenesteapparatet og profesjonene. Han ser i denne sammenheng faren for at omsorgsstaten vil gjøre de fleste ufrie og umyndige. Denne grunnleggende mistilliten mot det offentlige tjenesteapparatet synliggjøres også i hans skepsis til at det offentlige kan evne å arbeide i tråd med intensjonene i VSR som en teori. Her ser vi derfor et klart skille mellom den amerikanske forståelsen av normalisering som han selv har vært med å utvikle og på den andre siden den skandinaviske som Nirje er en representant for. Wolfenberger`s håp har derfor knyttet seg til at frivillige og ubetalte må gå i bresjen for å realisere teorien i praksis (Wolfenberger 1972). Wolfenberger har i de senere år fokusert sterkere på at den økende tendens i samfunnet til å dyrke materielle verdier som livets fremste mening. Denne samfunnsutviklingen gir etter hans mening dårlige vilkår for at grupper som har en lavt verdsatt posisjon skal få mulighetene for å få til positive endringer (Wolfenberger 1999a). Wolfenberger tegner bilde av et samfunn som i økende grad ser på vanskeligstilte og lite verdsatte personer som bryssomme og utgiftsposter som ikke bidrar til den materielle økonomien. Han peker på liberalisering av abortlovgivningen og dødshjelp som ytterste konsekvens av en slik utvikling. En konsekvens av denne pessimismen er at Wolfenberger har fått mindre tro på hva vi kan oppnå gjennom VSR.

Normaliseringstenkningen møter også en økende misnøye fra flere hold. Kristiansen er en av flere skandinaviske forskere som konkluderer med at normalisering som mål i den offisielle sosialpolitikken fikk større betydning som symbolsk slagord enn som praktisk veileder for handling (1999). Normaliseringsteoriene har i liten grad og gjerne bare indirekte vært opptatt av hvilke konsekvenser normalisering vil ha for den profesjonelle hjelperrollen i hjelpenes daglige virksomhet. Konsekvensen av dette er at det i liten grad har blitt utviklet begreper og metoder for en praksis som styres av normaliseringsmålene (McGill og Emerson 1992).

Gjennom arbeidet med oppgaven har jeg oppdaget empowerment som en tilnæringsmetode og vil redegjøre for denne her.

2.4.2 Empowerment.

Historisk kan empowerment knyttes til Paulo Friere sitt arbeid for analfabeter i Latin-Amerika. Han var ikke bare opptatt av løsning av sosiale problemer for enkeltmennesker,

men la vekt på behovet for restrukturering av samfunnets organisering (Lee 1996). Empowerment står i dag frem som den sentrale politiske målsetningen for politikken rettet mot funksjonshemmede og andre omsorgstrengende i Norge (NOU 1999:34). Empowerment har gitt grunnlag for en ny tilnæringsmåte i sosialt arbeid som retter seg mot undertrykte og underprioriterte mennesker (Lee 1996). Empowerment er en prosess hvor makt blir utviklet med det formål å gi individer eller grupper av mennesker økte ressurser, styrke deres selvbilde og gjenbygge evnen til å kunne handle på egne vegne i sin hverdag. Denne tilnæringsmåten er primært utviklet og anvendt i USA, Canada og England (Andersen m.fl. 2000). Empowerment brukes i økende grad av grupper som er brukere av tjenester og som krever rett til både å ha kontroll over sine tjeneste- og hjelpetilbud og egen livssituasjon (Askheim 2003:103).

Empowerment som en forståelsesramme møter tilslutning fra ulike strømninger som ideologisk står i sterk kontrast til hverandre. På den ene siden finner vi mennesker med venstreradikale ideer om undertrykking av tjenestebrukere og marginaliserte grupper fordi det kapitalistiske effektiviseringssamfunnet ikke har bruk for dem. På den andre siden finner vi med inspirasjon nettopp i en kapitalistisk markedsøkonomi som ser brukere som konsumenter hvor bl.a. valgfrihet vektlegges som et overordnet prinsipp (Askheim 2003:110). Empowerment er utviklet i samfunn som har en annen velferdsutvikling enn den skandinaviske hvor vi finner en sterk offentlig premissleverandør av velferd for alle befolkningsgrupper i samfunnet. Dette innebærer at vi i Norge har helt andre rammebetingelser enn for eksempel USA hvor slike rettigheter for den enkelte må sikres gjennom forsikringspremier den enkelte selv betaler for supplert med eventuelt frivillig og velgjørende arbeid. Den norske velferdsstaten er rammen for vårt arbeid, og gir retning for det ideologiske ståsted vi setter empowerment inn i. Her ligger en anvendelig strategi overfor alle innbyggere som søker om en eller annen bistand gjennom det kommunale tjenesteapparatet. En kan i denne sammenheng se empowerment som et grunnlag for å fremme engasjement og involvering innenfor det offentlige sitt tjenestetilbud i tråd med de sosialpolitiske målsetningene som er definert som rettigheter,

Empowerment kan med et slikt ideologisk perspektiv sies å bygge på et menneskesyn som vektlegger troen på og respekten for den enkelte samfunnsborger. Her legges det vekt på at alle mennesker har samme verdi og et utviklingspotensial. Empowerment har som sitt

primære mål at de profesjonelle med utgangspunkt i klare holdninger skal bli i stand til å etablere samarbeidsrelasjoner til enkeltpersoner som kan gjøre dem i stand til å ta makten over eget liv. Bruk av denne tilnæringsmåten betinger at brukere sammen med de profesjonelle kan delta aktivt for å finne sine muligheter og utviklingspotensialer. Dette forutsetter brukerinnflytelse. Alle mennesker har rett til å bli hørt, definere egen virkelighet og delta i beslutninger som påvirker ens liv eller lokalsamfunn.

Bruk av Empowerment legger vekt på at det arbeides på individ- gruppe- og samfunnsnivå samtidig, og den skiller seg på denne måten fra andre tilnæringsmåter i sosialt arbeid (Lee 1996). Som tilnæringsmåte i sosialt arbeid kan empowerment ikke medføre en isolert innsats på et individuelt nivå. Den vil alltid ta utgangspunkt i et kritisk blikk på samfunnsskapte muligheter eller mangler på de ulike nivåene.

I den internasjonale litteratur knyttet til empowerment er det konsensus om fem elementer. Disse kan omtales som ”The power to name. The power to act”. Før det kan defineres som empowerment må disse 5 elementene være tilstede:

1. Sosial aksjon.

Dette innebærer handlinger som er rettet mot å eliminere undertrykkelse. Det er handlinger hvor målet er å skape maktfordeling på det sosialøkonomiske-, politiske- og strukturelle nivå

2. Politisk årvåkenhet.

I empowerment handler dette om å gi brukere mest mulig innflytelse på eget liv og tilværelse innenfor de samfunnsmessige rammene som finnes og påvirke slik at disse rammene kan flyttes.

3. Makt til å beskrive egen virkelighet og makt til å handle.

Dette forutsetter at systemet innretter seg slik at brukere får en naturlig mulighet til dette på ulike nivå. I dette ligger også brukermedvirkning på hvilke tilbud og muligheter systemet kan stille til rådighet.

4. Kompetanse.

Alle mennesker skal behandles slik at vi kan medvirke til at de opplever seg som kompetente.

5. Adgang til makt.

Empowermentprosessen vektlegger at mennesker som ikke har del i verdsatte ressurser oppnår større adgang til og kontroll av ressurser og kunnskap.

(Andersen m. fl. 2000, Breton 1994, Lee 1996,).

Rappaport som tar utgangspunkt i en psykologisk tilnærming til begrepet empowerment konkluderte allerede i 1985 at dette er et vanskelig begrep å definere. Han fokuserer sterkt på at empowerment ikke er noe som kan gis. Han skriver at "empowerment cannot be given, it must be taken" (Rappaport 1985). Denne forståelsen av at det bare er det enkelte individ som kan "myndiggjøre" seg selv er i tråd med forståelsesgrunnlaget som legges til grunn for arbeidet knyttet til metoden FmB. Den profesjonelle sin rolle blir å legge til rette for en slik prosess og medvirke til å fjerne hindringer underveis. I denne sammenheng gir overnevnte 5 punkter en rettesnor for arbeidet¹⁸.

Empowerment er en tilnæringsmåte som i liten grad gir en metodisk anvisning.

Den kan beskrives som en prosess. Det finnes flere definisjoner av empowerment. Barbara Simon sin definisjon som bygger på empowerment tradisjonen i sosialt arbeid fremheves i Turner sin bok:

"Empowerment is a reflexive activity, a process capable of being initiated and sustained only by (those) who seek power or self-determination. Others can only aid and abet in the empowerment process" (Lee 1996:224).

¹⁸ I Skandinavia har vi en statlig leverandør av velferd som legger vekt på å gi den enkelte borger rettigheter, mens USA bygger på en samfunnsforståelse som preges av det faktum at borgere i dette landet må tilkjempe seg makt ofte på tross av offentlige myndigheter. Dette innebærer at en forståelse knyttet til at mennesker bare alene kan gi makt til seg selv gir grunnlag for ulike innfallsvinkler om en søker å arbeide i tråd med en slik forståelse. I Kristiansand kommune har dette ført til en økt offentlig innsats og bevisstgjøring hos de profesjonelle om hvordan en best kan gi bistand med utgangspunkt i en slik forståelse. I USA finnes det ikke noe tilsvarende offentlig tjenesteapparat. Dette kan innebære at den enkelte med et bistanndsbehov må organisere seg i rettighetsorganisasjoner og selv bestille hjelp fra profesjonelle som er tilknyttet private institusjoner.

Empowerment er en tilnæringsmåte som i prinsippet retter seg mot hele befolkningen (Andersen m. fl. 2000). I Norge legges det vekt på denne tilnæringsmåtenes prinsipper primært overfor funksjonshemmede og omsorgstrengende, men dette betyr samtidig en samfunnsendring som påvirker alle. Empowerment er altså en anvendelig strategi både i arbeidet overfor marginaliserte grupper og i arbeid med befolkningen for øvrig som av og til har bruk for hjelp til et avgrenset problem. Empowerment medvirker også til en demokratiseringsprosess hvor engasjement og medvirkning fremmes (NOU 1999:34). Empowerment har også klare begrensninger som tilnæringsmåte i sosialt arbeid. En utfordring i denne sammenheng er at det sosialfaglige arbeid oftest skjer i kontakt mellom en bruker og en sosialarbeider. Den profesjonelle kan ofte føle seg alene i arbeidet, og opplever heller ikke å ha en reell makt til å gjennomføre endringer. Empowermentprosesser foregår ikke uten motstand siden det forutsetter en omstilling og forandringstid før disse tankene aksepteres og kan omsettes til praktisk handling (Andersen m.fl. 2000). Empowerment forutsetter strukturelle endringer for måten virksomheter organiserer seg på for å ha gode betingelser. Fordi oppgaver og ideer antas å være lite forutsigbare, bør det ikke etableres en formalisert avdelings- og ledelsesstruktur. Organisasjonene må bli prosjekt- og nettverksdrevne. Innenfor rammen av fullmakter kan de profesjonelle forfølge sine ideer. De ansatte får et eierforhold til problemer de møter i sitt arbeid, og ansvarliggjøres for de løsninger og handlinger som setter ut i livet. Om dette skal kunne forventes av den enkelte medarbeider må de oppleve en støtte fra sin ledelse (NOU 1999:34). I Norge arbeider de fleste profesjonelle enten med et ansettelsesforhold direkte i det offentlige eller i foretak med ulike refusjonsordninger fra det offentlige som er med på ulike måter å regulere deres virksomhet. Arbeidsgiver regulerer det arbeidet ansatte utfører. Innenfor for eksempel sosialtjenesten vil dette i stor grad også være oppgaver som det offentlige også har regulert gjennom lover, forskrifter og lignende. Empowerment er en tilnæringsmåte som ikke tenkes brukt i et begrenset tidsperspektiv siden en her tar utgangspunkt i en kritisk forståelse av samfunnet. Empowerment har ikke tro på at fordeling av makt, ressurser og innflytelse vil skje uten en kontinuerlig innsats. Om det skal arbeides etter empowerment er det derfor viktig også at det hos arbeidsgiver gis rom for at den enkelte saksbehandler kan arbeide i tråd med dette forståelsesgrunnlaget.

Empowerment er en tilnæringsmåte hvor det finnes mange ulike definisjoner (Andersen m. fl. 2000, Askheim 2003). Både i Norge og i Danmark registrerer jeg at en i presentasjon av

empowerment bruker begrep som empowerment på norsk og empowerment på dansk. Dette indikerer kanskje et behov for å tilpasse teorigrunnlaget til det aktuelle samfunn. Mange har forsøkt å oversette empowerment til skandinaviske språk. "Myndiggjøring" synes å være den mest brukte oversettelse av begrepet i Norge (Askheim 2003). Soldal har knyttet begrepet til bruk av støttekontakter gjennom å bruke ordet "styrking" (Soldal 1997:90).

I empowerment legges det til grunn et mer positivt syn på de profesjonelle sin rolle enn det Wolfenberger beskriver med tilknytning til sin VSR teori. I empowerment vektlegges viktigheten av at de profesjonelle skal ha fokus på ressursene til brukere fremfor deres feil.

De profesjonelle må kunne arbeide i en prosess hvor produktet skapes, utvikles og endres av brukere. Det eksisterer en rekke redskaper og retningslinjer som de profesjonelle må følge. Lee Stemples beskriver dette i følgende 5 punkter:

1. De profesjonelle skal skape klare og tydelige mål som brukere kan evaluere og være med å kvalitetsutvikle.
2. De profesjonelle skal diskutere og utvikle verdigrunnlag og kreve at arbeidet skal bygge på verdier og menneskesyn de vil være bekjent av.
3. De profesjonelle skal ha valgmuligheter. Det krever klarhet og åpenhet i arbeidet og den relasjon arbeidet bygger på.
4. Brukere skal ha valgmuligheter. Det krever klarhet og åpenhet i arbeidet og den relasjonen arbeidet bygger på.
5. De profesjonelle skal ikke utføre arbeid de ikke kan stå ved, ved å henvise til andre eller legge ansvaret utenfor seg selv på for eksempel ledelse, organisasjon, lovgivning eller annet.
(Andersen m.fl. 2000:138 min oversettelse)

Det avgjørende i empowerment er at den profesjonelle arbeider sammen med brukere i et gjensidig forpliktende samarbeid og ikke for dem.

Empowerment-tenkningen har fått økt tilslutning. Soldal vektlegger at dette kan sees i sammenheng av kritikken av velferdsstaten og en samfunnsutvikling som i økende grad er opptatt av at den enkelte får økt ansvar for å skape sin egen identitet og dermed større frihet til å leve sitt liv i overensstemmelse med egne behov (2003). I politiske dokumenter ser vi samme utvikling. I NOU 1998:18 "Der er bruk for alle" blir det presisert at makt over eget liv ikke kan sees på som en gave som vi kan gi til andre. I tråd med Rappaport sin forståelse må makt erobres av den enkelte selv for å kunne vedvare og brukes.

Begrepet empowerment har satt sitt preg på velferdspolitikken i Norge (Askheim 2003). Et økende fokus på rettigheter for funksjonshemmede tydeliggjøres bl.a. i innstillingen "Fra bruker til borger" (NOU 2001:22). Her foreslås strategier og virkemidler som er preget av empowerment som viser seg tydelig i sitt fokus på rettighets- og medborgerskapstenkningen.

2.4.3 Fra VSR til empowerment.

Metoden FmB ble utarbeidet med inspirasjon fra normaliseringsteorier og det ble tatt direkte utgangspunkt i Wolfenberger sin rolleteori som knyttes til VSR-teorien. I denne sammenheng var vi opptatt av hvordan mennesker med lite verdsatte sosiale roller i samfunnet kan få en mer verdsatt sosial rolle på den ordinære fritidsarenaen. Askheim beskriver et motsetningsforhold mellom Wolfenberger's VSR-teori og empowermenttenkningens vektlegging av brukerens rett til selv å bestemme (2003:201). Underveis har vår praksiserfaring knyttet til FmB metoden gjennom to prosjekter gitt oss en økt bevissthet og forståelse knyttet til brukermedvirkning. I denne sammenheng har vår interesse blitt knyttet til forståelsen av hvem som kan inkludere.

Vi har tatt avstand fra Wolfenberger kritiske holdning til at den enkelte funksjonshemmede eller bistandestrengende alltid skal ha det avgjørende ordet når det gjelder å bestemme hvilke løsninger som er best for seg selv¹⁹. Denne erkjennelsen synes også å være i tråd med den sosialpolitiske målsetningen "full likestilling og deltakelse" som FmB søker å realisere for barn, ungdom og voksne som har et bistanndsbehov og som ønsker å delta på den ordinære fritidsarenaen.

¹⁹ Det enkelte sine forutsetninger til å ta beslutninger knyttet til valg av en fritidsorganisasjon forutsetter for mange behov for betydelig informasjon om ulike organisasjoner. Reell valgmulighet står sentralt i empowerment som vi ikke kunne sikre gjennom forståelsesrammene i teori grunnlaget knyttet til VSR teori.

FmB har søkt inspirasjon i den retningen av empowerment-begrepet som legger vekt på en sterk offentlig satsning. Vi har derimot holdt fast ved Wolfenberger`s rolleteori. Sentralt i denne sammenheng er betydningen av at lavt verdsatte trenger verdsatte mennesker til å bistå seg som støttespillere når målsetningen er at den enkelte skal få medlemskap i en ønsket organisasjon. Solomon er en bidragsyter i litteraturen om empowerment som synes å ligge FmB teoretisk nær. Hennes arbeid og forskning hadde sitt utgangspunkt i svarte amerikanere som levde i ekstrem fattigdom. En hovedtese i Solomon sitt forskningsarbeid er at disse menneskene er gjenstand for negative vurderinger av det dominerende samfunn i en slik grad at det fører til en total maktesløshet. Solomon setter dette inn i et samfunnsperspektiv, og hevder at tidlig stigmatisering på grunn av for eksempel fattigdom og funksjonshemming kan redusere den enkelte sin evne til å utvikle sosial kompetanse og mestring (Solomon 1976). Hun ser på empowerment som en prosess der en person som tilhører en stigmatisert gruppe, kan bli hjulpet til å utvikle og øke evnen til mellommenneskelig innflytelse og få en verdsatt sosial rolle. Solomon beskriver i tråd med praktiske erfaringer som bygger på en forståelse av at undertrykkelse påvirker den enkeltes bevissthet, personlighet og holdninger. Som i Solomon`s fremstilling av empowerment sees sosialarbeideren eller kulturarbeideren slik vi praktiserer det i FmB som en partner, og brukeren som subjektet i endringsprosessen (Midtsundstad 2004b).

I forbindelse med arbeidet knyttet til FmB er det en fare for at idealer som knyttes til forståelsesrammer knyttet til teorier som VSR og empowerment kulminerer i en rettighetstankegang. Det er ikke nok, men rettighetene er en forutsetning for videre arbeid. Rettighetene som lovfestes bør gi som resultat et tjenestetilbud som tar høyde for den enkelte tjenestemottakers ønsker og behov. Erfaringene knyttet til bruk av metoden FmB har synliggjort at det er i møte mellom tjenestemottaker og aktører på den aktuelle fritidsarenaen at saksbehandler i kommunen bør sikre fleksibilitet og utvikling. Ikke et statisk tilbud som man kan velge eller ikke – som man passer inn i eller ikke (Midtsundstad 2003:51).

2.5 Valg av sentrale begrep i oppgaven.

Siden midten av 1980 årene har jeg som sosialarbeider vært opptatt av hvordan enkeltmennesker kan bli del av ønskede fellesskap. Ulike arbeidsplasser har ført meg i kontakt med enkeltmennesker som har utfordret meg til å tenke igjennom og finne løsninger

på dette som kan beskrives som et sentralt spørsmål knyttet til inkluderingsprosessen som denne oppgaven fokuserer på. Gjennom disse årene har ulike forståelsesrammer og teoretiske utgangspunkt påvirket min tenkning og min praksisforståelse (Midtsundstad 1992, Midtsundstad og Midtsundstad 1996, Midtsundstad 1998).

Tidlig i arbeidsprosessen med denne oppgaven ble min interesse rettet mot å finne teoretiske forståelser som kunne gi økt innsikt i enkeltmennesker sin opplevelse av inkludering. Arbeidet med oppgaven ble påbegynt på samme tid som en ekstern evaluering ble publisert av Agderforskning. Evalueringen presenterte brukerne sine erfaringer med metoden FmB og ble for meg en inspirasjon til å søke mer kunnskap rundt inkluderingsprosessen som et fenomen med utgangspunkt i erfaringer til brukere og min egen praksiserfaring.

Dette førte meg inn i en spennende vandring i litteraturen på søk etter sentrale begrep som kunne gi håp om slik innsikt i sentrale elementer i inkluderingsprosessen. Jeg fattet tidlig i prosessen interesse for Luhmann sin forståelse av tillit. Gjennom hans tillitsanalyse fant jeg frem til nye spørsmål og svar som førte til at teorigrunnet til metoden FmB ble endret slik det er beskrevet tidligere i dette kapitlet. Luhmann ga meg svar som påvirket min refleksjon over praksis. Han fikk meg til å se min egen arbeidspraksis på en ny måte gjennom sin systemteoretiske synsvinkel. Gjennom Kristiansen sin doktoravhandling (2003) med fokus på tillit og tillitsforhold ble jeg oppmerksom på Løgstrup sin forståelse av tillit. Luhmann og Løgstrup beskriver to ulike tillitsvarianter som jeg opplever som nyttige forståelsesrammer som kan gi innsikt i inkluderingsprosessene som står i fokus i arbeidet med metoden FmB.

Under mitt arbeid med metoden FmB har jeg gjennom å følge mange personer i deres inkluderingsprosess blitt opptatt av at mestring spiller en sentral rolle. Min vandring i litteratur knyttet til mestring førte meg til Antonovsky som åpnet opp en ny forståelseshorisont gjennom begrepet salutogenese.

Underveis i arbeidet med oppgaven har Luhmann, Løgstrup og Antonovsky hver for seg gitt meg en gradvis økt innsikt i tråd med min evne til å fatte deres teoretiske forståelse. Underveis i arbeidsprosessen har jeg hele tiden vært i den heldige situasjon at jeg som veileder for kollegaer som arbeidet med arbeidsmetoden FmB har fått mulighet til å reflektere over kunnskap jeg har tilegnet meg i arbeid med oppgaven. Dette har gitt mulighet til å

reflektere over egen praksis og sette ord på den kunnskapen som utøves i praksis. Denne arbeidsprosessen har gitt inspirasjon og ny kunnskap. Gjennom praksiserfaringer som bygger på anvendelse av ny teoretiske forståelse har jeg fått tilbake fra kollegaer ny praksisbasert kunnskap. Denne prosessen som har vekslet mellom teori og praksis har gitt inspirasjon siden jeg på dagtid har fått være i et arbeidsmiljø hvor saksbehandlere tar i bruk forståelsen knyttet til begrepene tillit og mestring gjennom bruk av arbeidsmetoden FmB, mens jeg har reist hjem for å utforske teorier og begreper som kan bidra til ny innsikt i arbeidet gjennom oppgaveskrivningen.

Oppgaven skulle i utgangspunktet basere seg på en utforskning rundt begrepene tillit og mestring. Underveis i arbeidsprosessen kom selvforståelse inn som et sentralt begrep som synes å ha betydning om en ønsker innsikt i inkluderingsprosessene. Luhmann snakker i denne sammenheng om begrepet selv fremstilling med inspirasjon fra Goffman, mens Antonovsky legger til grunn det enkelte menneske sin evne til å definere sin situasjon. Underveis i arbeidet med disse teoretiske forståelsene knyttet til Luhmann og Antonovsky fikk jeg en økende forståelse av at selvoppfatning var et begrep som kunne gi innsikt i inkluderingsprosessene som oppgaven har et fokus på. Verken Luhmann, Antonovsky eller Løgstrup synes å ta i bruk dette begrepet, men de synes på ulike måter å være opptatt av betydningen av at mennesket må ha en oppfatning av seg selv. Min vei videre gjennom litteraturen førte meg til en teoriforståelse av begrepet selvoppfatning gjennom symbolsk interaksjonisme.

Inkludering handler om en komplisert prosess med mange ukjente faktorer (Tronvoll 1990:15). Oppgaven kan med en metafor beskrives som starten på en vandring i et spennende og ukjent landskap. Mitt håp har vært at kunnskap knyttet til begrepene tillit, mestring og selvforståelse vil gi ny innsikt til inkluderingsprosesser slik vi møter dem i arbeidet med FmB og inspirere flere til å forske på dette sentrale tema innenfor sosialt arbeid. Det finnes ikke en enkel formel som kan skrives ut for å medvirke til at enkeltmennesker kan oppleve seg inkludert på ulike arenaer i samfunnet. Forskning kan derimot synliggjøre den kompleksiteten som temaet synes å inneholde.

I de neste kapitlene presenteres teori knyttet til begrepene tillit, mestring og selvoppfatning som det fokuseres på i denne oppgaven. I det siste kapitlet blir det redegjort for min

forståelse av begrepene sin nytteverdi slik de her blir beskrevet for å kunne gi innsikt i inkluderingsprosesser i tråd med min problemstilling. Det første begrepet som blir redegjort for er tillitsbegrepet.

Kapittel 3. Tillit.

3.1 Om tillit og tillitsrelasjoner.

Fenomenet tillit kan sees på som en døråpner til en felles verden hvor mennesker kan dele erfaringer, tanker, gleder og sorger. I stor grad preges forskning rundt tillit av at dette begrepet benyttes som et grunnlag for samarbeid og en samfunnsmessig orden (Kristiansen 2003). Fra 1990 årene kan en se en økende interesse for begrepet tillit innenfor flere fagområder hvor det ofte fokuseres på problemstillinger knyttet til samfunnsmessig orden og uorden. Den økende interessen synes å ha flere årsaker. Kristiansen nevner som en årsaksforklaring at det har kommet flere kvinnelige ”stemmer” inn i den faglige debatten som har fokus på ”hverdagsfenomener” (2003). Vi lever i et samfunn hvor endringer knyttet til mellommenneskelige forhold synes å forandre seg raskere enn tidligere. Endringene fører til nye livsbetingelser for det enkelte individ. Tillit kan i en slik kontekst sees på som et viktig element som kan gi innsikt i inkluderingsprosesser.

3.2 Introduksjon av tillitsbegrepet hos Luhmann.

Sosiologen Niklas Luhmann er opptatt av at tillit har en grunnleggende betydning for hvordan vi kan leve våre liv. Han uttrykker det slik at vi uten tillit ikke kunne forlate vår seng om morgenen. Ubestemt angst og lammende redsel ville overmanne oss. Det kunne ikke engang formuleres en bestemt mistillit som grunnlag for mulige forhåndsregler, siden dette forutsetter at vi i andre sammenhenger har tillit (Luhmann 1999:31). Han vektlegger at tillit dannes i et interaksjonsfelt som blir influert av både psykiske og sosiale systemdannelser. Luhmann bruker et allment teorispråk og benytter begreper som system, omverden, funksjon og

kompleksitet så abstrakt at de kan fortolkes både psykologisk og sosiologisk²⁰. I dette arbeidet henter han ideer fra Parsons systemteori. Husserl og Goffman er andre sentrale inspirasjonskilder til hans tillitsanalyse som kan beskrives som et redskap hvor en gjennom problemstillinger kan identifisere problemer og analysere dem. Luhmann kommer selv med få forslag til problemløsninger i sin innholdsrike tillitsanalyse, men legger vekt på at der det er tillit finnes flere muligheter for opplevelse og handling som kan redusere kompleksiteten som er utgangspunktet i denne analysen.

Denne oppgaven bygger på Luhmanns tillitsanalyse fra 1968²¹. Her legger han vekt på at tillit bare kan vinnes og opprettholdes i nåtid. Tillitsens problem består i at fremtiden inneholder langt flere muligheter enn det som kan aktualiseres i nåtiden og som overføres til fortiden. Dette gir en uvisshet om hva som vil skje. Fremtiden rommer alltid mer enn menneskets forestillingspotensiale. Vi må i tråd med dette leve med en fremtid som hele tiden er overkompleks (Luhmann 1999). Dette innebærer at vi kontinuerlig må redusere kompleksiteten etter vår nåtids målestokk. Luhmann forsøker å beskrive dette som han oppfatter som et av menneskehetens problem gjennom å skille mellom nåtidig fremtid og fremtidig nåtid. Vi opplever som mennesker at enhver nåtid har sin egen fremtid som fremstår som en åpen horisont med sine fremtidige muligheter. I denne fremtiden vil bare et lite utvalg kunne bli til fremtidig nåtid. Nåtiden påvirker det enkelte menneske permanent, og tillit fremstår i denne sammenheng som et begrep som forsøker å synliggjøre fremtiden, men vil aldri kunne virkeliggjøre en fremtidig nåtid. Planlegging og beregninger inn i fremtiden

²⁰ Luhmann plasserer seg innenfor konstruktivismen med en systemteori med likhetstrekk til Habermas, Bourdieu og Foucault.

²¹ Luhmann presenterte i 1984 boken *Sociale systemer nye aspekter* i sin systemteori som vi ikke finner i hans tillitsanalyse fra 1968. Disse endringene er av en slik art at han selv definerer dette som et paradigmeskifte i sin systemteori. Dette skiftet kan knyttes til tre sentrale aspekter (Luhmann 2000). Luhmann innfører begrepet *autopoiesis* som han henter fra biologen Maturana. Gjennom sin *autopoiesis*-tese utvikler han sin systemteori til en teori om systemer som et nettverk av selvorganiserende og selvrefererende kommunikasjoner. Luhmann er opptatt av at alle sosiale systemer forholder seg til seg selv og til sin omverden i et forsøk på å opprettholde seg selv i en omverden som alltid er overkompleks. Det enkelte menneske har sin situasjonsdefinisjon. Rasjonalitet blir her ikke bundet til ontologi (det som er) eller til epistemologi (forholdet mellom subjekt og objekt). Hva som er fornuftig eller rasjonelt blir i en slik sammenheng en intern avgjørelse som må tas i det enkelte system. Luhmann innfører også et iagtagelsesbegrep hvor han henter inspirasjon fra logikeren Georg Spencer Brown. Som den siste store endringen presiserer han at sosiale systemer opererer ved at kommunikasjoner skaper nye kommunikasjoner, og at sosiale systemers minstelementer er kommunikasjoner. Luhmann bytter på denne måte ut handlingsbegrepet som vi finner i hans tillitsanalyse med kommunikasjonsbegrepet. Et spørsmål knyttet til forskning rundt Luhmanns teori er hvilken aktualitet hans tillitsanalyse har i hans senere systemteoretiske forståelse. Denne oppgaven bygger på Luhmanns tillitsanalyse og systemteori slik den ble formidlet av Luhmann før han publiserte den omtalte boken *Sociale systemer*.

vil derfor alltid måtte vurderes som usikre. Luhmann bruker begrepet manipulasjon om de som ønsker å gi enkeltmennesker klare svar inn i fremtiden. Den som gjør dette står i stor fare for å forråde seg selv og sitt mål (Luhmann 1999:46). Tillit kan bare opprettholdes når den finner en form hvor en kan leve med en form for usikkerhet og gjøres immun for den. Luhmann forklarer dette gjennom å beskrive dette som en symbiose mellom tillit og mistenksomhet (Luhmann 1999:46).

Luhmann beskriver fortrolighet som en forutsetning for tillit og mistillit. Fortrolighet er eksistensens struktur og ikke handlingens struktur. Den relaterer seg til oss på en slik måte at tillit og mistillit alltid kan forstå og tematisere aspekter ved vår verden. I den fortrolige verden dominerer fortiden over nåtid og fremtiden. I denne fortiden finnes det ikke lenger noen ”andre muligheter”, den er hele tiden allerede redusert kompleksitet. Fortidens historie er derfor det viktigste middel til reduksjon av kompleksitet. Luhmann beskriver fortrolighet og tillit som komplementære midler for å redusere denne kompleksitet. Tillit er bare mulig i en fortrolig verden som alltid vil bygge på erfaringer i fortidens historie. Fortrolighet og tillit er som fortid og fremtid kjedet sammen (Luhmann 1999:54). Luhmann beskriver på følgende måte hvordan den som handler tillitsfullt engasjerer seg, sitat:

”Han legger sin nutide fremtid fast på en fremtidig nutid. Han giver dermed de andre mennesker tilbudet om en bestemt fremtid, en fælles fremtid, som ikke fremkommer uden videre fra den fælles fortid, men som indeholder noget nyt i forhold til den”.
(Luhmann 1999:54)

Tillit kan bare foreligge når den tillitsfulle forventningen gir det ønskede utslag som følge av en beslutning. Det vil ellers bare handle om noe som kan defineres som et håp. Luhmann kommer i denne omgang med følgende eksempel, sitat:

”Når en mor overlader sit barn til en babysitter for en aften, har hun mange forhåbninger på samme tid: At alt går godt, at pigen er sød ved den lille, ikke forstyrrer barnets søvn med for høj musik etc. Hendes tillid strækker seg kun til hændelser, ved hvis indtræden hun ville fortryde sin beslutning om i det hele taget at gå du og overlade barnet til en anden. Tillid relaterer sig altså hele tiden til kritiske alternativer, hvor skaden ved tillidsbrud kan være større end den fordel,

som bliver vundet ved at udvise tillid” (Luhmann 1999:60).

Tillit vil ikke alltid bli gitt på bakgrunn av gjennomtenkte rasjonelle avgjørelser. Tillit kan også gis tankeløst, rutinemessig og særlig når forventningene oppfattes som sikre. Luhmann selv beskriver det å gi tillit som et vågestykke hvor målsetningen ofte vil være å redusere kompleksiteten. Denne reduksjonen mener han ikke kan beskrives som deduksjon, men at den har flere likhetstrekk med induksjon uten at han beskriver dette klart. Tillit kan ikke begrunnes, og er en innstilling Luhmann beskriver som verken er objektiv eller subjektiv. Det er heller ikke mulig å overføre tillit, men den kan relatere seg til gjenstander eller personer (Luhmann 1999:62).

Gjennom livet vil vi alle oppleve å bli stilt overfor tillitsproblemet. Innlæring av tillit er et sentralt element i sosialiseringprosessen som primært skjer i familien. Når barnet har konstituert sitt eget selv i differansen mellom jeg og du, må det avlære sin første nesten umotiverte tillit og finne en ny tillitsvariant som tar hensyn til denne differensieringen. I læreprosessen blir atskillelsen mellom jeg og du ikke drevet ut i det ekstreme i absolutt forskjellighet. Snarere blir du et ”annet jeg” (Luhmann 1999:66). Gjennom dette blir den enkelte i stand til å alminneliggjøre sine erfaringer med andre. Luhmann trekker her inn G. H. Mead sitt aspekt på løpende læring av ens eget selv gjennom erfaringer med andre (Luhmann 1999).

Luhmann er opptatt av at tillit springer ut fra en illusjon. Vi vil aldri kunne forvente tilstrekkelig med informasjon og må derfor på tross av dette handle gjennom hele livet (Luhmann 1999:71). Om vi vil oppleve tillit er derfor for Luhmann et reelt sjansespill (Luhmann 1999:62). Han nevner allikevel noen generelle forutsetninger som ofte vil være til stede når tillit oppfylles. Det å bli kjent med tillitspersonen er en vesentlig faktor. Vi får raskere tillit til den man er fortrolig med enn en fremmed. Vi kan heller ikke ha tillit til kaos. I tråd med dette synet på tillit vil forutsetningene for en inkluderingsprosess muliggjøres i samme omfang som tilliten vokser. For å utvikle tillitsforhold kreves innsats fra alle parter og kan bare sikres ved at partene ønsker å møte hverandre for å bli kjent. Ingen kan forlange tillit. Sentralt i Luhmann`s tillitsanalyse er forståelsen av at tillit alltid er noe som må gis og tas imot (Luhmann 1999:88). I tillitsrelasjonen som utvikles vil denne spesielle type kapital åpne for flere muligheter for mer vidtrekkende handlinger (Luhmann 1999:115). Denne

tilliten gir grunnlag for nye former for adferd som kan gi den enkelte økt handlingspotensiale (Luhmann 1999:83)

For å gi og ta i mot tillit kreves det et fysisk møte hvor dette kan skje. Tillitsdannelsen kan bare sikres gjennom en deltakelse. Tillitspersonen må derfor ta del i denne situasjonen, og utsetter seg gjennom dette selv for faren for å bli avvist. Luhmann legger vekt på at tillitspersonen må medbringe det han beskriver som ”risikofylt forut-ytelse” som i en innledende inkluderingsprosess kan være å invitere en person inn i et aktivitetsnettverk knyttet til en fritidsorganisasjon (Luhmann 1999). Prosessen skal videre skje i en bestemt rekkefølge som ikke kan vendes om. Først må det handles fra den som har tillit og så den som blir vist tillit (Luhmann 1999:87). Luhmann trekker her inn begrepet dobbeltkontingen²² som står sentralt i Parsons teori om sosiale system. Luhmann ser dette som et grunnlag som preger interaksjon mellom mennesker. Vi har som mennesker en handlefrihet og Luhmann mener at den åpenheten som ligger i dette bare kan la seg redusere gjennom tillitsrelasjoner som samtidig innebærer tap av frihet i form av selvpålagte handlingsvalg.

Luhmann trekker frem begrepet selv fremstilling i sin tillitsanalyse hvor han bygger på Goffman sine teoretiske perspektiver. For å oppnå tillit fra en annen person må vi fremstille oss selv og vi må forbli slik vi har vist oss (Luhmann 1999:34). Luhmann beskriver selv at for eksempel avvikende adferd og uvanlig utseende kan resultere i at den enkelte ikke oppnår tillit (Luhmann 1999:112). Dette innebærer at mange funksjonshemmede er i en sårbar posisjon som kan forklare hvorfor en del funksjonshemmede etter hvert trekker seg tilbake og isolerer seg. Luhmann beskriver med bakgrunn i slike betraktninger at tillit kan sees på som en sjanse og som en lenke (Luhmann 1999:111). På den andre side vil ens egen selv fremstilling måtte leves etter. Vår identitet følger oss og har et innebygget element av sosial kontroll som er med på å regulere våre liv (Luhmann 1999:113). Den som ikke vil yte tillit blir selv belastet for dette. Faren er stor for at dette kan bli mistillit. I praksis kan dette tolkes slik at Luhmann mener vi må velge hvilken kraft en ønsker å være under innflytelse av:

”Kort er det øyeblikk, hvor jeg kan se, hva andre gjør og kan indstille meg på det, mens jeg ser det. I det øyeblikk kan der kun oppfattes og utarbejdes ringe kompleksitet, og altså også kun oppnås ringe rationalitet”. (Luhmann 1999:59)

²² På norsk kan dette begrepet forklares som den dobbelte åpenhet.

Luhmann kan forstås slik at vi kan gjøre rasjonelle valg, men disse vil alltid foretas med bakgrunn i forståelsen vi har i nåtid. Mange funksjonshemmede har en redusert kognitiv kapasitet som kan påvirke slike beslutninger og har ikke den samme valgmuligheten som andre til å foreta slike avgjørelser i eget liv.

Luhmann er opptatt som tidligere beskrevet av at vi må ta fortrolighet i betraktning når vi snakker om tillit og mistillit. Han tegner i den sammenheng et bilde av at vi kan gå fra forutgitt fortrolighet over til tillit eller mistillit, fra mistillit over til tillit, eller fra tillit over til uproblematisk fortrolighet (Luhmann 1999:127). Slike bevegelser gjør det helt nødvendig å bruke ulike strategier for kompleksreduering. På spørsmål om hvordan et system må være organisert internt for å være i stand til og parat til å yte tillit legger Luhmann vekt på at vi har de beste forutsetningene til å gi tillit når en har en selvsikkerhet. Han begrunner dette med at vi da er i stand til å møte mulige skuffelser knyttet til at det ikke utvikler seg et tillitsforhold. Luhmann vektlegger betydningen av dette slik at en tenkt mulighet for skuffelse ikke gjøres til et handlingsgrunnlag. Han presenterer i denne sammenheng ligningen: Selvsikkerhet = tillitsberedskap som en antagelse (Luhmann 1999:135).

Jeg har nå redegjort for Luhmann sin tillitsanalyse og vil nå fokusere på en annen teoretisk forståelse av tillit gjennom å redegjøre for Løgstrup sin teoretiske forståelse av begrepet tillit gjennom en presentasjon av hans tekster.

3.3 Introduksjon av tillitsbegrepet hos Løgstrup.

Teologen og filosofen Knud Eilert Løgstrup er opptatt av at vi som mennesker møter hverandre daglig med det han beskriver som en naturlig tillit. Dette gjelder både personer vi kjenner godt, men også den som fremstår som helt fremmed for oss (Løgstrup 2000). Det skal spesielle omstendigheter til for at vi møter den fremmede med mistillit, sitat:

”Vi ville simpelthen ikke kunne leve, vårt liv ville visnet og blitt forkrøplet hvis vi i utgangspunktet møtte hverandre med mistillit, tiltrodd den andre å stjele og lyve, forestille seg og føre oss bak lyset” (Løgstrup 2000:29-30).

For Løgstrup er tillit en av flere livsytringer som har fokus på hvordan vi som mennesker samhandler med hverandre. Utgangspunktet for Løgstrup sin analyse er tillit som ontologi. Løgstrup sin analyse av tillit kan betraktes som et forsøk på å avdekke hvordan nettopp dette mellommenneskelige livet er konstituert og gjennom dette gi oss en forståelse av vår virkelighet. Tillit i elementær forstand hører enhver samtale til. Løgstrup er opptatt av at alle samtale foregår i en grunnleggende tillit (Løgstrup 2000:35-36).

Løgstrup setter i sine tekster mennesket inn i en struktur som har status av å være en skaperordning. På denne måten bringes det inn et normativt element for hvordan tillit kan oppfattes som skiller seg klart med tillitsanalysen til Luhmann. Løgstrup vektlegger i denne sammenheng at vi som mennesker stilles overfor en etisk fordring om å ta vare på andre menneskers liv²³.

Løgstrup skildrer tillit slik at vi legger noe av vårt liv i andres hender, sitat:

”Tilliten er ikke opp til oss. Den er gitt. Livet vårt er nå engang uten vår medvirkning skapt slik at det ikke kan leves på en annen måte enn det ene mennesket utleverer seg i et annet menneskes hånd i vist eller ønsket tillit (Løgstrup 2000:39).

Derfor reagerer vi også så voldsomt når vår tillit blir misbrukt. Løgstrup ser ikke mistillit slik Luhmann gjør det som jevnbyrdig med tillit siden han trekker inn tillit i en skaperordning. Han mener derimot at vi reserverer oss og dermed ikke slipper oss løs i tilliten. Løgstrup beskriver dette som en forbeholden tillit (Løgstrup 2000). Selv ikke når vi står overfor nød og hjelpeløshet blir tilliten uforbeholden. Det foregår i dette en nedskrivning av tilliten som vises. I dette ligger også hensynet til å ta vare på den andre sitt liv. Løgstrup beskriver dette som helt nødvendig for at vi skal kunne beskytte oss selv i samvær med andre mennesker (Løgstrup 2000:40). Barn er derimot ikke i stand til å vise en slik forbeholden tillit. For å kunne nøye seg med dette, må man lære seg å reservere seg. En slik selvbeherskelse har barnet ikke lært. Dette fører til at skuffende tillit, utrygghet og usikkerheten som følger av at dette får større konsekvenser for barn enn voksne (Løgstrup 2000:36). Løgstrup er videre opptatt av at det i alle mellommenneskelige forhold finnes et maktforhold. Dette stiller oss som mennesker overfor følgende alternativ. Utleveringen gir den man henvender seg til en

²³ Løgstrup benytter begrepet fordring som på norsk også kan oversettes til krav.

makt med mulighet for omsorg eller ødeleggelse. Løgstrup synes derfor å dele Luhmann sin forståelse knyttet til at det å gi tillit innebærer et sjansespill, men de teoretiske rammene de setter dette inn i er forskjellige. Løgstrup beskriver den menneskelige kommunikasjon som en kontinuerlig veksling mellom selvutlevering og makt. Dette samspillet gir opphavet til det grunnleggende etiske krav vi stilles overfor om å handle på en slik måte at andre menneskers liv blir ivaretatt best mulig. Denne verdikarakteren er ikke blitt til som et resultat av jeg`ets vurderinger. Løgstrup beskriver tillit i denne sammenheng slik, sitat:

”Men tilliden er ikke et neutralt fænomen, som det står os frit for at forstå enten positivt eller negativt” (Løgstrup 1966:194).

Løgstrup snakker om en sannhet som finnes i fenomenene. Han gir uttrykk for en sannhet som må leves og etterprøves i eget liv. Et viktig sannhetskrav for alle fenomener er at de tåler åpenhet. Kristiansen beskriver dette med bakgrunn i sine studier av Løgstrup sine tekster som en form for sannhet som en ikke kan teoretisere over. Tillitsfenomenet stiller med en slik forståelse det enkelte menneske overfor et krav til samhörighet og fellesskap (Kristiansen 2002:80).

I mellommenneskelig samvær vil partene ofte danne seg bilder av hverandre. Løgstrup er opptatt at selv når det mellommenneskelige samvær er preget av usikkerhet vil slike bilder under det fysiske møte bryte sammen ved den andre partens nærvær. Det betyr ikke bare at bildet korrigeres eller justeres. Løgstrup beskriver det som skjer ved å vise til at nærværet og bildet blir uforenelig. Gjennom nærvær sprenges på denne måten fare for mistillit (Løgstrup 2000).

Løgstrup benytter en fenomenologisk analyse for undersøkelsen av tillitsfenomenet. Her trekker han inn kunnskap om den menneskelige eksistens og har selv en aktiv forskerrolle. Utfordringene kan ikke løses gjennom at forskeren inntar en distansert, analyserende holdning, men krever en personlig og engasjert holdning (Løgstrup 2000). Løgstrup betrakter filosofi som en utgreiing av hva man forut har forstått (Løgstrup 1987). Kristiansen vurderer det slik at Løgstrup ikke kommer med noen definisjon av tillit som kan tilfredsstillende samfunnsvitenskaplige krav (Kristiansen 2002). Ofte benytter Løgstrup seg av ulike

metaforer hvor han søker å beskrive tillit på en slik måte at vi som lesere lettere skal forstå hans teoretiske perspektiver. I denne sammenheng trekker han også inn litterære eksempler²⁴. Det at vi som mennesker utleverer oss til hverandre fremstiller Løgstrup som en grunnforutsetning for den menneskelige kommunikasjon. Vi er fra fødselen i et avhengighetsforhold til andre mennesker. Løgstrup er opptatt av at tillitens etiske fordring er taus. Han legger med dette begrepet vekt på at den ikke gir noen konkrete anvisninger eller lar seg formulere. Vi har dermed ingen mulighet til å forberede oss på denne fordringen. Dette innebærer i praksis at det er opp til den enkelte i den konkrete situasjon å se hva som fordres og ta en beslutning om hvordan slike fordringer skal møtes (Løgstrup 2000).

Den ideelle realiseringen av tilliten skjer spontant, mener Løgstrup. Han viser videre til tillitens forventning om at man tas imot slik man er. Tillit kan derfor sies å åpne for samhörighet og fellesskap mellom mennesker som har stor betydning bl.a. i en inkluderingsprosess.

Løgstrup er opptatt av uselviskhet som kan beskrive tillitens etiske fordring. Denne er radikal og dette kan forstås som at den krever alt, og at den ikke kan forhandles med. Med uselviskhet beskriver Kristiansen at dette handler om selvopptatthet, selvhevdelse, selvsentrerthet og ulike former for fortjeneste og belønninger. Uselviskhet benyttet på en slik måte er uttrykk for at makten som finnes brukes slik at den kommer andre til gode.

I en diskusjon som Løgstrup selv gjengir i Kunst og Etikk (1966) hevder Lomholt følgende, sitat:

”Har man fått en gave, så skylder man ikke den andre noget i gengæld”.
(Løgstrup 1966:231).

²⁴ I boken Den etiske fordring viser han for eksempel til romanen Howard`s End av forfatteren Forsters. Løgstrup illustrerer her hvordan blindhet overfor hverandres verden fører til en konflikt med moralske overtoner. Dette er et eksempel på hvordan han gjennom litteratur søker å illustrere et aspekt ved begrepet tillit. Han forsøker å anskueliggjøre problemer, og skriver også selv at diktningen kaster lys over tilværelsen (Løgstrup 2000).

Løgstrup svarer på Lomholt sin kritikk ved å si seg enige i hans synspunkter, men tilføyer, sitat:

”(...) noget andet er det derimot at man så sandelig skylder den anden, at behandle gaven som en gave og ikke putter den væk”. (Løgstrup 1966:231).

Jeg har nå redegjort for Luhmann og Løgstrup sine forståelser av tillitsbegrepet. Før jeg drøfter disse teoriene sin betydning for inkluderingsprosessen gir jeg her en oppsummering.

3.4 Oppsummering av ulike tillitsvarianter.

Tillitsbegrepet blir av Luhmann og Løgstrup benyttet med ulike innfallsvinkler som utfyller hverandre. Løgstrup tar utgangspunkt i en ontologi om samfunnet og om mennesket, mens Luhmann tar et tilsvarende utgangspunkt i en metodologi som gir et redskap hvor en gjennom problemstillinger kan identifisere problemer og analysere dem. Løgstrup betegner tillit som en sentral forbindelse med virkeligheten. For Løgstrup er tillit en størrelse som mistillit går ut i fra. Mistillit er ikke som hos Luhmann en selvstendig størrelse som en kan bruke til å orientere seg i verden. I Løgstrup`s forståelse er bare tillit ontologisk. Han redegjør for dette gjennom å vise til at mistillit bare kan oppstå ved fravær av tillit. Deres bidrag tydeliggjør begrepets kompleksitet som gjør det vanskelig om ikke umulig å presentere en samlende definisjon. Luhmann sin innfallsvinkel er en analyse, mens Løgstrup setter tillitsbegrepet inn i en religiøs og etisk fremstilling. Vi kan derfor best beskrive deres forståelser som ulike varianter av tillitsbegrepet. Kristiansen skiller disse forståelsene gjennom å sette Løgstrup inn i det hun definerer som en forholdsfokusering hvor hun mener begrepet blir drøftet ut fra en verdsetting av det mellommenneskelige fellesskapet, mens hun setter Luhmann inn i et annet perspektiv som hun omtaler som en individfokusering (Kristiansen 2003:235).

Løgstrup og Luhmann er enige om at tillit først kan oppstå i møte mellom mennesker, og at relasjonen som oppstår i denne sammenheng er basis for utvikling av tillit. Løgstrup legger vekt på at vi er skapt slik at vi ikke kan leve på en annen måte enn at vi utleverer oss i hverandres hånd i vist eller ønsket tillit. Løgstrup er på denne måten opptatt av at vi har et gjensidig ansvar for å ta vare på hverandre liv. Tillit er i denne sammenheng ikke et nøytralt fenomen slik Luhmann beskriver det som noe vi kan forstå som positivt eller negativt.

Luhmann redegjør på sin side for tillit i sin analyse som et komplekst og sammensatt fenomen

som det ikke er enkelt å definere. Han vektlegger tillitens betydning til å redusere kompleksitet. Luhmann og Løgstrup sine forståelsesrammer for tillit kan derfor være med på å belyse forhold rundt fenomenet inkludering. Tilliten legger grunnlag for noe nytt. En endring som gir mennesker i relasjoner til hverandre muligheter til å se glimt av det unike og egenartede ved hverandre. Tillit gjør det videre mulig at man våger å slippe seg løs. Dette gir grunnlag for et mulighetsrom som er av stor betydning i inkluderingsprosessen.

3.5 Drøfting av tillit sin betydning relatert til inkluderingsprosesser.

Luhmann og Løgstrup legger til grunn en forståelse av begrepet tillit som kan beskrives som en inngangsport til en felles arena hvor vi kan dele interesser, erfaringer, gleder og drømmer. I relasjonene som bygges gjennom deltakelse basert på bruk av metoden FmB er målsetningen at man ikke bare får aksept på hvem man er, men at det også gis muligheter til å utvikle seg som menneske. Tillit kan i en slik kontekst beskrives som et sentralt element i inkluderingsprosesser. Både Luhmann og Løgstrup er opptatt av at vi bare kan utvikle slike tillitsforhold til hverandre gjennom interaksjon i en samhandling. Her tas det primært utgangspunkt i møte mellom det enkelte barn, ungdom eller voksne som ønsker å bli inkludert i en aktivitet og personer fra den aktuelle fritidsorganisasjonen²⁵. Arbeidet med metoden FmB preges av mange flere relasjoner hvor tillit også har en sentral betydning. Her kan nevnes forholdet mellom saksbehandler – deltaker, saksbehandler – sentrale personer i fritidsaktiviteten og overfor spesielt mange barn og ungdom må både saksbehandler og tilrettelegger arbeide for å utvikle et samarbeidsforhold til foreldre eller andre pårørende.

Allerede i det første møte mellom deltakeren og saksbehandleren fra kommunen som presenterer arbeidsmetoden FmB er det viktig å legge vekt på å utvikle et tillitsforhold som kan danne grunnlag for videre samarbeid om deltakeren opplever dette som et ønsket tiltak for seg selv. I denne sammenheng legger vi vekt på å sette av god tid til møtet og formidler at deltakelsen vil være et teamarbeid hvor brukeren selv kan styre fremdriften. Vi inviterer på denne måten til samhørighet og fellesskap i tråd med Løgstrup sin beskrivelse av hvordan et ansikt til ansikt møte kan legge grunnlag for et tillitsforhold. Vi erfarer at det ikke er forsvarlig å gå videre i arbeidsprosessen før tillitsforholdet er etablert. Dette kan sammenlignes med det samme avhengighetsforholdet som vi ser ved klatring. Den som klatrer må ha 100 % tillit til sikringen som gjennomføres på vei opp fjellveggen.

²⁵ I metoden FmB blir denne personen beskrevet og omtalt som en tilrettelegger.

Saksbehandleren som skal lede personen med et bistandsbehov gjennom inkluderingsprosessen må på samme måte vise seg fortjent til å være tillit verdig som den personen som kan sikre ferden på vei mot en ønsket fritidsaktivitet. Det er også viktig å informere om at det ligger en risiko for at en ikke vil nå målene og forsikre at han eller hun underveis kan avbryte prosessen.

Kartlegging av aktuelle organisasjoners innhold, rutiner og struktur er nødvendig for å finne frem til alternativer som innfrir deltakerens ønsker, behov og forutsetninger. Et eksempel knyttet til Randi kan her stå som et eksempel. Hun er en utviklingshemmet kvinne i 40 årene. Hun er svært glad i å synge og høre på musikk. Samtaler med familienettverket var også preget av at musikk hadde hatt en sentral plass i hennes barndomshjem. Det ble undersøkt mulighetene for at Randi kunne begynne i et kor for voksne i den menigheten hun tilhørte. Saksbehandler fant frem til at dette var en plass hvor hun kunne få et godt tilbud og medlemmene i koret fordelte etter eget initiativ ansvarsoppgavene knyttet til å hente henne og gi praktisk oppfølging under øvelsene. Et medlem i koret som kjente henne noe fra før tok på seg oppgaven som tilrettelegger (Midsundstad 2000). Et annet eksempel er Svein på 10 år med Tourette syndrom og ADHD. Kartleggingen synliggjorde at svømming var en aktivitet som han likte og som passet han godt. Saksbehandler tok kontakt med ulike svømmeklubber. En av svømmeklubbene vi fikk kontakt med ville gjerne gi Svein et tilbud. Noe av problemet var at han ikke ville kunne oppfatte svømmetrenerens råd og vink i gruppe. Sammen kom en frem til at han kunne få et utvidet tilbud. Konkret ble dette lagt opp slik at han fikk individuelt tilpasset opplæring etter samme mal som elitesvømmere 2 dager i uken i 4 måneder før han ble med i en jevnaldringsgruppe. Svein fikk på denne måten "like muligheter" (Midsundstad 2000).

Randi og Svein hadde ulike utgangspunkt. Felles for begge var behov for bistand til å etablere kontakt med mennesker som kunne møte deres behov. Tillit kan i en slik sammenheng beskrives som et sentralt element i etableringen av relasjonene som kan muliggjøre at slike inkluderingsprosesser knyttet til metoden FmB lar seg realisere. I tråd med Løgstrup sin beskrivelse av hvordan vi møter hverandre kan tillit beskrives som noe partene skaper sammen i dialog eller gjensidighet. Dette er i tråd med det Løgstrup beskriver som den ideelle realiseringen av tillit. Han legger her vekt på at tillit oppstår spontant og at alle tas imot slik man er. Tillit kan derfor ikke sees på som en individuell kompetanse med

Løgstrup sin forståelsesramme (Løgstrup 1976, Løgstrup 2000). Løgstrup legger vekt på at man innstiller seg på den andre og er villig til å la seg endre. Dette innebærer at den ideelle realiseringen av tillit kan få uventede følger, og at en aldri på forhånd vet utfallet av hva som skjer i møte mellom mennesker. Løgstrup sin forståelse av begrepet tillit gir grunn til å ha en positiv tro på at enkeltmennesker i sin inkluderingsprosess har muligheter til å bli del av et ønsket nettverk som ordinære medlemmer. Vår praksiserfaring er at det for mange deltakere nettopp er slik det oppleves. Løgstrup setter sin forståelse inn i en skaperordning. I tråd med denne forståelsen arbeider saksbehandlere etter metoden FmB med fokus på å etablere gode tillitsrelasjoner.

Luhmann er opptatt av at vi ikke kan unngå i en slik samhandlingssituasjon at personene vil vurdere hverandre. Vi kan etter hans oppfattelse aldri gi eller få garantier for om utfallet av inkluderingsprosessen blir tillit eller mistillit. I sin analyse av personlig tillit trekker Luhmann inn begrepet selvfremstilling som beskriver den måten vi fremstår overfor hverandre. Han beskriver tillitsdannelsen som en prosess som krever innsats fra begge parter og er opptatt av det skal skje i en rekkefølge som ikke kan vendes om. Først den som har tillit og etter dette den som blir visst tillit (Luhmann 1999:87). I arbeidet med å bistå enkeltpersoner i inkluderingsprosessen er dette kunnskap som kan benyttes konkret i kontaktetableringen hvor saksbehandler har ansvar for planlegging og gjennomføring i samråd med deltaker. Arbeidsprosessen knyttet til Randi som her er nevnt kan stå som et eksempel. Hun er en kvinne som bor i en servicebolig. Hun har ikke et verbalt språk og trenger tjenesteytere som kan strukturere hverdagen for seg gjennom hele døgnet. Miljøarbeidere i serviceboligen måtte ta del i et målrettet arbeid for å bistå Randi slik at hun kunne bli kjent i menigheten. Tjenesteytere kunne bistå Randi med å fremstille seg selv bl.a. som en som ønsket å delta. Konkret ble dette ivaretatt ved at Randi deltok på noen møter i menigheten og gjennom å bistå henne med å ta del i enkle dugnadsoppgaver i menigheten. På denne måten fremstilte hun seg raskt som et aktivt medlem som mange begynte å forholde seg til. Hun fremstod ikke lenger som en av kvinnene som bodde i en av serviceboligene i bydelen. Randi ble gjenkjent med navn i nærmiljøet på spaserturer, i butikken og i kirken (Midtsundstad og Midtsundstad 1996). Når det senere ble tatt kontakt med dirigenten med spørsmål om Randi kunne begynne i koret var det stor aksept for å gi henne en plass i dette fellesskapet. Tillitsforholdet ble en døråpner for Randi som førte til at hun ikke primært ble

mottatt som utviklingshemmet, men som et medlem i menigheten som ønsket å bli med i koret.

Mange mennesker har en livssituasjon hvor de lever et liv med få eller ingen muligheter for å treffe mennesker på ordinære livsarenaer. Mange utviklingshemmede som bor i egen leilighet som Randi både arbeider og deltar på fritidsaktiviteter som faktisk medfører at de ikke har noen felles treffpunkt der folk flest er (Midtsundstad 2000). Om en skal lykkes med en sosial inkludering må en med utgangspunkt i de ulike forståelsesmodellene knyttet til tillit som her er presentert komme i en posisjon hvor en fysisk møter personer i en ønsket aktivitet. Det handler hele tiden om å finne muligheter og løsninger på utfordringer knyttet til den enkelte deltaker i aktuelle organisasjoner. Knut er et godt eksempel. Han er i dag på et rekrutteringslag for juniorer i en av Norges eliteserierubber i bowling. Denne plassen har han fått ene og alene grunnet sine sportslige resultater. At Knut er lettere utviklingshemmet med finmotoriske problemer er ikke noe problem i denne idretten. En trenger ikke slike kunnskaper for å bli en elitespiller i bowling på nasjonalt eller internasjonalt nivå. Knut ble møtt av en tilrettelegger som så hans muligheter og som ville bidra til å realisere hans ønske om å lære å bowle. Den gjensidige tillit de ga hverandre i det første møte la grunnlaget for en sportslig og sosial fremgang. Tillitsforholdet åpnet for Knut muligheten til å se sine muligheter og tilretteleggeren mobiliserte disse ressursene gjennom praktisk trening (Midtsundstad 2005).

Før det kan etableres et tillitsforhold mellom en deltaker og en tilrettelegger må saksbehandler i de fleste tilfeller arbeide aktivt for å få et gjensidig tillitsforhold til en potensiell tilrettelegger. Her legges et viktig grunnlag for den videre prosessen. Luhmann mener at det å bli kjent er en viktig faktor for om tillit skal utvikle seg i denne prosessen som han beskriver som et sjansespill. For saksbehandlere som benytter metoden FmB vektlegges derfor måten en fremstiller seg. Svært sjeldent benyttes kontoret som møteplass, og saksbehandleren forsøker så langt det er mulig å gjennomføre møter på tidspunkter som passer aktuelle personer i fritidsaktivitetene. Dette kan sees som viktige tiltak om en ønsker å arbeide i tråd med Luhmann sin forståelse av hva som er viktig i tillitsdannelsen hvor en gylden regel er at saksbehandleren må vise tillit overfor den som blir vist tillit. Saksbehandlerens tro på egen kompetanse til å benytte arbeidsverktøyet viser seg å ha stor betydning. I tråd med Luhmann sin forståelse av Goffman sine perspektiver knyttet til begrepet selvframstilling ser vi

likhetstrekk med utfordringen som deltakeren stilles overfor. Vår praksiserfaring viser at det er et krevende arbeid å bistå enkeltpersoner som ønsker å bli inkludert i et nettverk hvor vi aldri kan gis garantier for inkluderingsprosessens utfall. Eksempelene fra vår praksis viser også at selv om inkluderingsprosesser har mange likhetstrekk kan de også betraktes som unike. For å møte slike utfordringer er den alternative teoretiske tilnærmingen Schön tar til orde for hvor refleksjon-i-praksis og refleksjon-over-praksis nyttig. Dette kan også sees som en viktig kompetanse for å skape en god ramme hvor tillitsforhold kan oppstå.

Når den aktuelle fritidsorganisasjonen er valgt er utfordringen å finne frem til en tilrettelegger. Denne personen som skal fungere som bindeledd mellom den enkelte deltaker og aktiviteten. Tilretteleggeren skal være medlem av aktiviteten deltakeren ønsker å bli en del av. Personen har et spesielt ansvar for å følge opp deltakeren. Utvelgelsen av denne personen gjøres av den aktuelle organisasjonen. Her tas det hensyn til at vedkommende skal matche deltakerens ønsker og ha de kvalifikasjoner og ressursene som vi forventer kreves for å muliggjøre den ønskede inkluderingsprosessen. Kommunens saksbehandler samarbeider nært med deltakeren i denne viktige fasen, men det er først i møte med personen som har sagt seg villig til å ta utfordringen som tilrettelegger at brukeren tar sin beslutning om deltakelse. Tilretteleggeren har allerede før dette møte fått en innføring i målsetningen med arbeidsoppgaven han eller hun skal utføre og gis saksbehandlerens tillit til å kunne gjennomføre dette oppdrag. Både deltaker og tilrettelegger må oppleve trygghet om at det er saksbehandleren som tar ansvar for planlegging og gjennomføringen av dette fysiske møtet. Når deltakeren sitt første møte med tilretteleggeren planlegges viser det seg for mange at det er viktig å planlegge hvor møtet fysisk skal gjennomføres. Enkelte opplever det som best at dette skjer hjemme. Andre foretrekker å møtes for eksempel på en spesiell restaurant eller i lokalene hvor aktiviteten drives. I møte mellom bruker og tilrettelegger gis det anledning til å vise tillit. Brukeren og tilretteleggeren blir i denne situasjonen etter Luhmann sin forståelse utsatt for en gjensidig vurdering. Det er derfor viktig at tilretteleggeren medbringer det Luhmann beskriver som "risikofylt forut-ytelse" inn i samtalen (Luhmann 1999:86). Saksbehandler kan med sin forhåndskunnskap rundt slike møter forberede den utvalgte tilrettelegger slik at denne gis mulighet til å fremtre aktivt i tråd med dette. Ingen kan kreve eller forlange tillit, og det er heller ikke alltid at deltakeren opprettholder sin interesse for å ønske å bli del av den presenterte aktivitet. Møtet gir derfor grunnlag for å konkretisere et tilbud. Vi erfarer i tråd med Luhmann og Løgstrup sin tenkning at tillit oppstår i

interaksjonen. Gjennom erfaringer ser en at tillit trenger tid til å utvikle seg, og derfor er det viktig å gi deltakeren kjennskap til at denne prosessen har en tidsdimensjon. I samtaler med mange barn, ungdom og voksne fokuserer saksbehandlere som arbeider etter metoden FmB på hva som skal til for å få tillit. Alder og funksjonsnivå må det her tas hensyn til. For mange er det også nyttig å reflektere over dette i samtaler med sin tilrettelegger i aktiviteten slik at han eller hun kan opptre tillitsverdig og dermed også tillitsvekkende overfor andre medlemmer i aktiviteten. Tilrettelegger kan ofte gis rollen som den som bevisstgjør deltakeren slik at vedkommende kan få direkte tilbakemelding og reflektere over hvordan han ønsker å fremtre²⁶.

Tilretteleggerens presentasjon av sin aktivitet blir lyttet til av barn, ungdom og voksne som gjerne vil bli en del av dette nettverket. De fleste kommer raskt frem med sine betenkeligheter som ofte går i retning av å ikke kunne strekke godt nok til. De har i sin fremtidsstenkning tenkt på mange muligheter og umuligheter som tilretteleggeren ofte kan gi klare svar på. Svarene virker i tråd med Luhmann kompleksreducerende når tilretteleggeren kan fortelle hvordan dette kan løses i nåtid (Qvortrup 2000)²⁷. Videre får han eller hun ofte erfare at de betenkelighetene han eller hun kommer frem med ikke oppfattes som merkelige. Ofte kan tilretteleggeren komme med betryggende svar som viser deltakeren at han eller hun ikke er den første som har tenkt slike spørsmål. Svært ofte kommer barnet, ungdommen eller de voksne i samtalen med spørsmål eller kunnskaper knyttet til den aktuelle aktiviteten som det aldri har vært aktuelt å diskutere med saksbehandler med lite aktuell fagkunnskap. Det er en fantastisk opplevelse å få delta i disse møtene hvor to fremmede med forventninger til hverandre ofte etter kort tid vinner hverandres sympati og blir fortrolige. De får bekreftet at de deler en felles interesse. Erfaringene synes å stemme med Løgstrup sin beskrivelse av tillit hvor han er opptatt av at vi møter hverandre med en naturlig tillit. En skaper skapt orden som har ligget der fra tidenes morgen (Løgstrup 2000). I tråd med Løgstrup sine refleksjoner danner kommunikasjonen grunnlag for en forbeholden tillit som gir grunnlag for å virkeliggjøre den konkrete inkluderingsprosessen i aktiviteten.

²⁶ I denne sammenheng benyttes et vanlig hverdagsspråk.

²⁷ Luhmann bygger i sin tillitsanalyse på en forståelse av en samfunnsutvikling med voksende differensiering og kompleksitet. I tråd med denne forståelsen bruker Qvortrup beskrivelsen det hyperkomplekse samfunn for å indikere en samfunnsendring i tråd med Luhmanns funksjonsanalytiske og systemteoretiske synsvinkel fra 1968 og frem til i dag.

I mange fritidsaktiviteter vil alle som er nye ha behov for en innføring eller opplæring i aktiviteten. Mange av tilretteleggerne har mye erfaring med å formidle denne nødvendige kunnskapen. De har på forhånd fått kjennskap til det deltakeren har gitt sin saksbehandler lov å formidle. Tilretteleggerne sitter med mye kunnskap om sin fritidsaktivitet og presenterer en plan for hvordan de tenker seg at opplæringen kan gjennomføres. På denne måten foregår det en kompleksreduisering. Det er viktig at deltakeren blir møtt slik at de opplever det som i FmB beskrives som å få ”like muligheter”. Hva dette innebærer må individuelt tilrettelegges med den enkelte. I Kristiansand kommune gis FmB som et alternativt støttekontaktvedtak. De har av ulike årsaker et bistandsbehov som det er svært viktig å ta tak i tidlig i kartleggingsfasen. Vi har alle våre begrensninger, og det er derfor viktig å finne frem til aktuelle fritidsaktiviteter som kan muliggjøre at den enkelte kan lykkes. I denne sammenheng viser tillit seg enten en ser det som en mekanisme som Luhmann eller del av en skaperordning som Løgstrup at dette er en helt nødvendig betingelse i inkluderingsprosessen²⁸.

Gjennom gjensidige tillitsforholdet erfarer vi at den enkelte sine drømmer, motivasjon, ferdigheter, interesser, erfaringer og pågangsmot får nye betingelser slik det er illustrert gjennom de presenterte eksemplene knyttet til Randi og Svein. Vi betrakter dette i arbeidet med metoden FmB som suksesskriterier som har betydning for om den enkelte skal nå målsetningene gjennom inkluderingsprosessen. Kartleggingen gir kunnskap om hvor en eventuelt må legge inn arbeidsinnsatsen, men vår praksiserfaring synliggjør at tillit mellom aktørene er en forutsetning for å arbeide i tråd med intensjonene i arbeidsmetoden FmB.

Agderforskning har gjennomført en brukerevaluering som de har gitt tittelen ”Det lille ekstra”. Gjennom brukerne og pårørende i prosjektet Fritid med bistand sine egne uttalelser viser de selv bredden i hvordan tilretteleggingen kan fungere fra tilretteleggere. Flere beskriver et spesielt ansvar ”i kulissene” uten at deltakeren eller øvrige medlemmer av organisasjonen opplever funksjonen som noe ”spesielt tilrettelagt”. Dette kommer til uttrykk i rapporten på ulike måter, sitat:

”Det mest positive med Fritid med bistand er at en egentlig ikke legger merke til det (mor til gutt)”.

²⁸ Mekanisme indikerer her Luhmann sin forståelsesramme, men Løgstrup setter begrepet tillit inn i en skaperordning.

”Når jeg er på trening tenker jeg ikke på at det er Fritid med bistand som har ordnet det (gutt)”.

”Jeg synes ikke det er plagsomt at jeg er der gjennom Fritid med bistand. Det har vært positivt, jeg har blitt tatt som den jeg er av de andre (ung mann)”.

(Stalsberg Mydland 2004:24-25)

I arbeidet med å utvikle gode arbeidsmetoder som kan sikre sosial inkludering på fritidsarenaer gir Luhmann oss derimot ingen forhåpninger til å finne frem til den sikre veien for å nå dette. Tillit er og blir for han et sjansespill hvor vi aldri kan sikre oss om resultatet av våre bestrebelser fører til tillit eller mistillit. Et sentralt spørsmål blir om vi kan unngå å gi slike tilbud siden tillit kun kan vinnes og opprettholdes i nåtid. Vi kan ikke utvikle arbeidsmetoder som kan sikre et ønsket resultat gjennom en inkluderingsprosess, men vi kan gjennom å være bevisst på dette legge forholdene til rette for at tillit kan utvikle seg. Videre er det viktig å gjøre alle aktører fortrolig med at vi ikke alltid kan forvente at samhandling vil resultere i tillitsforhold. Et mål i arbeidet blir derfor å sikre at deltakelse gir den enkelte deltaker erfaringer som kan bli til gode livserfaringer for den enkelte selv om inkluderingsprosessen ikke blir slik en har forventet seg.

Luhmann og Løgstrup sine forståelser knyttet til tillitsbegrepet har gitt dypere innsikt og forståelse knyttet til det som skjer i inkluderingsprosessen. Begge gir med sine betraktninger knyttet til begrepet tillit oss kunnskap som kan benyttes i det praktiske arbeidet med metoden FmB. Løgstrup sin forståelsesramme hvor tillitsbegrepet settes inn i en skaperordning har også gitt oss økt tro på at vi kan bistå deltakere i sin egen inkluderingsprosess. Luhmann har på tilsvarende måte gjort oss klar over at arbeidsmetoden FmB bygger på et usikkert grunnlag. Hans presiseringer av at dette handler om et sjansespill har vært med å tydeliggjøre viktigheten av å presisere for potensielle deltakere at vi ikke kan love at inkluderingsprosessen vil føre frem til realisering av den enkelte sine drømmer, ønsker og behov. Tillitsanalyse til Luhmann har derfor gjort oss mer ydmyke i forhold til hva arbeidet med metoden FmB kan gi av resultater for den enkelte deltaker. Disse perspektivene var også medvirkende til at det under arbeidet med denne oppgaven ble foretatt et teoriskifte knyttet til metoden FmB fra VSR-teori til empowerment som det tidligere i kapittel 2 er redegjort for.

Luhmann gir oss ikke innsikt i noen annen vei som vi bør velge når enkeltmennesker søker bistand i sitt ønske om å bli del av en fritidsaktivitet. Han vektlegger at tillit reduserer kompleksiteten på en slik måte at vi alle må søke dette. Luhmann er videre opptatt av at den som ikke vil yte tillit risikerer å bli belastet for dette med mistillit. Vi må derfor velge hvilken kraft en ønsker å være under innflytelse av.

3.6 Oppsummering.

Tillit har en sentral betydning i relasjonen mellom mennesker. Her har det blitt redegjort for hvordan begrepet i lys av Luhmann og Løgstrup sine forståelsesrammer kan gi mening som en døråpner mellom mennesker og dermed et viktig element for at enkeltmennesker kan få bistand i sin inkluderingsprosess og dermed også gis muligheten til å oppleve selv å være inkludert. Begrepet er drøftet med utgangspunkt i et konkret arbeid hvor målsetningen har vært å tydeliggjøre mulighetene og synliggjøre en ny forståelse som kan gi oss ny innsikt til å sette ord på og analysere vår praksiserfaring. Tillit er særlig viktig i oppstarten, når relasjonen mellom deltakeren og saksbehandler, saksbehandler og potensiell tilrettelegger og ikke minst når relasjonen mellom deltaker og tilrettelegger skal etableres. Når deltakeren etter hvert blir kjent og trygg i sin nye rolle blir mestring et viktig element i inkluderingsprosessen. I neste kapittel skal vi se nærmere på om begrepet mestring kan gi ny forståelse knyttet til inkluderingsprosesser.

Kap. 4 Mestring.

4.1 Om mestring.

Mestring er et begrep som har blitt tatt opp i vanlig dagligtale og blir ofte brukt som om det er et entydig begrep. Om vi ser nærmere på vår anvendelse av ordet kan vi se at dette benyttes på ulike måter. Vi hører om mestringsstrategier, mestringstiltak, mestringsevne, egenmestring osv. Holstein henviser til at mestring som vitenskaplig begrep første gang ble benyttet i 1950 tallet i forbindelse med en undersøkelse om handikappedes tilpassningsevne. En søkte her å plassere tilpassningen på en skala mellom ytterpunktene som på norsk kan oversettes til ”å makte – å bukke under for” (Holstein 1989).

Flere teorier har blitt utviklet med tilknytning til begrepet mestring. Interessen rundt begrepet har siden slutten av 1980 årene fått en betydelig økning og vi har fått mye forskning og litteratur rundt begrepet. I følge Olff finnes det innen vitenskapelig litteratur ulike måter begrepet blir benyttes på. Hun bruker begrepet coping som jeg her har oversatt til mestring. Det blir benyttet i forbindelse med den strategi som individet bruker i en truende eller vanskelig situasjon. Videre blir begrepet anvendt om resultatet av strategier med henblikk på aktivering og psykologisk stressrespons og til sist nevner Olff at mestring blir benyttet i

forbindelse med de forventninger som individet har vedrørende resultatene av dets handlinger (Ollf 1991).

Vi forbinder mestring ofte med å klare noe eller prestere. En slik forståelsesramme gir oss assosiasjoner til det menneske har behov for å mestre. En kan i denne sammenheng tenke seg ferdigheter som kan avgrenses, slik som å lære å sykle, spille sjakk, samtale med andre og kjøre buss alene. Andre ferdigheter som å delta i et norgesmesterskap i en idrettsgren eller å hoppe i fallskjerm er mindre tilgjengelige for de fleste, eller de krever en spesiell innsats. Det kan derfor snakkes om ulike grader av mestring.

Mestring kan derfor forstås som noe i den enkelte, det personen behersker, deltar i og selv bestemmer. Mestring blir med en slik forståelse ikke noe vi kan gjøre for andre. Spørsmålet blir snarere å finne frem til hva som skal til for at den enkelte får tro på muligheten til å mobilisere egen styrke. I denne sammenheng legges det vekt på den enkelte sin tro på å kunne klare å løse en oppgave, ha en viss kontroll over sin egen tilværelse og kunne justere handlingene, følelsene og forestillingene i en ønsket retning. Grue beskriver mestring som menneskers evne til å forholde seg til de utfordringer og påkjenninger en møter i livet i tråd med en slik forståelse (Grue 2001:140).

4.2 Introduksjon til mestringsbegrepet hos Antonovsky.

Aaron Antonovsky har utviklet en teoretisk modell som han omtaler med begrepet salutogenese. Dette begrepet er dannet av det latinske ordet *salus*, som betyr helse eller sunnhet, og det greske ordet *genesis*, som betyr opprinnelse eller tilblivelse. Antonovsky gir på denne måten en ny vinkling for å kunne forstå mestring. Hans teoretiske modell som ble utviklet i 1978 tar utgangspunkt i et perspektiv som vektlegger faktorer som fremmer velvære og helse. Antonovsky arbeidet som medisinsk sosiolog. I 1970 analyserte han data fra en undersøkelse knyttet til kvinners tilpasning til klimakteriet. Av en årsak han aldri senere kunne huske ble en gruppe jødiske kvinner som var født i Sentral-Europa spurt om de hadde vært i konsentrasjonsleir under andre verdenskrig. Antonovsky konstaterte at flere av disse kvinnene hadde klart å bevare sin helse på tross av de ufattelige traumatiske opplevelsene de hadde gjennomlevd i konsentrasjonsleirene, deretter år i flyktningleirer før de gjenskapte et liv i Israel som har vært igjennom 3 kriger. Hans funn som han selv beskriver som ”den dramatiske opplevelse” førte til en endring i hans forskning (Antonovsky 2004:11).

Oppdagelsen over at noen klarer å beholde helsen selv om de utsettes for ekstreme levekår og stress ble det store spørsmålet som fikk retning for hans videre forskning som det her redegjøres for (Antonovsky 1979, Antonovsky 2004). Antonovsky begrunner med bakgrunn i sin forskning at helse ikke er et spørsmål om hva vi utsettes for, men vår evne til å takle det som skjer i livet. Antonovsky beskriver dette som det enkelte menneskes "sense of coherence" som Sommerschild oversetter til norsk med betegnelsen "opplevelse av sammenheng" (Sommerschild 2003).

Antonovsky refererer i innledningen av sin bok, *Helbredets mysterium*, til et brev fra en tidligere student under gjesteforelesning ved University of California, Berkeley. Studenten henviser til salutogenese og sammenhengskraft og Antonovsky gjengir brevet slik:

"Jeg må sige, at det har påvirket den retning, mit liv har taget (...). Jeg arbejder nu som konsulent på et offentlig rehabiliteringscenter for handicappede, hvor man fokuserer på styrker og motstandsressourcer snarere enn handicap (Det er så spændende) at se smilet på vore børns ansigter, når de opdager, hvor gode de egentlig er, selv om de er annerledes" (Antonovsky 2004:18).

Han legger til som sin egen kommentar følgende:

"Hvis min undervisning og skribentvirksomhed har haft denne virkning, er jeg blevet overdådig belønnet" (Antonovsky 2004:18)²⁹.

Antonovsky fokuserer i sin teoretiske modell på ulike ressurser som forebygger og motvirker stress og stressfremkallende forhold. Han mener at vi kan se helse i et kontinuum, der

²⁹ Antonovsky gir i overnevnte bok bare et slikt eksempel som synliggjør noe av visjonen og ønske han håper den salutogenetiske modell kan bidra til. Jeg finner her likheter til drivkraften og målsetningen som lå til grunn for å utvikle metoden FmB.

ytterpunktene er syk og frisk. Antonovsky legger med et utgangspunkt i det salutogene perspektiv vekt på at en bør fokusere mer på hva som forårsaker helse enn hva som forårsaker sykdom. Antonovsky`s svar på det salutogene spørsmålet var begrepet ”opplevelse av sammenheng” (SOC). I hans opprinnelige definisjon av SOC ble dette definert slik, sitat:

”(...) en global indstilling til tingene, der uttrykker den udstrækning, i hvilken man har en gjennomgående, blivende, men dynamisk tillid til, at ens indre og ydre miljø er forudsigelige, og at der er en stor sandsynlighed for, at alting vil gå så godt, som man med rimelighed kan forvente” (Antonovsky 2004:13).

Antonovsky beskriver at grunnleggende tillit i seg selv er en ressurs som påvirker hvordan vi er i stand til å håndtere situasjoner vi står overfor (Antonovsky 2004:151). Dette er i tråd med både Luhmann og Løgstrup sine forståelser knyttet til tillit som ble redegjort for i forrige kapittel. Antonovsky viser selv til et eksempel på hvordan tillit kan være en mulig faktor som kan vekke forskjellige følelser ved en gledelig stressfaktor. Enkemannen med en sterk SOC som møter en attraktiv kvinne kan føle håp og begeistring, mens personen med en svak SOC i samme situasjon kan føle håpløshet og apati (Antonovsky 2004:152). Antonovsky definerer på denne måten at stressfaktorer kan være positive og negative for den enkelte. Derfor er det av stor betydning å se nærmere på komponentene som trekkes frem som betydningsfulle og som han teoretisk velger å se på som uløselig forbundet til hverandre.

For å kunne oppleve en slik sammenheng trekker han frem at begrepet ”opplevelse av sammenheng” (SOC) må sees i forhold til følgende tre komponenter:

1. Forståelse.

At det som inntreffer er forståelig og oppleves som ordnet, strukturert og tydelig.

2. Håndterbarhet.

At man har en opplevelse av å ha tilstrekkelig ressurser for å kunne møte ulike situasjoner i livet.

3. Meningsfullhet.

At man har en opplevelse av delaktighet i det som skjer.

(Antonovsky 2004)

Mellom disse komponentene som representerer aspekter til begrepet ”opplevelse av sammenheng” finnes det en intern rangering der meningsfullhet er den mest sentrale og en forutsetning for forståelse og håndterbarhet. Antonovsky utviklet et instrument hvor den enkelte selv kan måle graden av SOC. Han hevder at en person med en høy SOC på disse komponentene som tror at han eller hun forstår problemet og ser det som en utfordring, selv vil velge ut de mest egnede redskaper han har for hånden til selv å løse sine problemer. For det andre, fordrer SOC et sett av spesielle mestrings- eller resistente ressurser, (penger, sosial støtte, mestring, tillit, tro osv.) og uttrykker det den enkelte innehar av forståelse for egen situasjon, tro på problemløsning og egen evne til å se meningen i å forsøke det. På denne måten gir SOC en forklaring på hvordan disse ressursene står i sterk sammenheng med helse (Antonovsky 2004).

4.3 Mestring – et element som gir innsikt i inkluderingsprosessen.

I møte med frivillige organisasjoner vil vi ofte stille spørsmål ved om vi vil passe inn i aktiviteter som vi vurderer å søke medlemskap i. Her vil det bli redegjort for mestring på ulike plan som synes å ha en sentral betydning for om vi opplever glede ved å delta og mestring i aktiviteten som ordinære medlemmer i fellesskapet. For mange vil dette handle om å kunne fysisk utføre det samme som andre. I mange fritidsaktiviteter fokuseres det på ferdigheter som kan sees på som spesielle for den enkelte aktivitet. Eksempler på dette kan illustreres gjennom at det i speideren fokuseres på bl.a. å kunne knyte knuter, mens det for en som begynner i filmklubben vil være en fordel om en har kunnskap om filmfaglige temaer. Trial er en idrett som i stor grad handler om kunsten å holde ballanse på en motorsykkel i ujevnt terreng, mens det i pistolklubben er viktig å kunne fokusere mot en blink med stødig hånd. Videre så vil disse aktivitetene på ulik måte sette krav til sosiale ferdigheter. Mestring vil på ulike plan for funksjonshemmede som alle andre ha en betydning for utfalle av inkluderingsprosessen. Vi vil som barn, ungdom og voksne vurdere hverandre med bakgrunn i hvordan vi selv og andre oppfatter vår deltakelse på slike arenaer. I metoden FmB er den tradisjonelle støttekontakten med bl.a. erkjennelse i denne kunnskapen byttet ut med en tilrettelegger som kjennetegnes ved å ha kunnskap i den valgte fritidsaktivitet. Personen har også en naturlig plass som medlem i det etablerte miljøet som personen som får et vedtak ønsker å bli inkludert inn i.

Antonovsky sine tre komponenter knyttet til begrepet ”opplevelse av sammenheng” gir en rettesnor for å sikre nødvendige hjelpe- og støttetiltak for den enkelte i en inkluderingsprosess i tråd med intensjonene i metoden FmB. Sommerschild er opptatt av at Antonovsky gjennom sitt arbeid har evnen til å skape en visjon som kan inspirere oss (2003:57). Begrepet salutogenese gir grunnlag til å tenke nytt. Antonovsky har gjennom sine perspektiver som kan knyttes til mestring gitt oss økt innsikt i forhold som kan ha relevans når en er opptatt av det enkelte menneske sine opplevelser. Sommerschild viser til at mestring og det å kunne noe er nært beslektet (2003). Antonovsky sine tanker gir nyttige innspill om en ønsker å utvikle tjenestetilbud som tilpasser seg de som søker tjenestene. Sosialt arbeid handler om å yte tjenester, men bak enhver tjeneste bør det også ligge en overordnet ambisjon om å sikre den enkelte personstatus i et samfunn som nesten synes å være uten grenser når det gjelder å kunne neglisjere menneskelige kvaliteter som verdighet, deltakelse, anerkjennelse og respekt (Moe 1998). Begrepet inkludering slik det benyttes innenfor forskning knyttet til funksjonshemmede rommer tanken om at en kan være en del av fellesskapet til tross for ulikheter og gjennom min egen praksiserfaring har jeg erfart at ønsket om å bistå andre mennesker i en inkluderingsprosess best kan gis gode vilkår gjennom å styrke den enkelte sin verdighet, integritet og særegenhet. Disse målsetningene kan i tråd med Antonovsky beskrives som å medvirke til at den enkelte bedre skal forstå sin situasjon, styrke sin tro på å finne løsninger og finne mening i å forsøke dette. Vi kan aldri sikre at den enkelte vil oppleve å bli sosialt inkludert, men en kan ha en bevissthet rundt fenomener som kan tenkes å ha betydningen for at inkluderingsprosessen gjennom bruk av metoden FmB fører frem til en slik erkjennelse for den enkelte.

Antonovsky mener at det å ha en ”opplevelse av sammenheng” frigjør ressurser. Det skaper personlig vekst, gir økt kontroll over eget liv og åpner opp for å få øye på nye og ubrukte muligheter og mestringspotensialer. Shannon viser i denne sammenheng til mange likhetstrekk med prinsippene i empowerment som metoden FmB i dag bygger på (1991). For mange barn, ungdom og voksne som får innvilget et vedtak om støttekontakt viser erfaringene med bruk av FmB at flere av hovedutfordringen i dette arbeidet kan knyttes til Antonovsky`s fokusering rundt ”opplevelse av sammenheng”. For mange funksjonshemmede kan dette beskrives som utfordringer knyttet til økte forutsetninger til å forstå nye situasjoner, og i særdeleshet de sosiale hvor en må kunne forholde seg til ny informasjon. I den nye

situasjonen vil den enkelte som ønsker å bli en del av et nytt nettverk motta mange signaler som kan skape et kaos. Undersøkelser viser at den oppfatning vi har av oss i tråd med Luhmann sin redegjørelse av begrepet selvfremsstilling virker bestemmende for hvordan vi oppfører oss, på adferden og for det psykiske velvære (Luhmann 1999, Sponheim 2003). Men det kan også føre til en mestringsforståelse som vises gjennom følelse av ikke å passe inn, ikke være som andre og et ønske om å være en annen enn den en er (Saasen og Solbjørg 2004). Antonovsky sin mestringsorienterte tenkning gir et godt grunnlag for å møte utfordringen knyttet til å bli inkludert i en valgt fritidsorganisasjon hvor målsetningen er at den enkelte skal få en verdsett sosial rolle som medlem. I denne sammenheng er det viktig at den enkelte som får et slikt alternativt støttekontaktvedtak forstår utfordringen de står overfor og får tro på at nødvendige ressurser er tilgjengelige. Vi erfarer gjennom praksis at inkluderingsprosessen må gå i flere etapper (Midtsundstad 2004a). Antonovsky viser til at begrepet "opplevelse av sammenheng" (SOC) må sees i forhold til tre komponenter. Vår praksiserfaring knyttet til inkluderingsprosessen slik vi møter den i det praktiske arbeidet viser at disse kan gi oss viktig kunnskap som synliggjør hvordan vi som saksbehandlere kan medvirke til mestring på ulike plan. Dette kan best sikres gjennom en refleksjon-i-handling. Ingen inkluderingsprosess er lik, og derfor er det ikke mulig brukes en standardteori. Kunnskapen må derfor kunne brukes slik Schön beskriver det som en del av den profesjonelle sitt repertoar (Schön 2001)

Begripelighet er den kognitive komponenten i SOC. For de som ønsker seg et vedtak hvor metoden "FmB" skal benyttes som et alternativ til bruk av tradisjonelle støttekontakter er det viktig å få en forutsigbarhet til arbeidsprosessen hvor målene klargjøres. Videre er rolleklargjøringen viktig. Den enkelte trenger tidlig å få innsikt i hva som forventes av han eller henne, og hvordan ansvaret ellers vil bli ivaretatt. Det vil alltid være viktig å gi god informasjon for å redusere risiko for at den enkelte opplever uklarheter og misforståelser. Gjennom forståelse utvikler den enkelte sin kompetanse som i denne sammenheng handler om kunnskaper og ferdigheter som trengs for å nå sin målsetning knyttet til deltakelse i en fritidsaktivitet. Underveis i prosessen vil den enkelte deltaker få flere personer å forholde seg til. Saksbehandleren i kommunen spiller en sentral rolle i de første fasene i inkluderingsprosessen, mens tilretteleggeren som rekrutteres fra den valgte aktivitet overtar denne sentrale funksjonen når deltakeren begynner i aktiviteten. Det er viktig at en fortløpende diskuterer erfaringene slik at en underveis sikrer en felles forståelse for det en

sammen søker å oppnå. Dette danner grunnlag for hvordan en best kan nå målene. En god relasjon og en åpen dialog er sentrale aspekter som må ivaretas. Det er viktig at de strukturelle rammene gjøres kjent. Hva den enkelte kan forvente seg av konkret bistand fra saksbehandler og senere av tilretteleggeren som skal være bindeleddet inn i den valgte aktiviteten er eksempler på dette. I denne sammenheng handler det for mange å få trygghet om at det gis tilstrekkelig tid og ressurser underveis i inkluderingsprosessen. Det må også synliggjøres tydelig hvordan en ser for seg at bistanden til den enkelte kan gis. I arbeid overfor spesielt barn er det viktig å trekke inn foreldre eller andre sentrale støttespillere som kan være med å sikre dette som et ideal. Målene i prosessen skal føre frem til deltakelse i den valgte aktivitet som et vanlig medlem, men også i forhold til denne fasen er det viktig at den enkelte gis kunnskap om hvordan oppfølgingen vil kunne bli gitt. Gjennom arbeidet lokalt i Kristiansand kommune knyttet til metoden FmB opplever vi at det teoretiske grunnlag i empowerment er med å styrke intensjonene som synliggjøres i komponenten begripelighet i Antonovsky sin mestringsmodell.

Håndterbarhet kan beskrives som den komponenten i SOC som beskriver den subjektive opplevelsen av å ha tilstrekkelige ressurser for å kunne møte utfordringene i inkluderingsprosessen. Et fokus på deltakerens ressurser og muligheter må hele tiden stå i sentrum for prosessen, og arbeidet må bygge på en tro på at dette styrker selvfølelsen og motivasjonen til den enkelte deltaker. Håndterbarhet utvikles også gjennom opplevelse av å kunne bestemme tempo på inkluderingsprosessen og at deltakeren tas med i en refleksjon underveis som kan føre frem til nye tanker og ideer som kan ha betydning for de valg som må tas underveis. Hele tiden er det målsetningene som deltakeren har beskrevet som en søker å oppnå. Det er videre viktig under hele prosessen at en kan gi hverandre effektiv feedback. Dette kan sikres gjennom at en har faste oppfølgningssamtaler som kan foregå i fysiske møter eller ved bruk av telefon. Dette kan sikre løsninger på eventuelle problemer og konflikter, men like viktig er det i disse samtalene å snakke om det som går bra, hva som gjør at det er interessant å delta i aktiviteten og hva som fungerer godt i ens liv. Et slikt fokus handler ikke minst om å gi ros og berømmelse når noen har gjort noe som er bra. Det er i alt dette arbeidet et mål å sikre deltakeren en kontroll over prosessen. Det er også viktig å tydeliggjøre hvilke ressurser som er tilgjengelig. For personen som lever for eksempel på en sosialhjelp handler dette om hvordan eventuelt dykkerutstyr for deltakelse i en dykkerklubb kan dekkes, mens det for andre handler om å få oversikt over hva det vil koste i året å være medlem i en valgt

aktivitet. Slike rammebetingelser er viktig kunnskap som det må kunne gis klare svar på. Dette er også en forutsetning for å kunne muliggjøre bl.a. et reelt valg av aktivitet.

Ressurssituasjonen bør derfor være slik at saksbehandlere som arbeider etter denne metoden gis fleksibilitet knyttet til å tilpasse sin egen tidsbruk og økonomiske midler. Dette viser seg også gjennom vår praksis å gi effektiv saksbehandling og brukerstyring bedre vilkår. I prosjektet Rustet for fritid har vi med inspirasjon fra vår forståelse knyttet til empowerment i større grad blitt tydelige på hvilke ressurser og muligheter som ligger i vedtaket den enkelte deltaker har fått. På denne måten får den enkelte en bedre mulighet til å kunne komme med en reell påvirkning. Erik som ville begynne å dykke kan her stå som et eksempel. Han ble inkludert i en dykkerklubb hvor han tok opplæringskurs. Hans månedlige utbetaling fra sosialkontoret gjorde det ikke mulig å dekke innkjøp av nødvendig dykkerutstyr på denne inntekten. Når Erik fikk beskjed om hvor mye som kunne gå til innkjøp av utstyr hadde han en helt annen mulighet en saksbehandler til å bruke tid for å finne frem til hvordan han kunne gjøre de beste kjøpene. Erik hadde tilbud om å låne deler av utstyret, men gjennom sin egeninnsats klarte han å få kjøpt inn alt utstyret innenfor rammen av den oppgitte pengesummen. Erik selv var opptatt av at det var noen kroner igjen og spurte om muligheten for om disse midlene kunne dekke den første årsavgiften i dykkerklubben. Erik og saksbehandler hadde gjennom sitt gjensidige tillitsforhold kommet frem til en god løsning. Når brukerstyring blir et middel for å nå målene erfarer vi som i eksemplet med Erik at det gir bedre løsninger for alle parter. Eksemplet viser også hvor viktig det er at en reflekterer over egen praksis siden en gjennom dette kan finne frem til erfaringer som det er viktig å sikre i møte med nye mennesker som søker vår bistand

Meningsfullhet er den emosjonelle og motivasjonsskapende komponenten i SOC. Et viktig mål er en mental forestilling om hva vi konkret vil oppnå innen en avgrenset tidsramme. Det er ellers viktig at deltakerne gis informasjon om alt som gjøres av andre. Det er her viktig at deltakeren gis mulighet til å få delta i prosessen slik at de og eventuelt pårørende blir orientert om hva som gjøres, hva som blir sagt osv. I denne sammenheng gir arbeidet i tråd med begrepet empowerment fokus på en aktiv brukermedvirkning slik at den enkelte deltaker får en reell mulighet til å påvirke arbeidsprosessen.

Magnussen hevder at den mest eksklusive mestring finner man der mestring måles gjennom konkurranser som i idrett (Magnussen 203:341). Han hevder med rette at mestringsbegrepet her kan være noe helt annet enn det vi tradisjonelt tenker på som mestring innenfor utforming av offentlige tjenester for funksjonshemmede og andre som har behov for bistand for å bli inkludert på fritidsarenaen. Mange fritidsorganisasjoner har derimot lange tradisjoner på nettopp å utvikle mestring på flere nivåer. I et slikt perspektiv blir det et paradoks om funksjonshemmede bare får tilbud om segregerte tjenestetilbud. De mister på denne måten muligheter for å få opplæring og utviklingsmuligheter der miljøet og den beste kompetansen for det de interesserer seg for finnes. Gjennom vår praksiserfaring erfarer vi i tråd med Antonovsky sin redegjørelse knyttet til hans teoretiske modell at mestring kan frigjør ressurser. Utfordringen bør fokuseres rundt hva som skal til for å gi den enkelte ”like muligheter” for å kunne mestre som synes å være et sentralt element for at en kan trives og lykkes som et medlem på den ordinære arena. Om vi ønsker å legge til rette for inkluderingsprosesser på fritidsarenaen vil en ofte stå i fare for at den enkelte vil oppleve seg eller bli vurdert som taper av andre. Et sentralt spørsmål i denne sammenheng er om vi av slike grunner kan unngå å legge forholdene til rette for de som ønsker å delta på ordinære kultur- og fritidsarenaer. Vi må kanskje snarere spørre oss selv om vi ikke har en moralsk plikt til å bistå den enkelte slik at han eller hun gis best mulig odds for å lykkes. Dette er også situasjonen i forhold til deltakelse i fritidsorganisasjoner for alle. Det er i utgangspunktet fritt frem for alle å bli mestere for eksempel i en idrettsgren, men for de fleste vil ikke dette være et reelt mål for mestring. Opplevelsen av å være sosialt inkludert knyttes til egenopplevelse og ikke matematiske eller logiske formler. Det er derimot viktig at slike tilbud presenteres som helt frivillig. Det er deltakeren som må ta risikoen og derfor må det alltid respekteres om han eller hun ikke ønsker dette.

Fritidsorganisasjoner bygger i stor grad sin virksomhet på det som kan betegnes som en taus kunnskap (Göranzon 1988). Den som ønsker å mestre svømmeteknikker, bowling eller å synge i kor vil i liten grad oppleve at dette alene kan læres gjennom for eksempel en faktabok. Det må læres gjennom øvelse og trening over tid som bare kan virkeliggjøres gjennom deltakelse. Beskrivelser kan gi gode råd og tips, men vil sjelden alene være tilstrekkelig til å oppleve mestring. Slik kunnskap inngår ofte i komplekse system av handlinger med ulike mål, årsaker, oppgaver og funksjoner (Molander 2000:42). I møte med nye potensielle deltakere viser det seg av og til at personen selv ikke er klar for å starte direkte i en

fritidsaktivitet. Muhammed er et eksempel på dette. Han hadde en drøm om å bli god breakdanser og hans spørsmål var om jeg kunne kjøpe en opplæringsvideo. Han fikk aksept på dette, og spørsmål om han også kunne tenke seg en egen privat trener som etter hvert kunne trekke han inn i sitt nettverk med andre som danser breakdans. Inkluderingsprosessen må starte der den enkelte er i sitt liv. For Muhammed ble inkluderingsprosessen mot deltakelse i en fritidsklubb lang, men etter nesten 2 år hadde han realisert dette og drømmen om å delta i en egen dansegruppe. Vi erfarer at hver inkluderingsprosess er unik, og legger stor vekt på å presentere disse for hverandre i prosjektgruppen. Dette gir oss mulighet til åpen å reflektere over våre praksiserfaringer som er vår viktigste kunnskapskilde til å videreutvikle metoden FmB³⁰.

Gjennom vår praksiserfaring knyttet til bruk av metoden FmB har vi et bestemt inntrykk av at organisasjoner som har en bevisst holdning til at nye medlemmer trenger opplæring har best forutsetninger for å kunne legge til rette et godt tilbud for barn, ungdom og voksne når ønsket er å delta på en ordinær fritidsarena. I aktiviteter som fellesskap i menigheter er det ikke tradisjon for å gi en slik oppfølging. Paradoksalt nok viser dette seg å være vanskelige arenaer å inkludere enkeltmennesker med et bistandsbehov. Alle menigheter er i utgangspunktet positive til å ta imot nye, men har ofte store problemer med å finne frem til en person som kan følge opp som tilrettelegger. Kanskje handler dette om at vi i for liten grad har klart å fokusere på viktigheten av dette. Det kan kanskje for mange oppleves som enkelt å kunne delta på møter med et program som ofte repeterer en bestemt rytme. I ulike kristne menigheter er en opptatt av å være fellesskap med plass til alle, men det synes i mindre grad å bli fokusert på hva som skal til for at den enkelte selv vil oppleve seg som inkludert. Aktiviteten i sjakk klubben er knyttet til et spill som gir rom for å kunne snakke om ulike trekk, berømte partier osv. På et møte i kirken er det ikke like naturlig for en som ikke er del av dette nettverket å finne frem til hva han eller hun skal snakke om under kirkekaffe etter et møte. Dette viser også hvor viktig det er at det legges vekt på å gi den enkelte bistand til å mestre de sosiale aspekter i den sosiale samhandlingen mellom mennesker i aktiviteten. Dette synes å være i tråd med Antonovskys sitt fokus på at hovedspørsmålet ikke handler om hva vi utsettes for, men vår evne til å takle det som skjer i livet når vi søker å medvirke til å bedre mestringssevnen.

³⁰ Dette er også bakgrunnen for ønsket om å gjennomføre eksterne evalueringer av prosjektene som fokuserer på brukererfaringer.

4.4 Oppsummering.

I dette kapitlet er det blitt redegjort for mestringsbegrepet slik Antonovsky redegjør for dette i sin søken for å finne frem til en modell hvor fokus er knyttet til vår evne til å takle det som skjer gjennom begrepene forståelse, håndterbarhet og meningsfullhet som står sentralt som komponenter i hans begrep ”opplevelse av sammenheng”. I siste del har jeg reflektert over hvordan Antonovsky`s modell kan gi forståelse for vår praksis knyttet til bruk av metoden FmB med fokus på inkluderingsprosesser.

Det siste begrepet som blir redegjort for i denne oppgaven er selvoppfatning. I neste kapittel blir dette begrepet redegjort for med utgangspunkt i symbolsk interaksjonisme.

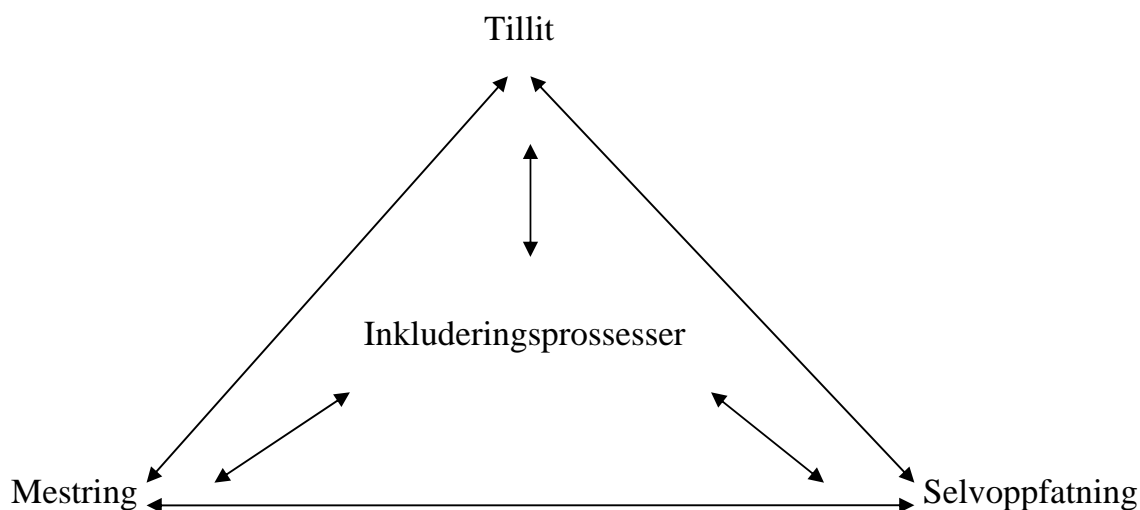
Kapittel 5. Selvoppfatning.

5.1 Om selvoppfatning.

Selvoppfatning kan teoretisk beskrives som en bevisst forståelse som et menneske har av seg selv (Burns 1979, Bandura 1986, Skaalvik og Skaalvik 1998). Inspirert av Darwins utviklingslære la William James grunnlag for senere teorier og forskning om selvoppfatninger. Han var ansatt ved University of Chicago og hadde tilknytning til miljøet i Hull-House. James var opptatt av å finne svar på hvorfor mennesker søker oppmerksomhet fra omgivelsene. Hans funn var at vi som mennesker har behov for å bli sett og være betydningsfulle. James skiller mellom et objektivt og et subjektivt grunnlag for selvfølelsen. Objektiv selvfølelse bygger i denne sammenheng på oppmerksomhet vi får fra andre, mens den subjektive bygger på våre personlige forventninger. For James har ikke bare kropp og evner, men også klær, hus, fritidsaktiviteter osv betydning for det enkelte menneske sin selvfølelse³¹. Han understreker i denne sammenheng vår avhengighet av andres oppfatninger av oss selv for hvordan vi ser på oss selv (Levin og Trost 1996).

³¹Begrepet selvoppfatning som her kan sees som et samlebegrep som i denne sammenheng også synes å kunne romme betydningen James legger i begrepet selvfølelse.

Figur 1. Sammenheng mellom tillit, mestring og selvoppfatning for å forstå inkluderingsprosesser.

I figur 1. er oppgavens sentrale teoretiske begrep plassert i forhold til hverandre. Opplevd inkludering står sentralt som et av suksesskriteriene knyttet til bruk av metoden FmB, og vil alltid bygge på en oppfattelse som bare den enkelte deltaker selv kan besvare³².

Selvoppfatning har på samme måte en betydning i forhold til hvilken rolle tillit og mestring kan få for den enkelte i sin inkluderingsprosess og som medlem i en selvvalgt aktivitet³³.

Herman Blumer var den første som presenterte et perspektiv som kan brukes som et utgangspunkt for en analyse av den sosiale virkeligheten. Gjennom begrepet symbolsk interaksjonisme beskriver han dette som et perspektiv og en metode (Blumer 1986). Levin og Trost beskriver som hjørnesteinene i symbolsk interaksjonisme følgende:

- Definisjonen av situasjonen.
- At all interaksjon er sosial.
- At vi interagerer ved hjelp av symboler.

³² Dette er knyttet til metoden FmB sitt teoretiske grunnlag i empowerment.

³³ Figuren presenterer en av flere muligheter å sette disse begrepene i forhold til hverandre.

- At mennesket er aktivt.
- At vi handler, oppfører oss og befinner oss i nået
(Levin og Trost 1996:13).

Vår selvoppfatning inkluderer både en forståelse av våre egenskaper og av de rollene vi har. Innenfor begrepet selvoppfatning ligger muligheten for å verdsette seg selv. En slik selvakseptering innebærer at en har mulighet til å akseptere seg selv slik en er. Vi bedriver en kontinuerlig vurdering av oss selv på ulike områder. Disse vurderingene kan endre seg med bakgrunn i nye erfaringer. Knut er i denne sammenheng et godt eksempel. Han ble inkludert i en bowlingklubb og hans gode resultater gjorde hans trener ivrig på å få han til å delta i konkurranser (Midsundstad 2005). Over et år etter at treneren startet en prosess med å bearbeide han til å bli med på ulike turneringer kom et filmteam for å lage en reportasje hvor han presenterte sin fritidsaktivitet og hva medlemskapet i klubben betydde for han. Under optakene som varte i over en time gikk han bort til sin trener og spurte om datoen for den neste turneringen. Når han hadde fått dette svaret ga han raskt et svar om at han ønsket å bli meldt på til denne konkurransen. Situasjonen med et TV-team rundt seg gjorde noe positivt med Knut sin selvoppfatning. Levin og Trost viser til at vår selvoppfatning er sterkt knyttet til resultatet av interaksjon og erfaringer, og da spesielt de erfaringer den enkelte gjør seg i sosiale sammenhenger (1996). I eksemplet knyttet til filmopptaket var intervjueren en profilert fotballspiller på et eliteserielag. Knut tok imot et av sine store idoler på en arena hvor han kunne dele av sin kunnskap. I tråd med dette enkle eksemplet erfarer vi som saksbehandlere som arbeider med FmB at det er i interaksjonen mellom mennesker at endringspotensialet muliggjøres.

Gjennom praksiserfaringer knyttet til arbeidet med metoden FmB vil jeg synliggjøre hvordan de overnevnte 5 punktene som Levin og Trost beskriver som hjørnesteinene i symbolsk interaksjonisme kan gi innsikt og perspektiver i dette arbeidet hvor den enkelte deltaker sin inkluderingsprosess står i sentrum.

5.2 Symbolsk interaksjonisme - en modell for forståelse av selvoppfatning i inkluderingsprosesser.

Tenker en person på seg selv som en uønsket i ulike fritidsaktiviteter, vil man være preget av dette i møte med menneskene på slike arenaer (Midsundstad 2003). Oppfatningen av virkeligheten blir ikke bare dets virkelighet, men vil også bli bestemmende for vår adferd (Levin og Trost 1996:13). Flere rusavhengige under rehabilitering vil erfaringsmessig føle en større toleranse og aksept blant andre personer som lever eller har levd med en rusavhengighet eller som har erfaringer som den enkelte opplever som sammenlignbare. Her vil en ofte oppleve et fellesskap gjennom at en kan forstå hverandre og føle en respekt for hverandre. En deltaker fortalte følgende som kan stå som et eksempel på dette, sitat:

”Dere som lever vellykkede liv er ikke som oss. Dere ser oss bare som misbrukere”.

Mange har mistet kontakt med mennesker som befinner seg på arenaer som skole, arbeid og organiserte fritidsaktiviteter. Den rusavhengige søker ofte sammen med andre personer som oppfattes av den enkelte å tilhøre ”samme kategori”. Dette vil være en prosess som skjer like mye ubevisst som bevisst. Blumer og Mead sitt anvendte refleksivitetsbegrep kan i denne sammenheng gi oss innsikt i den enkelte sin opplevelse av situasjonen. Sentralt er her forståelsen av at mennesket gjennomtenker sine handlinger og vurderer dem. Vurderingene vil derimot alltid være avhengig av den enkelte sin selvoppfattelse.

I Kristiansand kommune har bruk av metoden FmB som fokuserer sterkt på den enkelte sin rett til deltakelse på ordinære fritidsaktiviteter bidratt til større aksept også til å snakke om behov for segregerte tilbud. Dette er også en bevissthet som har kommet gjennom refleksjon over vår praksis. I enkelte tilfeller har vi satt i gang en inkluderingsprosess som vi underveis eller etterpå har erfart ikke var riktig med utgangspunkt i den enkelte sin selvoppfatning. Vi har derfor blitt mer bevisst at den enkelte selv må være forberedt. Vi tenker og snakker om dette i en ny kontekst. Fokus er i dag knyttet til hva den enkelte faktisk selv etterspør og uttrykker behov for. Vi er ikke lenger opptatt av å utforme det som kan betraktes som segregerte tilbud knyttet til fritidsarenaen, fordi vi ikke har kompetanse eller ser muligheter av ulike årsaksforklaringer til noe annet. Den store forskjellen er at fokus i dag i økende grad er blitt rettet mot hva den enkelte selv ønsker. Brukerstyringen er i ferd med å bli en realitet knyttet til bruk av støttekontaktvedtak og i arbeidet med tilrettelegging av fritidstilbud generelt for funksjonshemmede og andre mennesker med bistandsbehov i Kristiansand kommune. Dette har medvirket til at vi har fått en økt forståelse for at vi må møte alle med en

aksept for at vi definerer vår situasjon subjektivt. Om en ønsker å endre måten et menneske definerer sin situasjon forutsetter dette alltid at den enkelte selv omdefinerer situasjonen. Et slikt forståelsesgrunnlag kan også sies å være i tråd med Antonovsky sin mestringsteori som ble presentert i forrige kapittel som fokuserer sterkt på at mestring henger klart sammen med vår ”opplevelse av sammenheng”.

Sentralt i symbolsk interaksjonisme er forståelsen av at mennesket ikke vurderer seg selv direkte, men gjennom interaksjon med et eller flere andre mennesker. Mange rusavhengige under rehabilitering møter for eksempel sine begrensninger knyttet til manglende kunnskap om vaner, omgangsformer og erfaringer på arenaer utenfor rusmiljøet. Derfor blir det en utfordring å bryte kontakten med det gamle miljøet. Et eksempel på dette er Erik som de siste 2 årene har gått på metadon. Han har stiftet familie og kontakten med personene han tidligere ruset seg med er liten. En dag vi gikk sammen gjennom byen stoppet han opp ved en person fra sitt gamle rusmiljø. På mitt spørsmål om hva de hadde snakket om fortalte han med den største naturlighet at han spurte om priser på heroin. På mitt undrende spørsmål om hvorfor han spurte om det fortalte han at han bare ville snakke litt med denne personen. Han har ikke brukt heroin på 2 år, men relaterer seg fortsatt til det gamle miljøet. Priser på ulike narkotiske midler er et tema som kan sies å være knyttet til hverdagsprat i dette miljøet. For mange er det sosiale liv utenfor rusmiljøet ukjent og flere mangler kunnskap om hvordan man skal være eller oppføre seg om en blir medlem av for eksempel en bowlingklubb, syklubb eller sangforening. Det innebærer for mange behov for grundig informasjon og oppfølging hvor målsetningen er å gi kunnskap om hvordan det forventes at en oppfører seg på slike arenaer i samfunnet. Om vi ser vår praksis i et kritisk perspektiv innebærer det faktum at vi bare tilbyr tjenester knyttet til metoden FmB at det for den enkelte lett kan sees som det eneste alternativ. Denne erkjennelsen knyttet til vår praksis har gjort det viktig for oss å arbeide for at metoden FmB i fremtiden kan tilbys av saksbehandlere som arbeider i en enhet hvor dette kan presenteres som en av flere metoder som kan benyttes i utformingen av et støttekontaktvedtak.

Forståelsen av symboler har betydning i inkluderingsprosessen. Dette er viktige koder som gir felles mening for omgivelsene. Vi trenger slik kunnskap for å få forståelse og for å føle tilhørighet. I symbolsk interaksjonisme har dette en sentral betydning. Blumer vektlegger at

vi gjennom sosial interaksjon kan forstå samvær og prosesser (Blumer 1986). Levin og Trost skriver om det slik, sitat:

”For symbolsk interaksjonisme er mennesket født i en verden som er sosial i sin organisasjon, der mennesket litt etter litt oppfatter meningen med symboler og objekter, der mennesker lærer seg å utføre en mengde oppgaver, også å tilfredsstillere sine behov. Ting og andre mennesker er ressurser for den enkelte i denne streven etter å leve et godt liv”.

(Levin og Trost 1996:78)

I det praktiske arbeidet knyttet til metoden FmB ser vi ofte at kunnskap til felles meningsinnhold i symbolene er en viktig oppgave å hjelpe den enkelte å få kjennskap til. Gjennom bruk av tilretteleggere som har en tilhørighet i den aktuelle organisasjonen erfarer vi at den enkelte best kan få slik hjelp. Mange trenger hjelp til å kunne definere symbolenes betydning i sin sammenheng. I en klubb knyttet til for eksempel en idrettsgren vil det bli brukt mange ord som kan relatere seg til selve den sportslige aktiviteten og til det sosiale liv blant medlemmene som er viktig å vite meningen bak (Midtsundstad 2003). Når Roger på 35 år kommer til samtale etter sitt andre møte med en pistolklubb forteller han til meg, sitat:

”Det var greit, men jeg har ikke fått noen venner”.

For Roger handler dette faktisk om manglende kunnskap og usikkerhet om hvordan mennesker interagerer med hverandre i en slik klubb. Vår bevissthet og jeg-oppfatning får vi gjennom kommunikasjon med andre mennesker. Ord er de vanligste symbolene vi må forholde oss til. Identiteten vår består av både sosiale definisjoner og individuelle unike definisjoner. I tråd med dette kan vi si at mennesket og samfunnet ikke kan skilles fra hverandre siden de er gjensidig avhengige av hverandre. Mennesker som har levd som Roger i eksemplet ovenfor sitt liv som ungdom og voksen med liten kontakt til andre arenaer enn de som er knyttet til rusmiljøet kan mangle kunnskap om symboler og tolkninger flertallet forstår. Forståelsen spiller en viktig rolle for å binde mennesket og samfunnet sammen. Dette kan være valg av klær, gester, bevegelser, ordbruk og ting som har en mening ut over seg selv (Charon 2004).

I symbolsk interaksjonisme ligger en sentral forståelse i at alle mennesker er foranderlige. Vi er aktive sosiale vesen som kan definere situasjoner på ulike måter. I denne sammenheng er det viktig å sette seg inn i den enkelte sin situasjon. Dette sikres i arbeidet knyttet til metoden FmB gjennom bl.a. en kartlegging. Mange av deltakerne i prosjektene Fritid med bistand og Rustet for fritid blir usynlige for oss andre, og gis gjennom dette ikke muligheten til å oppføre seg slik det forventes av dem som våre medborgere. De lever opp til forventningen om å være "annerledes". Konsekvensen av dette er at mange har lav deltakelse i det sosiale liv i samfunnet. De har ofte ikke en jobb, organiserte fritidsaktiviteter, vennegjeng og lignende som er fellesskap hvor en kan få vanlige roller og inngå sosiale forbindelser. I symbolsk interaksjonisme ligger det til grunn et ikke-statisk menneskesyn som gir grunnlag til å være optimistisk. I et symbolsk interaksjonistisk perspektiv handler det ikke om at menneske har gitte egenskaper. Det er i dette perspektivet et spørsmål om adferd i gitte situasjoner. Mennesker sees på som aktive skapere i prosesser og er derfor ikke forutsigbare (Levin og Trost 1996:163). Thomas og Thomas understreker denne kreative kapasitet i setningen, sitat:

"If men define situations as real, they are real in their consequences" (1928:572).

Ingenting kan tas for gitt mer enn i øyeblikket. I symbolsk interaksjonisme ligger en forståelse hvor utgangspunktet er at mennesket ikke glemmer noe. Tidligere erfaringene integreres også i nye erfaringer og vurderinger (Levin og Trost 1996:22).

Granfelt har gjennom sitt forskningsarbeid synliggjort bl.a. bostedsløse og rusavhengige sine livshistorier. Mange av disse menneskene lever som del av en marginalisert gruppe av samfunnet. I hennes arbeid synliggjøres viktige perspektiver for utøvelse av sosialt arbeid (Granfelt 2005). Hun peker på betydningen av at subjektive "drømmer om virkeligheten" er viktig i utviklingen av brukerorientert sosialt arbeid. Dette mener hun gir brukere den beste støtte i en rehabilitering til å komme over personlige hindringer som gir dem en plassering som kroniske og med økende risiko for marginalisering (Granfelt 2003). Granfelt er opptatt av at vi må sette oss inn i den enkelte sin situasjon, og bygge videre på det som faktisk er den enkeltes utgangspunkt.

Nået spiller en sentral rolle i symbolsk interaksjonisme. Som mennesker befinner vi oss hele tiden i nået. Fokus på nået innebærer at slik personen oppfører seg nå ikke bare er avhengig

av vår oppdragelse og tidligere erfaringer. Vår sosialisering og våre erfaringer kan derfor ikke sies å være årsaken til at vi handler som vi gjør. Vi benytter derimot våre erfaringer når vi handler i nået (Levin og Trost 1996:22). Symbolsk interaksjonisme gir gjennom denne analysen et positivt syn på den enkelte sin mulighet til å kunne få endret sin selvoppfattelse med bakgrunn i perspektiver knyttet til relasjonelle forhold. Tor sin historie som er utdrag fra en midtveiseevaluering kan her eksemplifisere dette, sitat:

”Tor valgte kampsport bl.a. fordi en i familien er aktiv i en kampsport. Dette familiemedlemmet ”viste meg stor tillit ved at jeg fikk være fadder for datteren”. Dette mente Tor var sterkt medvirkende til at han fikk motivasjon til å få orden på livet sitt. Han har også opplevd at en annen slektning nå er ødelagt på grunn av dop. Det synes han er nifst. Slik vil ikke han bli. Lenge før Tor ble med i denne aktiviteten var han og så en oppvisning i kampsportsklubben. De virket veldig selvsikre og trente godt. Han ville bli som dem. Nå føler Tor seg som ”en av gutta” i klubben. Målet er å få sort belte om noen år. Han er ofte på trening og merker at han blir i bedre form. Når han drar til byen vet han alltid hvor han skal og hva han skal gjøre. Før drev han bare rundt og ventet på at ”noe” skulle dukke opp. Han kunne ikke med sine problemer og sin bakgrunn ”banke på døra” og si at han ville begynne. Nå fikk han en sjanse, og den grep han (Borge m.fl. 2003).

5.3 Oppsummering.

I dette kapitlet er det blitt redegjort for begrepet selvoppfatning med utgangspunkt i symbolsk interaksjonisme. Det er videre blitt reflektert rundt vår praksiserfaring med fokus på inkluderingsprosesser. Vi erfarer gjennom vår praksis knyttet til metoden FmB at selvoppfatning kan betraktes som et element som har betydning for tillit og mestring som kan gi grunnlag for opplevd inkludering. Vi erfarer også at opplevelse av å bli inkludert i en fritidsaktivitet påvirker den enkelte sin selvfatning. Dette kapitlet markerer avslutningen på redegjørelsen av tre sentrale begrep for å søke innsikt i inkluderingsprosesser med utgangspunkt i praksiserfaringer knyttet til metoden FmB.

Kapittel 6. Sammenfatning.

6.1 Innledning.

I dette kapitlet presenteres først en kort redegjørelse rundt min rolle i dette forskningsarbeidet. Kapitlet fortsetter med en sammenfatning av teoriene som er presentert knyttet til begrepene tillit, mestring og selvoppfatning mot oppgavens problemstilling. Videre synliggjøres hvordan vi kan forstå dette innholdet som et bidrag til bruk av støttekontaktvirksomhet spesielt og som et bidrag til faget sosialt arbeid generelt.

6.2 Har oppgaven medvirket til økt innsikt i inkluderingsprosesser?

Målet med denne oppgaven har vært å utforske om teorier knyttet til begrepene tillit, mestring og selvoppfatning kan bidra til økt innsikt i inkluderingsprosesser slik de møtes i arbeidet med metoden FmB. Det har blitt redegjort for metoden FmB sitt teoretiske ståsted, forståelsesrammer knyttet til funksjonshemmede og bruk av støttekontakter fordi dette kan sees som et utgangspunkt for å utforske sentrale begrep som kan gi dypere innsikt i prosesser som leder frem til inkludering.

Ønske om større innsikt i inkluderingsprosesser er for meg siste stopp i et arbeid som de siste 10 årene har vært preget av et ønske om å bidra til å virkeliggjøre den overordnede målsetning i norsk sosialpolitikk som fokuserer på "likestilling og like muligheter" på fritidsarenaen i vårt samfunn for funksjonshemmede. I faglitteratur knyttet til sosialt arbeid har jeg funnet lite kunnskap som kan gi meg et svar på hva som fører til at mennesker med ulike bistandsbehov selv kan oppleve å bli inkludert i ulike aktiviteter i tråd med denne intensjon. Min påstand er at begrep som inkludering og ekskludering lett kan bli innholdsløse om vi ikke søker å finne en dypere forståelse. Mitt søk i litteratur har ført meg inn i det en kan beskrive med en samlebetegnelse som grunnlagslitteratur. Oppgaven har gitt meg muligheten til å sette meg inn i tekster fra tilstøtende fagdisipliner som går i dybden på allmennmenneskelige fenomen. Dette har synliggjort noen begrep som jeg har trengt nærmere inn i med håp om å finne kunnskap som kan gi innblikk i inkluderingsprosesser slik vi møter dem i arbeidet knyttet til metoden FmB. utfordringen har vært i det mangfold av litteratur som fokuserer på begrepene tillit, mestring og selvoppfatning å velge litteratur og teoretiske forståelser som kan oppleves som relevante for min problemstilling.

Mitt forskningsarbeid bærer preg av å være en studie av litteratur som drøftes i forhold til hvordan det kan forstås som hjelpsomt for å belyse inkluderingsprosesser slik vi opplever disse i vår praksis. Det har vært en stor utfordring å kunne ivareta et kritisk reflekterende blikk i dette arbeidet. Jeg har hele tiden befunnet meg midt i den situasjonen som jeg søker å få innsikt i. Schön vektlegger i forbindelse med sitt begrep refleksjon-i-handling betydningen av at forskeren er bevisst sin egen rolle og har en bevissthet knyttet til resultatene av arbeidet, sitat:

"Gennem sin transaktion med situationen former han den og gør sig selv til en del af den. Derfor må det, han uddrager om situationen, også indeholde hans eget bidrag til den. Alligevel anerkender han situationen som noget, der har sit eget liv, et liv, der er forskelligt fra hans intentioner, og som kan komme på tværs af hans projekt og afsløre nye betydninger" (Schön 2001:144)

Dette synes jeg beskriver godt min situasjon hvor jeg på den ene siden har ønsket innsikt i en problemstilling knyttet til egen praksis, og på den andre siden har vært nødt til å være åpen overfor de svar jeg har fått tilbake underveis i arbeidet. Schön legger i denne sammenheng

vekt på betydningen av å kunne utvikle det han beskriver som et ”dobbeltsyn som er viktig for å få ut slik informasjon” (Schön 2001).

Jeg har søkt innsikt i teorier som det tar tid å trenge inn i. Min forståelse har kommet gradvis, men har samtidig gitt seg det utslag at ny erkjennelse ofte gir et helt nytt perspektiv for å forstå helheten i de litterære tekstene de er en del av. Det har også vært tidkrevende å finne frem til forståelser for hvordan kunnskapen knyttet til disse fenomenene kan tolkes slik at de kan belyse oppgavens problemstilling.

Tillit, mestring og selvoppfatning er begreper som benyttes i dagligtale som appellerer til vår sunne fornuft. Min erfaring fra dette arbeidet er at det er en utfordring å søke innsikt i slike omfattende begrep generelt. En må forholde seg til dette som kunnskap som er rik og mangfoldig. Oppgaven har presentert teorier som kan betraktes som lite tilgjengelige siden de er innholdsrike forståelsesrammer som gir få enkle svar for et praksisfelt. De ulike tekstene gir derimot økt forståelse knyttet til samhandling mellom mennesker som står sentralt i inkluderingsprosesser slik vi erfarer dem i praksis knyttet til metoden FmB. Mitt utgangspunkt har vært å drøfte tekstene ut i fra sin kontekst slik de er beskrevet i de litterære skriftene de er formidlet av forfatterne selv. Jeg har søkt å gjøre et skille underveis mellom denne kunnskapen og min forståelse av hvordan jeg ser at denne kunnskapen kan gi innsikt i inkluderingsprosesser. Det er en stor utfordring å skulle forske på egen praksis fordi tolkninger utvikles i relasjon til egne erfaringer, og det er en stor fare for at en overser det som er forskjellig fra egne erfaringer. Ens ståsted synes derfor alltid å bli styrke og en begrensning. Derfor har det vært viktig for meg fra første kapittel å synliggjøre klart mitt ståsted. Dette har påvirket min tolkning for hvordan teoriforståelser knyttet til begrepene tillit, mestring og selvoppfatning kan gi rom for endring og utvikling i det praktiske arbeidet knyttet til anvendelse av metoden FmB.

Tillit var det første begrepet som fanget min interesse for å søke økt innsikt i vår praksis og inkluderingsprosesser spesielt. Gjennom tekststudier av Luhmann og Løgstrup fikk jeg en introduksjon til dette begrepet som en kompleks og rik størrelse som synliggjorde ulike innfallsvinkler for hvordan vi som mennesker kan knytte forbindelser til hverandre og til organiserte aktiviteter som tilbyr deltakelse og medlemskap på fritidsareaen for de som er interessert. Deres forståelsesrammer har klargjort elementære elementer som må ligge til

grunn for å muliggjøre en vellykket inkluderingsprosess. Gjennom deres bidrag har metoden FmB fått nytt innhold ved at vi har tatt deres forståelse i bruk. Kunnskap som har ført til at vi som tjenesteytere har fått tro på at vi ved å anvende denne forståelsen bedre kan bistå det enkelte menneske i deres egen inkluderingsprosess. Tillitsbegrepet har derfor fått en sentral betydning. Vi erfarer at det er gjennom tillit at vi kan få frem det optimale handlingspotensialet som gir mulighet for det beste inkluderingspotensialet. Fokuseringen på tillit startet med et ønske og et håp om å komme til større forståelse for å bidra til at enkeltmennesker lettere kunne finne en vei i sin inkluderingsprosess. Prosessen har derimot gitt dypere virkninger. Tillit er noe som aldri kan oppstå uten at alle involverte parter bidrar. Dette påvirker alle aktører sin rolle i bruk av metoden FmB. Saksbehandlere som benytter metoden daglig har fått en ny dimensjon i sin forståelse som påvirker forståelsen knyttet til kontaktetablering og samhandling som vekselvis kan oppleves som det Luhmann definerer som et sjansespill og Løgstrup sin forståelse av at tillit som noe som ligger der som en del av en skaperordning. I møte med deltakere og tilretteleggere redegjøres det aldri for dette teorigrunnlaget direkte. Vi legger derimot vekt på at saksbehandlere gjennom praktiske handlinger kan være med å virkeliggjøre denne for oss nye kunnskapen til begrepet tillit. Tidligere så vi betydningen av å etablere gode tillitsrelasjoner i dette arbeidet, men var ikke i stand til å ha en bevissthet rundt muligheter og begrensninger som kunne gjøre oss i stand til å reflektere over dette slik at det kunne bli et nyttig redskap i vår arbeidsprosess. Luhmann og Løgstrup presenterer ikke noen klare svar på hvordan vi kan ta deres teoretiske forståelser i bruk i praksisfeltet. De forholder seg begge til tillit som et fenomen og deres betraktninger gjøres med bakgrunn i ulike forståelsesrammer³⁴.

Vi erfarer derimot at vi har fått et grunnlag som er med på å sikre at vi gjennom metodens faser kan medvirke til at tillit gis rom til å utvikle seg først mellom deltaker og saksbehandler. Senere mellom tilrettelegger og saksbehandler og deltaker og tilrettelegger. Vi erfarer i vår praksis at tillit kan fungere som en døråpner og et grunnlag for samarbeid. Tillit er et frigjørende element som vi erfarer kan gjør det umulige mulig. Gjennom tillit kan vi som mennesker utvikle oss og virkeliggjøre våre muligheter. Innenfor idrett snakkes det ofte om viktigheten av å tenke offensivt og mentalt ikke komme inn i en sinnstilstand hvor en blir passiv eller defensiv. I vårt arbeid hvor fokus er knyttet til inkluderingsprosesser frem til

³⁴Luhmann tar utgangspunkt i et konstruktivistisk syn hvor han ser tillit med utgangspunkt i en funksjonsanalytisk og systemteoretisk synsvinkel. Løgstrup tar utgangspunkt i en fenomenologisk analyse av tillit som et moralsk og eksistensielt fenomen.

deltakelse i selvvalgte aktiviteter ser vi en parallell til dette ”idrettspråket”. Vi erfarer at tillit for mange deltakere danner et grunnlag for en endring som går fra defensiv til offensiv tenkning. Denne endringen kan forklares som en endring av selvoppfatningen til den enkelte deltaker og det kan også sees i tråd med Antonovsky sitt fokus på viktigheten for det enkelte menneske å oppleve ”opplevelse av sammenheng”. Antonovsky redegjør selv for betydningen av det han beskriver som grunnleggende tillit i forbindelse med hvordan vi kan oppleve betydningen av motstandsressurser. Antonovsky legger også vekt på at tillit kan være en ressurs i seg selv. Han åpner opp for en forbindelse mellom mestring og tillit hvor han vektlegger at mestring avspeiler tillit til oppfattelser av verden som meningsfull og begripelig som gir et bedre utgangspunkt for handlinger (Antonovsky 2004). En fellesnevner for Luhmann, Løgstrup og Antonovsky er deres fokus på tillit sin funksjon knyttet til samhandling med andre mennesker i hverdagen. Tillit har i tråd med oppgavens problemstilling blitt et grunnleggende element i det praktiske arbeidet nyttet til metoden FmB.

Min forståelse av inkluderingsprosesser er knyttet til at dette er noe som bare den enkelte som står i sentrum for en endring i sitt eget liv kan muliggjøre. Det er i en slik forståelsesramme også bare det enkelte menneske som kan definere når det opplever seg som inkludert. Dette innebærer i praksis at det ikke er saksbehandler eller tilrettelegger som kan definere eller avgjøre når målsetningene er oppfylt i arbeidet knyttet til bruk av metoden FmB. Gjennom vår praksiserfaring har vi flere eksempler på mennesker som for oss som står utenfor kan beskrive som gode eksempler, men som selv ikke har en slik oppfattelse av sin egen rolle i den aktuelle aktivitet. På samme måte kan en også se eksempler på det motsatte. Opplevd inkludering handler derfor om noe mer enn retten til å kunne få delta og et synlig medlemsbevis gjennom å betale en kontingent som benyttes i mange aktiviteter. Vi erfarer i en slik sammenheng at tillit er et viktig element som kan medvirke til endring i den enkelte sin forståelse av seg selv som inkludert. Om den enkelte vil oppleve å bli inkludert handler om den enkelte sin selvoppfatning. Disse praksiserfaringene synliggjør kompleksiteten i inkluderingsprosessene som står i fokus gjennom bruk av metoden FmB.

Mestring er det andre begrepet som er behandlet i denne oppgaven. Her er dette forsøkt synliggjort gjennom Antonovsky sin teoretiske modell som har et fokus i begrepet ”opplevelse av sammenheng” (SOC). Ønsket har vært knyttet til å øke innsikt i

inkluderingsprosesser gjennom komponentene forståelse, håndterbarhet og meningsfullhet som står sentralt i Antonovskys modell. Gjennom metoden FmB søker vi å invitere deltakerne inn i et tilbud hvor den enkelte i størst mulig grad skal få en opplevelse av å kunne forstå arbeidsprosessen som er utformet som en problemløsningsmodell med klare faser. Under inkluderingsprosessen søker vi å legge dette til rette på en slik måte at deltakeren opplever å ha tilstrekkelige ressurser på alle plan. Mange av deltakerne bl.a. i prosjektet "Rustet for fritid" er ungdom som kommer fra fattige hjem, mens flere av de voksne deltakerne har lave inntekter som innebærer at for eksempel kjøp av utstyr for å begynne i mange aktiviteter ikke lar seg ordne med utgangspunkt i egen økonomi. Gjennom å gi deltakerne innsikt i ressursene som er tilgjengelige gjennom vedtaket gis deltakerne muligheter til å påvirke bruken av disse. I prosjektet "Fritid med bistand" opplevde vi en tilsvarende skepsis til egne menneskelige ressurser. Vi søker hele tiden å medvirke til å gi deltakeren en aktiv rolle i sin egen inkluderingsprosess hvor vi etter beste evne må søke å muliggjøre at den enkelte kan få tilgang på ressurser som trengs gjennom inkluderingsprosessene. Saksbehandlerne som arbeider etter metoden er derfor opptatt av å formidle et budskap om at de er der som redskap for den enkelte som kan og vil legge til rette i tråd med den enkelte sine ønsker og behov underveis innenfor gitte rammer. Fokus på komponentene som Antonovsky ser som betydningsfulle for "opplevelse av sammenheng" handler om å gi den enkelte forutsetninger for mestring. Gjennom denne teoretiske forståelsen av begrepet mestring har vi funnet frem til sentrale elementer som påvirker den enkelte sin opplevelse og evne til å ta beslutninger knyttet til eget liv. I denne sammenheng blir vi også opptatt av at det handler om å akseptere seg selv som den man er. En ung mann svarte på spørsmålet knyttet til sin drøm at han ville bli verdensmester i rallykjøring. Drømmen har han kanskje beholdt, men underveis ble aktivitetsønske endret til å kjøre radiostyrt bil. Mestring innebærer for alle å finne seg selv, sine muligheter og sine talenter.

Antonovskys sin modell har også vært et viktig bidrag knyttet til vårt ønske om å arbeide etter intensjonene i empowerment i tilknytning til metoden FmB. På den andre siden har også vår forståelse knyttet til empowerment påvirket vår forståelse av Antonovskys sine perspektiver. Selvoppfatning er det siste begrepet som er behandlet i denne oppgaven hvor målsetningen har vært å søke innsikt i inkluderingsprosesser. I dette begrepet ligger det enkelte menneske sin mulighet for å kunne ha oppfatninger, vurderinger og forventninger til seg selv. Dette kan sees som et sentralt grunnlag for det enkelte menneske sin evne til bevissthet knyttet til sin

inkluderingsprosess og en forutsetning til å kunne oppfatte seg selv som inkludert. Vi erfarer også at tillit og mestring får en betydning som elementer under inkluderingsprosesser når den enkelte har evnen til å betrakte seg selv i interaksjonen og i forhold til sine erfaringer under prosessen. Den enkelte sin selvoppfatning danner grunnlag for vår mulighet til å verdsette oss selv. I tråd med forståelsen av at vi ikke vurderer oss selv direkte, men gjennom interaksjon med andre mennesker opplever vi dette som et viktig område å ha fokus på i inkluderingsprosessen. Gjennom gode relasjoner hvor den enkelte føler seg sett, hørt og forstått ligger et grunnlag som vi gjennom vår praksiserfaring opplever som viktige forutsetninger og som vi har synliggjort gjennom å søke å arbeide i tråd med forståelsen knyttet til empowerment.

I denne oppgaven er det fokusert på symbolsk interaksjonisme som synliggjør aspekter rundt begrepet selvoppfatning. Mange kan underveis i sin inkluderingsprosess trenge hjelp til å bli kjent med klesstil, omgangsformer og lignende i den aktuelle aktivitet. Vi opplever gjennom symbolsk interaksjonisme at vi har funnet en forståelsesramme som synliggjør flere av utfordringene som vi kjenner igjen i arbeidet med å bistå enkeltmennesker i dette konkrete arbeidet.

Innsikten vi har fått gjennom de teoretiske forståelsene knyttet til begrepene tillit, mestring og selvoppfatning synliggjør at vi gjennom metoden FmB ikke er i stand til å realisere målsetningen om å kunne bistå i inkluderingsprosesser hvor alle som ønsker det vil oppleve å delta på lik linje med andre i tråd med de sosialpolitiske målsetningene knyttet til ”full deltakelse og likestilling” på fritidsarenaen. Oppgaven har synliggjort nye og viktige perspektiver som har tydeliggjort utfordringer knyttet til å fjerne misforhold mellom nedsatt funksjonsnivå på ulike plan og det som kan beskrives som samfunnets krav når enkeltmennesker søker deltakelse i vanlige aktiviteter på fritidsarenaen. Mekanismene som påvirker deltakelse og utestengelse har gjennom denne oppgaven synliggjort at det er mange forutsetninger som bør ligge til grunn for at den enkelte kan oppleve å bli inkludert på fritidsarenaen.

I et intervju i NRK uttalte filosofen Nina Karin Monsen, sitat:

”Alle som ikke kan skape endring i sitt eget liv er undertrykket”.

(Lørdagsrevyen 30. april 2005)

Monsen uttalte dette i et intervju, og la til at velferdsstaten for mange er en illusjon. Sett i lys av hennes påstander bør metoden FmB med rette settes i et kritisk søkelys. En kan i denne sammenheng stille et spørsmål om det er etisk forsvarlig å utforme et tjenestetilbud som gis etter norsk lov som aldri kan tilby mer en et håp og bistand i det som her defineres som den enkelte sin egen inkluderingsprosess. I tråd med Luhmann sin bruk av begrepet manipulasjon knyttet til de som søker å gi mennesker klare svar inn i fremtiden vil en invitasjon til deltakelse gjennom et vedtak knyttet til bruk av metoden FmB ikke kunne formidles som mer enn et håp om å kunne nå en ønsket målsetning. Dette innebærer en erkjennelse av at metoden slik den fremstår i dag kan betraktes som bare å være nyttig for de som kan leve med en slik usikkerhet.

Bruk av metoden FmB bør med utgangspunkt i en slik forståelse bare tilbys mennesker som er i stand til å foreta rasjonelle avgjørelser knyttet til eget liv og en må være varsom med å forlede andre som kanskje bare med utgangspunkt i forventninger gir sin tillit til å sette i gang en slik alternativ bruk av støttekontaktvedtak. Luhmann snakker om betydningen av selvsikkerhet som betydningsfullt og Antonovsky om ”opplevelse av sammenheng” i møte med for eksempel nye nettverk som fritidsaktiviteter representerer. Her ligger også et grunnlag for å kunne tåle erfaringer knyttet til å oppleves av å ikke bli inkludert gjennom inkluderingsprosesser.

Våre praksiserfaringer som i dag er knyttet til over 70 mennesker i ulik alder synliggjør at metoden FmB har gitt mange mennesker noe positivt i deres liv. I tråd med Løgstrup sin forståelse knyttet til at vi som mennesker stilles overfor en etisk fordring om å ta vare på hverandre hvor han bringer inn et normativt begrep gjennom sin fokusering på at vår virkelighet er del av en skaperordning gis det et håp. Det som kjennetegner dette arbeidet sett fra et saksbehandlerperspektiv er den stadige forundringen over hvor positive medmennesker der ute er til å ta utfordringen med å bli kjent med et menneske som har en interesse som er lik deres egen. I det fysiske møte mellom deltakere og potensielle tilretteleggere, og senere andre i aktiviteten manifesteres Løgstrup sin forståelse av at bildene vi har av hverandre bryter sammen når en kommer i nærhet av hverandre. Fokus blir rettet mot interessen for hund, kunst, sang, golf osv. På denne måten sprenges med Løgstrup`s forståelse faren for mistillit.

Når vi erfarer at det frem til i dag ikke er en eneste tilrettelegger eller aktivitet som har ønsket å trekke seg under deltakere sin inkluderingsprosess eller etter at den enkelte har tatt del i aktiviteten som ordinære medlemmer gir også dette en forståelse av virkeligheten. Med utgangspunkt i Løgstrup sine teoretiske betraktninger og egne praksiserfaringer opplever jeg det som fortsatt forsvarlig å tilby tjenesten. De ulike teoretiske forståelsene som her er presentert kan være med på å bevisstgjøre vår kunnskap slik at vi kan ha et håp om å kunne tilby en bedre tjeneste gjennom metoden FmB i fremtiden.

Mitt håp knyttet til innholdet i denne oppgaven er også at kunnskapen som er presentert gjennom denne oppgaven tydeliggjør for de som har ansvar for ressursfordeling at dette arbeidet stiller store krav og utfordringer til saksbehandlere. Dette håper jeg kan synliggjøre behov for at arbeidet etter metoden FmB trenger gode rammebetingelser både i egen kommune, men også i nye kommuner som i fremtiden vil ta metoden i bruk. I tråd med teorigrunnlaget som metoden bygger på innebærer dette en forståelse av at arbeidet kan struktureres i prosjekt- og nettverksdrevne enheter. Metoden FmB synes med dette å ha sin berettigelse frem til vi har funnet frem til bedre måter å tilby enkeltmennesker med et bistandsbehov støtte i sine inkluderingsprosesser.

6.3 Nye forståelsesrammer for praksisfeltet i sosialt arbeid.

Denne oppgaven har fokusert på sosial inkludering med utgangspunkt i erfaringer knyttet til en alternativ metode til bruk av støttekontakter. Kunnskapen som er formidlet med bakgrunn i teorier som her er presentert synes å ha relevans for bruk av støttekontakter spesielt, men også for faget sosialt arbeid generelt. Oppgaven synliggjør i denne sammenheng både en ny anvendelse av kjent kunnskap og et forsøk på å sette det hele inn i en teoretisk kontekst gjennom praksiserfaringer knyttet til metoden FmB.

Levin trekker linjer fra livslang læring til empowerment i sin bok om hva sosialt arbeid er. Hjelp til selvhjelp er et kjennetegn for faget sosialt arbeid. En kan trekke historiske linjer for sosialt arbeid som et fag som med nærhet til mennesker hvor det legges vekt på å fremme likeverd, respekt og ressursutnyttelse (Levin 2004). Sentralt i fagets utvikling står pionerene Mary Richmond og Jane Addams (Zahl 2003). De hadde begge bekjempelse mot fattigdom som en hovedmålsetning. Disse kvinnene bygget sitt arbeid på ulike forståelsesrammer, men deres målsetninger har mange likhetstrekk (Levin 2004). Disse pionerene utviklet

forståelsesrammer som er virksomme den dag i dag. Utfordringen for sosialt arbeid står i en kontrast som på ulike måter handler om å finne svar på utfordringer mellom individ og samfunn. En stor utfordring i denne sammenheng handler om å videreutvikle faget slik at en hele tiden kan møte utfordringene som endrer seg i takt med utviklingen i samfunnet og målsetningene knyttet til dets innbyggere. I likhet med Richmond og Addams må vi ha tro på vår evne til å utvikle faget i ulike retninger. I denne sammenheng trenger vi forskning og utviklingsarbeid som kan synliggjøre nye mulige svar på utfordringer. Sosialarbeideren trenger i sin praksis ulike verktøy for å utøve sitt arbeid.

Siden sosialt arbeid involverer hjelp fra en annen er faren stor for at vedkommende får en underordnet posisjon. Gjennom metoden FmB som bygger på empowerment er det viktig at den enkelte som har et bistandsbehov selv må gis muligheter til å ta et grep over sin egen livssituasjon som i denne sammenheng handler om valg av aktivitet og veivalgene inn i den valgte aktivitet. Tillit og mestring kan betraktes som positive elementer som kan bidra til å gi ny forståelse i denne prosessen i tråd med intensjonene i tilnæringsmåten empowerment. Oppgaven kan i en slik kontekst sies å være et bidrag som kan gi nye perspektiver til bruk av støttekontaktvedtak generelt.

Dette mastergradsarbeidet har bidratt til å utvikle og sette ord på praksiskunnskap gjennom en vekselvirkning mellom refleksjon over erfaringer med arbeidsmetoden FmB og dypdykk i grunnlagsteori som er aktuell for flere fagdisipliner. Teoretiske forståelsesrammer er på denne måten blitt gjort tilgjengelig for saksbehandlere som arbeider innenfor sosialt arbeid og andre fag slik at en synes å ha fått en ny forståelse knyttet til utfordringen i arbeidet med å bistå enkeltmennesker inn i ordinære fritidsorganisasjoner som et ledd i habilitering eller rehabilitering i tråd med klare sosialpolitiske målsetninger i vårt samfunn.

En utfordring for forskningsfeltet handler om evnen til å gjøre forskning tilgjengelig for praksisfeltet. I denne sammenheng er det av stor betydning at det finnes gode forbindelseslinjer mellom forskningsmiljøer og praksisfeltet. Dette synliggjør behov for praksisbasert forskning. I sosialt arbeid står sosialarbeideren i relasjon til andre mennesker som kan trenge bistand i prosessen for å skape et utvidet nettverk som gir muligheter til å forbinde mennesker i fortid, nåtid og fremtid. Gjennom slike relasjoner gis det enkelte

menneske en mulighet til å utvikle og befeste en verdsatt sosial rolle. Det kan også være et viktig bidrag til å gi den enkelte svar på eksistensielle spørsmål som vi alle trenger svar på:

- Hvem er jeg?

- Hvor hører jeg til?

- Hva er jeg verdt?

Vi kan naturligvis være med på å besvare slike spørsmål i en samtale, men dette kan aldri erstatte den menneskelige livsutfoldelsen i ordinære fellesskap på arenaer som skolen, arbeidsplass og fritidsaktiviteter. Mitt håp er at forståelsesrammene knyttet til begrepene tillit, mestring og selvoppfattning som er presentert i denne oppgaven kan benyttes også i andre sammenhenger enn det arbeidet som det her er blitt fokusert på.

Sosialarbeidere tilhører i dag en profesjon som må arbeide for å synliggjøre sin ekspertise. Tronvoll hevder at det er samfunnet representert ved det offentlige som arbeidsgiver som gir sosialarbeideren for eksempel på sosialkontoret sin legitimitet, mens det i sosialt arbeids teori er klienten som legitimerer profesjonen (Tronvoll 1999:203). Denne påstanden beskriver godt min forståelse rundt dagens situasjon for utøvere i praksisfeltet. Økt anerkjennelse basert på å utvikle større kunnskap som kan gjøre oss bedre rustet til å medvirke til å løse utfordringer på individ og samfunnsplan i fremtiden er derfor en utfordring. Dette synliggjør viktigheten av å profilere vårt arbeid. I arbeidet knyttet til metoden FmB velger vi å gå nye veier hvor for eksempel en annonsekampanje knyttet til erfaringene fra denne oppgaven vil knyttes til profileringen av Kristiansand kommune. Kommunen vil på denne måten bli profilert som en kommune som ønsker å gi funksjonshemmede og andre med bistandsbehov en meningsfull fritid i samarbeid med organisasjoner på fritidsarenaen. På denne måten blir et tilbud til enkelte mennesker med ulike bistandsbehov til en verdsatt og verdifull egenskap for kommunen.

Vårt håp er at arbeidet på sikt kan medvirke til å gjøre deltakelse lettere for alle som ønsker å delta i ulike aktiviteter innenfor fritidsorganisasjoner. Under presentasjoner av metoden opplever jeg ofte at kommunalt ansatte uttrykker behov for et slikt tilbud. På den ene siden er

det et stort mangfoldig av aktiviteter, og på den andre siden er det vanskelig å finne frem til en god oversikt. Gjennom arbeidet knyttet til metoden FmB kan slik informasjon samles inn og gjøres tilgjengelig for alle. Dette vil bli et godt redskap både i arbeidet med metoden FmB og for befolkningen for øvrig. I denne sammenheng blir det viktig å gi informasjon om at dette krever en aktiv deltakelse fra den enkelte. Vi må erkjenne at ikke alle mennesker har forutsetninger eller ønsker å delta i en slik inkluderingsprosess. Den sosialpolitiske målsetningen om ”likestilling og full deltakelse” må aldri bli et krav fra omgivelsene, men må ligge der som en forventning til de som selv ønsker å realisere dette i sitt eget liv knyttet til fritidsarenaen. For å realisere dette i praksis må det i norske kommuner tilbys et bredt spekter av tilbud slik at hver enkelt kan finne noe som passer.

Oppgaven har også satt fokus på noen grenser for hva vi som profesjonelle kan tilby. Om vi ønsker å arbeide for å bistå enkeltpersoner inn i deres inkluderingsprosesser er vi avhengig av å utvikle godt samarbeid med medlemmer som utgjør disse nettverkene. Metoden FmB har synliggjort en arbeidsmåte som ivaretar perspektivene knyttet til samarbeid med frivillige. Under sluttkonferansen til prosjektet ”Fritid med bistand” uttrykte Tronvoll det slik, sitat:

”Det fine med Fritid med bistand er at det engasjeres personer som ellers ikke ville la seg engasjere” (Gjørsv 2004).

Som profesjonelle sosialarbeidere vil vi aldri kunne erstatte den innsats som naturlige nettverk kan gi. Plovsinger legger vekt på at det offentlige sin mulighet handler om å medvirke til å skape et brukbart nettverk (1983). FmB bygger på et grunnlag og et tilbud som kan beskrives som håp eller tro, men det forutsetter også at den profesjonelle saksbehandler nært og langsiktig tilbyr et samarbeid hvor drømmer, ønsker og behov kan gis et mulighetsrom for den enkelte.

Arbeidet knyttet til metoden FmB som denne oppgaven er en del av kan sees som et forsøk på å skape en kunnskapsteori for praktisk kunnskap. Den levende kunnskap søker vi gjennom dette å sette i sentrum. Metoden er utviklet sammen med funksjonshemmede og bygger på en enkel erkjennelse som kan formidles med utgangspunkt i:

Ingen er bare det vi ser.

Litteratur:

Andersen, M. L. m.fl. (2000): Empowerment på dansk. Dafolo forlag.

Andersson, G. og Arvidsson, M. B. (2001): Vad vet vi om innsatsen til kontaktperson/ - familj? En kunskapsöversikt. Meddelanden från socialhögskolan. Lund 2000:1.

Antonovsky, A. (1974): Conceptual and Methodological Problems in the study of Resources and Stressful Life Events. Dohrenwend B. P. and Dohrenwend B. S. (red): Stressful Life Events: Their Nature and Effects. New York: Wiley.

Antonovsky, A. (1979): Health, Stress and Coping: New Perspectives on Mental and Physical Well-Being. San Francisco: Jossey Bass.

Antonovsky, A. (2004): Helbredets mysterium. At tale stress og forblive rask. Hans Reitzels Forlag.

Askheim, O. P. (2003): Fra normalisering til empowerment. Ideologier og

praksis i arbeid med funksjonshemmede. Gyldendal akademiske.

Bandura, A. (1986): *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, N. J: Prentice Hall.

Bergh, S. (1999): *Avlastning, støttekontakt og fritidsassistanse – status behov og fornøyelse*. Brosjyre 1-0993/B. Sosial- og helsedepartementet.

Bernler, G. og Johnsson, L. (1988): *Teori för psykosocialt arbete*. Natur og Kultur.

Blumer, H. (1986): *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. University of California Press.

Borge, N.m.fl. (2003): *Fritid med bistand. En midtveiseevaluering av et 3 årig prosjekt i Kristiansand kommune*. Studentoppgave. HiA³⁵.

Breton, M. (1994): *On the meaning of Empowerment and Empowerment-oriented Social Work Practice*. *Social Work with Groups*. VOL 17 (3). Fall.

Burns, R. (1979): *Self-Concept Development and Education*. London: Holt, Rinehart and Winston.

Charon, J. M. (2004): *Symbolic interactionism. An Introduction, An Integration*. Pearson Prentice Hall.

Christensen, R. L. og Midtsundstad, A. (2002): *Fritid med bistand – en alternativ metode til bruk av tradisjonelle støttekontakter*. Eide, S. B. (red.): *Sosionomen i sør: sosialt arbeid som fag og yrke*. Skriftserien nr 95. Høyskolen i Agder.

Dyrendahl, G., (1997): *Rettigheter for funksjonshemmede*. Universitetsforlaget

Fagerlie, A. og Morisbak, I. (2003): Status-rapport fra Prosjekt Kompetansebygging NIF-BHSS; 1998-2003 og synspunkter på videre kompetansebygging på feltet.

Gjørsv, A. S. (2004): Oppsummering fra konferansen Verdsetting på tvers 11-12 mars 2004 i Kristiansand³⁵.

Goffman, E. 1963: Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity. Penguin. London.

Granfelt, R. (2003): Homeless: Biographical – subjektive knowledge. Paper presentert på Nordiska FORSA Symposiet. Norrköping.

Granfelt, R. (2005): User perspective and user experience for service re-construction. Paper presentert på Internasjonal symposium 10 -11. 02. Helsinki.

Grue, L. (1995): Funksjonshemmet. Klassifisering og definisjoner. INAS-notat 1995:1.

Grue, L. (1999): Funksjonshemmet ungdom og livskvalitet. Ad Notam Gyldendal.

Grue, L. (2000): Medisinsk og sosial forståelse av funksjonshemming. Markussen, E. (red): Menneskeverd. Funksjonshemmet i Norge. Gyldendal akademisk.

Grue, L. (2001): Motstand og mestring. Om funksjonshemming og livsvilkår. Abstrakt forlag..

Göranzon, B. (1988): Redaktionell kommentar. Dialoger nr 6.

Holstein, B. E. (1989): Mestring – evnen til å klare tilværelsen. Gerontologi og samfund nr. 4.

³⁵ Finnes på nettstedet www.fritidmedbistand.no

Jåtten, S.-M. og Furevik, M. (1980): Støttekontaktvirksomhet i barnevernet. Seksjon for skolepsykologi. NPF Bergen.

Jones, K. (2002): Veien til velferdsstaten. Norsk sosialpolitikk 1920 – 75, Kompendium SVSA312. NTNU.

Ibsen, B. (1992): Frivillig arbejde i idrætsforeninger. Forlaget Systime.

Kebbon, L. (1993): Normalisering – Klisjè og virkelighet. Sandvin, J. T.(red): Mot normalt ? Omsorgsideologier i forandring. Kommuneforlaget.

Kneer, G. og Nassehi, A. (2002): Niklas Luhmann – introduktion til teorien om sociale systemer. Hans Reitzels Forlag.

Kristiansen, A.(2003): Tillit og tillitsrelasjoner i en undervisningssammenheng med utgangspunkt i tekster av Martin Buber, Knud E. Løgstrup, Niklas Luhmann og Anthony Giddens. Avhandling til dr. polit. graden. UiO.

Kristiansen, K. (1994): Normalisering og verdsetjing av sosial rolle. Kommuneforlaget.

Knøsen, E. og Krokan, A. K. (2003): Den tause diskrimineringen. Nytt fokus på funksjonshemming. Kommuneforlaget.

Lee, J. A. B. (1996): The empowerment approach to social work practice. Turner, Francis J. (red): Social Work Treatment. Interlocking theoretical approaches (4th ed). London. Free press.

Levin, I. (2004): Hva er sosialt arbeid. Universitetsforlaget.

Levin, I. og Trost, J. (1996): Å forstå hverdagen med et symbolsk interaksjonistisk

perspektiv. Tano.

Lorentzen, H. (1997): Integrasjon og utstøting i sivilsamfunnet. Dansk sociologi nr. 1.

Luhmann, N. (1999): Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet. Hans Reitzels Forlag.

Luhmann, N. (2000): Sociale systemer. Grundrids til en almen teori. Hans Reitzels forlag.

Løgstrup, K. E. (1966): Kunst og etikk. København. Gyldendal.

Løgstrup, K. E. (1976): Norm og spontanitet: Etikk og politikk mellom teknokrati og dilettantokrati. Gyldendal.

Løgstrup, K. E. (1987): Solidaritet og kærlighed og andre essays. København. Gyldendal.

Løgstrup, K. E. (2000): Den etiske fordring. Cappelen.

Madsen, V. (1997): Fritidskelner, brobygger eller inspirator? Evaluering av fritidskontaktordningen for mennesker med psykisk funksjonshemming. Rapport.

Madsen, V. (1998): Samspill om funksjonshemmedes fritid: Hvem dirigerer ? Skriftserien nr. 46. Høyskolen i Agder.

Magnussen, F. (2003): Adferdsforstyrrelser og mestring – hvem skal mestre hva? Gjørum, Grøholt og Sommerschild (red): Mestring som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre. Universitetsforlaget.

Midtsundstad, A. (1992): Voksenkontaktordningen – en målstyrt tiltaksmodell.

Barnevernspedagogen nr. 3.

Midtsundstad, A. (1998): Men hvordan er fritiden? Embla nr. 9.

Midtsundstad, A. (2000): Fritid med bistand. SOR rapport nr. 1.

Midtsundstad, A. (2003): Bedre fritid, bedre liv. Embla nr. 5.

Midtsundstad, A. (2004a): Fritid med bistand. Sluttrapport. Kristiansand kommune³⁵.

Midtsundstad, A. (2004b): Tillit - en forutsetning i inkluderingsarbeid overfor funksjonshemmede på ordinære fritidsarenaer. Paper presentert på 1. nasjonale konferanse om forskning om funksjonshemmede. Lillehammer.

Midtsundstad, A. (2005): Stian vil kjøre trial og Knut vil være med på bowling. En metode for inkludering av barn og ungdom. Tidsskrift for psykisk helsearbeid nr. 1.

Midtsundstad, A. m.fl. (2005): Rustet for fritid – fra drøm til virkelighet. Embla nr. 3.

Midtsundstad, A. og Midtsundstad, J. (1998): Foreldrerollen i et normaliseringsperspektiv. Et aktivt og meningsfylt liv i fellesskapet. Embla nr. 3.

Midtsundstad, J. og Midtsundstad, A. (1996): Integrering av psykisk utviklingshemmede i nærmiljøet. Menighetsarbeid med boligen som arena. Embla nr. 7.

Moe, S. (1998): "Eksklusjonens problem i det moderne". Nordisk sosialt arbeid nr. 4.

³⁵ Finnes på nettstedet www.fritidmedbistand.no. Her vil en også finne flere av de andre artiklene som handler om metoden FmB og prosjektene hvor metoden er benyttet.

NOU 1999:34. Nytt millennium - nytt arbeidsliv ? Trygghet og verdiskaping i et fleksibelt arbeidsliv.

Molander, B. (2000): Kunnskap i handling. Daidalos.

Nirje, B. (1969): The Normalization Principle and Its Human Management Implications. Kugel R. B. and Wolfenberger W. (red): Changing patterns in residential services for the mentally retarded. President`s Committee on Mental Retardation. Washington DC.

NOU 2000:12: Barnevernet i Norge. Tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer.

NOU 2001:22: Fra bruker til borger. En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer.

Oloff, M. (1991): Defence and coping: Self reported health and psychobiological Correlates. Doktorgradsavhandling ved Universitetet i Utrecht. Nederland.

Oliver, M. (1990): The Politics of Disabled People. London: MacMillan.

Ot. Prp. nr. 60 (1988-89): Om lov om sosiale tjenester m.v.

Perrin, B and Nirje, B. (1989): Setting the record straight: a critique of some frequent misconceptions of the normalisation principle. Brechin and Walmsley (red): Making Connestions. Hodder & Stoughton.

Plovsing, J. (1983): Sociale netværk og holdninger til sociale ydelser. Socialforskningsinstituttet i Danmark.

Qvortrup, L. (2000): Det hyperkomplekse samfund. Fjorten fortællinger om informationsamfundet. Gyldendal.

Qvortrup, L. (2002): Det lærende samfund – hyperkompleksitet og viden. Gyldendal.

Rappaport, J. (1985): The Power of empowerment language. Soc Policy 16.

Regjeringens handlingsplan for funksjonshemmede 1998 – 2001.

Regjeringens strategiplan for barn og unges psykiske helse, 2003: ”sammen om psykisk helse”. I-0088. Helsedepartementet.

Rosenlund, L. E. og Wrånes, C. H. (1983): Støttekontaktarbeid blant barn og unge. Universitetsforlaget.

Rundskriv 1-1/1993: Lov om sosiale tjenester m.v. Sosialdepartementet.

Sandvin, J. T. (1993): Fra normalisering til sosial integrasjon. Sandvin (red): Mot normalt? Omsorgsideologier i forandring. Kommuneforlaget.

Sandvin, J. T. og Söder, M. (1998): Fullt og helt eller stykkevis og delt? Tidsskrift for velferdsforskning. Vol. 1 nr. 1.

Schiefloe, M. (1995): Sosiale nettverk. Fyrand, Live (red): Perspektiv på sosialt nettverk. Universitetsforlaget.

Schön, A. (2001): Den reflekterende praktiker. Hvordan professionelle tænker når de arbejder. Klim.

Shannon W. C. (1991): Empowerment. The catchword of the 90`s Quality Progress.

Skaalvik, E. og Skaalvik, S. (1988): Barns selvoppfattning, skolens ansvar. Tano.

Skaalvik, E. og Skaalvik, S. (1998): Selvføståelse, motivasjon og læringsmiljø. Tano.

- Smith, G. (1980): Social need. Policy. Practice and Research. London: Routledge & Keegan, Paul.
- Soldal, K. A. (1997): Støttekontakter er svaret – men hva er spørsmålet? En kvalitativ studie av sosialarbeideres begrunnelse for og forventninger til støttekontakter. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Bergen.
- Soldal, K. A. (2003): Støttekontakter. Soveputer eller ressurser i velferdstaten ? Fagbokforlaget.
- Soldal, K. A. (2004): Bruk av støttekontakter - noen perspektiver og mulige konsekvenser. Paper presentert på 1. nasjonale konferanse om forskning om funksjonshemmede. Lillehammer.
- Solomon, B. B. (1976): Black empowerment: Social work in oppressed communities. New York: Colombia University Press.
- Sommerschild, H. (2004): Mestring som styrende begrep. Gjærum, Grøholt og Sommerschild (red): Mestring som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre. Universitetsforlaget.
- Sponheim, E. (2003): Autisme: ny viten – nye mestringsstrategier. Gjærum, Grøholt og Sommerschild (red): Mestring som mulighet i møte med barn, ungdom og foreldre. Universitetsforlaget.
- Stalsberg Mydland, T. (2004): "Det lille ekstra". Brukererfaringer fra Kristiansand kommunes prosjekt Fritid med bistand - en alternativ metode til bruk av tradisjonelle støttekontakter. Prosjektrapport nr. 20. Agderforskning
- Statistisk sentralbyrå (2004): Barn med barnevernstiltak i løpet av 2003 og pleie- og omsorgsstatistikk 2003. Oslo.
- St. meld. nr. 88 (1966-67): Om utviklingen av omsorgen for funksjonshemmede.

St. meld. nr. 23 (1977-78): Funksjonshemmede i samfunnet.

St. meld. nr. 67 (1986-87): Ansvar for tiltak og tenester for psykisk utviklingshemma.

St. meld. nr. 8 (1998-99): Omhandlingsplan for funksjonshemma – Deltaking og likestilling.

St. meld. nr. 40 (2002-2003): Nedbygging av funksjonshemmede barrierer. Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne.

Saasen, R. og Solbjørg, H. K. (2004): Integrering – inkludering. Mulighet eller utopi. Norsk pedagogisk tidsskrift nr. 5.

Thomas, W. I. and Thomas, D. S. (1928): The child in America. Knopf. New York.

Tronvoll, I. M. (1990): Integrering: Deltagelse, gjensidighet og tro på egen kompetanse. Sosialt arbeids rapportserie. NTNU.

Tronvoll, I. M. (1999): Barn, foreldre og de gode hjelpere. Norsk senter for barneforskning.

Tøssebro, J. (1996): En bedre hverdag? Utviklingshemmedes levekår etter HVPU - reformen. Kommuneforlaget.

Tøssebro, J. og Lundeby, H. (2002): Å vokse opp med funksjonshemming - de første årene. Gyldendal akademisk.

Wolfenberger, W. (1972): The Principle of Normalization in Human Services. National Institute on Mental Retardation. Toronto.

Wolfenberger, W. (1999a): Concluding reflections and a look ahead into the future for Normalization and Social Role Valorization. Flynn R. J. and Lemay R. A.(red): A

Quarter-Century of Normalization and Social Role Valorization: Evolution and Impact. University of Ottawa Press. Ottawa.

Wolfenberger, W. (1999b): "A contribution to the history of Normalization, with primary emphasis on the establishment of Normalization in North America between 1967- 1975. Flynn R. J. and Lemay R. A.(red): A Quarter-Century of Normalization and social Role Valorization: Evolution and Impact. University of Ottawa Press.

Zahl, M-A. (2003): Røtter - et tilbakeblikk på sosialt arbeid. Zahl, M-A. (red): Sosialt arbeid refleksjon og handling. Fagbokforlaget.